

3.19.

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მუშაობა

№ I

ი ა ნ ა ჯ ა ნ ი, 1900

183

ტფილისი

საბჭოთა კავშირის საგარეო საზღვრო სამართალი

1900

ს. ბ. ნ. გ. მ. ნ.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 15-го января 1899 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

I—ქაფუშაძის გაჭირვება.—I—IV.—მოთხრობა და ვით კლდაა შვილასა	83 1
II—საახალწლო ფიქრი.—ლექსი გ. რუსაძისა	49
III—„უცნაურიბა, უცნაური!...“ ფსიხოლოგიური ეტიუ- ლი შ. ანაგვისპირელისა	50
IV—ჩემი აღსარება.—ლექსი გ. რუსაძისა	58
V—ქაზანა.—რომანი იტალიის ცხოვრებიდან, ე. ვინა- ჩისა, ნაწილი მესამე.—I—II. თარგმანი ნატალა რ. გაგაურისა (გაგრძელება)	59
VI—დამონებულნი.—რომანი პოლოგართა ცხოვრები- დან, ივ. ვაზოვასა, ნაწილი მეორე.—XX—XXV. თარგმანი თ. ს.—სი (გაგრძელება)	89
VII—ქართული თეატრი და ლიტერატურა.—50 წლის იუბილეს გამო.—პ. შუბაკაშვილისა	1
VIII—მეფე ერიკლეს დროის არსა	31
IX—პახუხის პახუხი.—(დავით ბაქრაძეს და აკაკის). სი- ლაგანისა	33
X—ჩარლზ პარნელი.—ეგ. ტარდესი.—X—XI. თარ- გმანი (დასასრული)	44

XI—† გიორგი შიკეთელი —ნეკროლოგი.

61

ქ რ ო ნ ი კ ა :

XII—**შინაური მიმოხილვა.**—ქართული თეატრის დღესასწაული.—მისი წელი წინსვლა და ამის მიზეზები.—ქართული დრამატ. საზოგადოების მოღვაწეობა.—ამ მოღვაწეობის გაფართოების საჭიროება.—გიორგი წერეთლის გარდაცვალება.—გარდაცვალებულის მნიშვნელობა ჩვენს ცხოვრებასა და ლიტერატურაში.—მისი დაკრძალვა და ზოგიერთ ვაჟბატონთა უღირსი საქციელი. ღაღისა

65

XIII — **უცხოეთის მიმოხილვა.**—ბრძოლა სამხრეთ-აფრიკაში. — ღაღისა.

81

XIV—**ბანახადებანი.**

ქაშუშაძის გაჭირვება

(მოთხრობა)

I

სწორედ დროც იყო და საჭიროებაც მოითხოვდა, რომ აზნაურ ოტია ქაშუშაძეს ცოლი ეთხოვა: დედა მისი ეკვირინე, აზნაურ სანიკიძის გვარის ქალი, მოხუცებულობაში შედიოდა, უჭირდა ოჯახის თავის გაართმევა და შემწე ეჭირებოდა, თუ სულ განმათავისუფლებელი არა. სურდა, რომ ამ დაბოლოს მაინც სიცოცხლის უკანასკნელი დღეები მაინც გაეტარებინა ისე, როგორც ეკადრებოდა მისი გვარისა და ჩამომავლობის ქალს, ღირსეულად და ბატონურად, იმ გაჭირვებულ ცხოვრების შემდეგ, რომელიც მან ამ ოჯახში მოთმინებით გაატარა.

არა ერთხელ წამოსცდენია გულმოსულობაში ეკვირინეს:

— ვაი დედასა!.. რა ოჯახის შვილი ვის ნაცარში ვიქე-
ქები და კიდევ ასეთ გაჭირვებაში?.

მაგრამ სულგრძელობით ითმენდა ყოველიფერს, რადგან სწამდა, რომ ბედის დანიშნულებას ასრულებდა: ამ ოჯახს და-
ჩემებუღლივით ჰქონდა დედაკაცები კარგ ოჯახებიდან ჰყოლო-
და და ალბად ეკვირინეც იმიტომ შეახვედრა ბედმა ბესარიონ
ქაშუშაძეს, თუმცა, სიმაართლე რომ ეთქვა კაცს, მაინცა და
მაინც სანიკიძეები ევრაფრით უსწრობდნენ ქაშუშაძეებს. მაგ-
რამ ეკვირინეს ღრმად სწამდა თავისი უპირატესობა და რად-
განაც არ უნდოდა მოეშალა ოჯახის ჩვეულება, როცა რძლის
მოყვანა განიზრახა, არჩევანი მიიტანა თავის მეზობელ აზნაურ
სარდიონ ქველიძის ქალიშვილზე.

ქველიძე კარგი გვარის აზნაური იყო, წინად მდილარიც იყო ჩვენს პირობაზე და დღეს კი შვეიწროებულ მღვთმარეობაში იყო; ამ გარემოებამ უფრო გააბედვინა ქამუშაძეებს მასთან დამოყვრების სურვილი გამოეცხადებინათ, თორემ სხვა დროს ესენი ვერ გაუბედავდნენ სარდიონს ქალიშვილის თხოვნას.

მიუხედავად ამისა ქამუშაძეების წინადადება არ იქმნა ღირსეულად მიღებული. პირდაპირ უარი რომ არ ეთქვა, სარდიონმა ამის შესახებ ურჩია პირდაპირ ქალიშვილს მოჰლაპარაკებოდნენ და, თუ იგი ისურვებდა, აღარც სარდიონი იქნებოდა უარს, მხოლოდ იმ პირობით კი, რომ მზითევზე ხელი აეღოთ.

ამგვარმა პასუხებმა მეტად ააპილპილა ეკვირინე.

— ქალიშვილს დავეკითხო, რა! — ბრძენი გაწყდა ოჯახში თუ როგორ არი მათი საქმე, ბავშვებთან არ მალაპარაკონ?!. მერე მისი ცარიელი ქალი ვის რად უნდა!.. რა დაბრმავებულები გვნახეს, თვალი მაგათ დაუდგათ და ყური!!. მაინც თვალი მაგათ ემსებათ — ვერ ხედავენ რა მღვთმარეობაში არიან?!. რაფა იყინებიან კიდევ, შენ გენაცვალე?!. რა გონიათ თავისი თავი... შევარცხვინე, ვინც მაგათზე ნაკლები იყვეს! — ღმერთო კი მომკალი!..

ქალი სხვაც ბევრი იშოვებოდა, რასაკვირველია, მაგრამ ეკვირინე ქველიძის უკადრისობამ გააწიწმატა და მისის პასუხი საკუთრად თავისი თავმოყვარეობის შემლახველად მიიღო.

— მაგათ დააკლდათ ყორიფელი, მაგათზე ნაკლებები ეყოფილვართ, რომ შემოვსულვართ ამ ოჯახში?!

— არ დამიჯერე, დედა, გეუბნებოდი; სირცხვილს გვაქმევენ-თქვა... ხომ ახდა ჩემი სიტყვა! — ესაყვედურებოდა ოტია დედა მისს.

— მაკალე, შვილო, მაკალე!.. სირცხვილში ვინც იქნება, ამას ყველა დაინახავს!.. იმ უბედურს, ცოლშვილი რომ შიმშილით უწყდება, ის ერჩია, დიდგულობაზე ხელი აეღო, — ერთი შვილი მაინც მაძლარი ეგულებოდა!..

ქამუშაძას გაჭირვება

გულს იჯერებდა ეკვირინე ქველიძის ცუდად ხსენებით. ოტია კი ხმას არ იღებდა, თუმცა გუნებაში ძლიერ სწყინდა ქველიძისაგან მისი უკადრისობა, ძრიელ ნაღვლობდა თავის შერცხვენას და მუდამ იმის ფიქრში იყო, რამენაირად, ღვთის შეწევნით, მათ ჯიბრზე ისეთი ქალი მოეყვანა, რომ სარდიონის ქალიშვილს სჯობნებოდა. ამას ფიქრობდა ოტია დღე და ღამ და ამის ფიქრებში იყო გართული დღესაც, როცა თავის ეზოში, რცხილის ჩრდილში პერანგის ამარა, თავზე ხელსახოც-წაკრული, ფეხშიშველა, ნაჯახს ურტყამდა ურმის საბორძღოდ გასათლელ ნამორს და იწდენად იყო გართული თავის ფიქრებში, რომ არც კი ეყურებოდა, სახელს რომ უძახოდა ღობეზე მომდგარი ევროპიულად ჩაცმული ცხენოსანი, სანამ ამ უკანასკნელმა ამაღლებულის ხმით არ გადმოსძახა:

— ოტიას გაუმარჯოს, ოტიას!

ოტიამ აიწია თავი, გამოიხედა საიდანაც ეძახოდნენ და რადინახა ცხენოსანი, უცბად გააგდო ხელიდან ნაჯახი, მოიგლიჯა თავიდან ჩითის ნაფლეთი, ფეხები გაუყარა იქვე გდებულ ქუსლებ-ჩათელილ წუღებში, წამოავლო ხელი ახალუხს და მისი ცმით გამოექანა ამ უცხო პირისაკენ.

— გამარჯობა ოტია ჩემო! — კვლავ განიჟეორა ცხენოსანმა.

— ღმერთმა გაგიმარჯოს, ჩემო ბატონო! — მიუგო ოტიამ.

— ერთობ გულმოდგინედ მუშაობდი, ოტია... ძლივს გაგავიწყდა! — ღიმილით უთხრა ცხენოსანმა. — ხომ მშვიდობითა ხართ! — და ხელი გადმოუწვდინა ოტიას.

— გმადლობთ, ჩემო ბატონო!... გახლავართ ღვთისა და თქვენის წყალობით. შემოგვიხვიეთ, ბატონო პორფირი! — მოწიწებით შესთხოვა ოტიამ.

— შეჩქარება, ოტია ჩემო!... საქმე მაქვს!...

— ერთი მინუტით... ცოტა დაისვენეთ და წაბრძანდით ისევ!... ამ სიცხეში შეწუხდებით ნამეტნავად, თქვენ ნუ მოშორდებით! შემოგვიხვიეთ, შემოგვიხვიეთ, შენი ქირიმე!

სახლის ყურიდან გამოჩნდა თმა-გაძედილი მოხუცებული ეკვირინეს თავი. ცხენოსანმა თვალი მოჰკრა მას და ხმა-მაღლა-მიიძახა:

— მამიდა ეკვირინეს ვახლავარ, მამიდას, მამიდას!

ეკვირინე ერთი წუთით მიიმალა და ისევ გამოჩნდა; თავსაფარ-დახურული იგი მოხუცებული ადამიანის კუნკულით გამოეკანა ამათკენ და აქლოშინებული, შეღმართში ამორბენით, მიესალმა სტუმარს.

— მამიდა ეკვირინეს ვახლავარ! რაღა შეიღობით გიკითხო, მამიდა, ხომ ისევ ჯანზე ხარ, ა?!... გეტეობა, რომ ისევ მარჯვენა ხარ! — ნხიარულად გადმოსძახა ცხენოსანმა ეკვირინეს, რომელსაც მამიდას ეძახოდა, თუმცა ამისი გაკვლევა მისი გამჭრიახი გონებისათვისაც მეტად ძნელი რამ იქნებოდა.

— რაღა გზაში გაგიჩერებია ბატონი პორფირი, შეეკაცო! — მიმართა ეკვირინემ შეილს, — შემობრძანდით, ბატონო!..

— მეჩქარება, მამიდა... სხვაგან საქმე მაქვს.

— საქმე ღმერთმა ნუ გამოგილიოს, სასარგებლო საქმე!.. მარა ჩვენთან შემობრძანებით არაფერი დაგიშავდებათ!.. ნუ აგვიღლით გვერდს... საქმე თქვენ ვერსად გაგეკცევათ!.. ნუ დაგეწყვეტთ გულს!

— სად მიიჩქარით მაინც? — შეეკითხა ოტია.

— ამ თქვენს კანცელარიაში მყავს დაბარებული ერთი კაცი...

— ოჰ, მე მეგონა შორს მიბრძანდებოდით სადმე!.. უთქვენოდ სად წავა, თუ კი უბრძანეთ მოსვლა... ფეხს როგორ მოიცვლის!

— შემობრძანდით, შენობრძანდით! — ერთხმად მიიძახეს პორფირის ორივე დედა-შვილმა.

სტუმარმა მეტი აღარ ათხოვია თავისი თავი და ჰიშკრისაკენ აქნეინა პირი ცხენს. ოტია იქითკენვე გავარდა შესაგეგებლად.

— ასე გვერდს როგორ უნდა აგვიარ-ჩავგვიარო შენისთანა კაცმა!.. თქვენისთანა კაცს ერთხელ თუ მოვესწრებით ოჯახ-

ში დევინახოთ და როდი უნდა დაგვაკლოთ, თქვე დალოცვ-
ლებო! ჩვენც ვიცით თქვენსავე მტერ-მოყვარე. თქვენისთანა
კაცი ამ ჩემს ოჯახში ფეხს რომ შემოადგამს, მტერს შიში მიე-
ცემა, მოკეთეს გული შეუმაგრდება.. ასეთია, შენი ჭირიმე ე
ჩვენი სოფლის ამბავი, კი ჩემო ბატონო!—კაკანობდა აივან-
ზე გადმომდგარ სტუმრის წინ ეკვირინე, სანამ ოტია სახ-
ლიდან სკამს გამოუტანდა, ხელის გადასმით მტვერს გა-
დასწმენდდა და შესთავაზებდა პორფირის.

— დაბრძანდით, ჩემო განმანათლებელო... დაბრძანდით,
ჩემო ბატონო!.. დაბრძანდით!

სტუმარი ჩამოჯდა, მოიხადა კაზიროკიანი ქუდი, გადისვა
მარჯვენა ხელი თავის ხუჭუქა-თმიან თავზე, შეიწია პიჯაკის
სახელოები ზევით და სიამოვნებათ ამოიფშენა სიგრილეში.

ეკვირინებაც იქვე მოიკეცა ბოძთან იატაკზე.

— ერთობ სიციხეები დეიჭირი ამ დალოცვილმა!—სთქვა
პორფირიმ.

— დევიწვით, ბატონო, დევიწვით!.. ყანები გაოხრდა, შენ
გენაცვალე, გაოხრდა შენი მტერი!.. რაღა გვეშველება ჩვენ
ზუბედურებს!—ამოიოხრა ეკვირინემ.

— ღმერთი მოწყალეა, მამიდა!... ნუ შეშინდებით!

— თქვენ არ შეგეშინდებათ ამისთანების, ჩვენისთანა სა-
წყალმა იკითხოს თვარა!... რამდენი ოხერი ყრია, შენ გენაც-
ვალე, რამ დაარჩინოს. ეგერ ეიმისი არ იყოს, შენი ჭირიმე!—
და მან ქვევითკენ რომ მოსახლეები მოსჩანდნენ, იკით გაიშ-
ვირა ხელი;—მოსავლიან წელიწადს რომ სარჩო არ ღირსებია,
ამისთანა გვალვიან წელიწადში შიმშილის მეტს რაღას უნდა
მოელოდეს.

— ვინაა მაგისთანა, მამიდა?

— ბევრია, შენ გენაცვალე, ბევრი!... აი თუ გინდა ეის
ვაჭბატონი რომ გახლავთ, სარდიონი, ქველიძე! ეგერ ეის სახ-
ლი რომ მოჩანს, იმაშია!

— ვიცა, ვიცი, გამიგონია! აქაური ადვოკატია, გამიგონია!
— გაიცინა პორფირიმ.—რაღა, ასე ღარიბად არის?

— რა სახსენებელია, შენი ჭირიმე!... ნეტავი იმდენი სიმინდი ჰქონდეს უბედურს, რაც გული აქვს!... ცარიელი გულია!— ეკვირინე გამზადებული იყო თავისდა-უნებურად შეემკო ქველიძე, მაგრამ ამ დროს ოტიამ ოთახის კარიდან თავი გამოჰყო და დედას დაუძახა:

— დედა, შემობძანდი!

ეკვირინემ ბოდიში მოითხოვა სტუმართან და ოთახში შევიდა.

ოტიას კერაზე ცეცხლი გაედვინებინა.

— უჩქარე, დედა... დიდხანს აღარც კი მოიცდის!

— ახლავე, ახლავე, შეილო!— მიუგო ეკვირინემ.

მან უცბად წამოავლო ხელი პატარა თუჯიას, ჩაასხა შიგ წყალი და ქვარტლის ნაფლეთებით შემოსილ საკიდელზე ჩამოჰკიდა; მერე მივარდა კუთხეში გადაბრუნებულ საბუდარს, იქიდან გამოათრია შიგ დამწყვდეული მუქის ოდენა წიწილი და ოტიას მიაწოდა.

— აბა, გაუსვი დანა!... რა ბედად შევამწყვტეე მაგი მე დღეს!...

აწრიბინებულს წიწილას ნისკარტში წაუჭირა ოტიამ ხელი, სანამ დანას მონახავდა; მერე უცბად გადაუსვა კისერზე პატარა დანა და გვერდზე ისროლა. ოდნავ ყელ-წაჭრილმა წიწილამ რბენა დაიწყო ოთახში და სისხლით მოსვარა მიწის იატაკი, სანამ სისხლისაგან დაწრეტილი ზედ კერასთან არ დაეცა.

— გადავარდი, შენ გენაცვალე, ი გოგო ფუსუტია მომიყვანე, ხელს მომიწყობს, შენი ჭირიმე!— უხარა ეკვირინემ ოტიას, და ოტია იმ წაშვ უკანა კარით გავარდა.

ეკვირინემ კი ერთი ცეცხლს შეუჩუჩხურა, დაავლო ხელი წიწილას, თავით ჩარგო გაცხელებულ წყალში, მიატრიალ-მოატრიალა შიგ და თან დასძახოდა:

— სუქი-სუქი, სუქი-სუქი!— ვითომდა ამით გამხდარი წიწილი მსუქნად გადაიქცეოდა.

გაფაცურებით აკლიდა ეკვირინე ბუმბულს და თან შეუბრალებლად კანსაც წაგლეჯდა ლურჯ წიწილას, როცა ოტია-სთან ერთად ოთახში შემოვარდა ცამეტ-თოთხმეტი წლის გოგო.

— არიქა, ჩემო ფუსუტია, შენებურად დამიტრიალდი, შენ გენაცვალე... ცხელი ქადები... კაი-კაი, შენ რომ იცი, იმისთანები!... უცხო კაცია, ქალაქელია!...

გოგო ამგვარ გადმოძახებას ნაჩვევი იყო და ცქვიტად დატრიალდა: უცბად შეაგდო ცეცხლზე კეცები, კოდის თავიდან გადმოიღო გობი, გადმოყარა საცერზე ფქვილი, წაიბანა წაკაპიწებული ხელები და მოძულებით დაუწყო საცრის გვერდებს პარტყა-პურტყი.

— ნელა, ფუსუტია, ნელა შევილო!... ნუ უბარტყუნებ მაგრე ხმაურობით, ნუ გააგონებ!... აბა ოტია, შევილო, შენ ღვინო ამოიღე! ხომ გითხრა—მეჩქარებო!.. ჩვენი ხათრი დარჩა, თვარა რამდენი კაცი ახლა მაგის მისვლას უღარაჯებს!— ვინ იცის ვის რა საქმე აქვს!

— ორშიმო რომ გამიტყდა, რითი ამევილო?—აწრიალდა ოტია.

— ხაპით ამეიღე, შევილო, ხაპით... არაფერი არ უქირს! ოღონდ ეცადე კი წმინდად ამეილო, ბრკე ბვერი არ შეჰყვეს! წადი, წადი, ნულა იგვიანებ!...

— თუ ჩავუწვდინე ხაპი!—გააქნია თავი ოტიამ და წყლიანი დოქით ხელში გასწია ღვინის ამოსაღებად, რაც ძლიერ ნაკლებად ეგულებოდა ამ კვირკობისთვის მიწურულში.

ამასობაში სტუმარი აივანზე იჯდა და ამ ბრეკიდან, რომელზედაც წამოსკუპული იყო ოტიას პაწაწინა ორ-თვალიანი სახლი, გადასჩერებოდა მის თვალწინ გადაშლილ სურათს.

თავ-დაშვებული შეღმართი, რომელზედაც ოტიას სახლის გარდა კიდევ ბვერი მოსახლეები მოჩანდნენ, ქვევით ვაკდებოდა და ეს ვაკე დიდზე, შორს მიჰყვებოდა, სანამ მალლად ამართულს მთა-გორებს არ შეეფეთებოდნენ. ამ სივრცეზე მოსახლე მოსახლეს მისდევდა, თეთრი ეკკლესიები აქა-იქ მკაფიოდ

მოსჩანდნენ და მაყურებელს ეგონებოდა, თითქო ერთი უზარ-
 მაზარი სოფელი მოფენილი ყოფილიყო ამოდენა მანძილზე.

უწინაც ყოფილა ამ ადგილებში ჰორფირი; გადაუხედავს
 აქედან, მაგრამ ასეთი ხშირი მოსახლობა და გადაბპით მიმყო-
 ლი სოფლები არ ყოფილა მაშინ. თვით ეს პატარა სოფელი
 თამარ-ნაშენი, რომელიც მის თვალწინ იშლებოდა, თვალ-სა-
 ჩინოდ გაზრდილიყო და შეემატებინა. სადაც წინად მინდვრე-
 ბი ახსოვდა, ახლა იქ ყანები მოჩანდა და ბევრ ადგილას სი-
 მინდებიდან გამოიყურებოდა ისლით დახურული დაბალი სახ-
 ლებიც; ეტყობოდა, მიწის ნაკლებობის გამო, საეზოოდ ველარ
 იმეტებდა მცხოვრები ადგილს. პატარა, უფრო ქოხების მავვა-
 რი, სახოები საცოდავად გამოიყურებოდნენ და ერთი მეორეს
 მისდევდნენ, არ შორდებოდნენ, თავ-შეყრილად იყვნენ, თით-
 ქო ეწადათ უფრო თვალ-საჩინოდ დაენახვებინათ მათი პატ-
 რონების მდგომარეობა, თუ ვინმე მოიწადინებდა ამას.

— მეც ამათსავით ვიქნებოდი უსათუოდ, დროზე რომ არ
 გაქცეულიყავი სოფლიდან! — გაურბინა თავში ჰორფირის, —
 რასაკვირველია, რასაკვირველია!...

ჰორფირი ბიაშვილი სოფლიდან გაქცეულთაგანი იყო.
 მამა მისი, აზნაური მაქსიმე ბიაშვილი, სოფელ ვაშლიანში
 მცხოვრები, ღარიბი აზნაური იყო. ბატონ-ყმობის გაყრამ მას
 ჩამოაცალა მისი ორი კომლი გლეხი, მოაშორა მისი სულის
 ჩამდგმელნი პეტრია სებისკვერაძე და გლახუა ჩაჩიკაშვილი,
 რომელთაც იგი ყოველ საქმეზე დაუსვენებლივ აჩანჩალებდა.
 ამათი გაცლის შემდეგ მეტად გაჭირვებული ცხოვრება შე-
 ხვდა და ერთ დღეს იმ აზრამდის მივიდა, რომ სოფელში
 წვალებით ცხოვრებას ამჯობინა ქალაქ მზ-ში გადასახლება, ეპი-
 სკოპოსის მგალობლად შესელა, რადგან ხმაც კარგი ჰქონდა,
 გალობაც იცოდა და ერთხელ თვით ეპისკოპოსის ყურადღე-
 ბაც კი მიიქცია თავის გალობით, როცა იგი მათ სოფელში
 მიბრძანდა. მაქსიმემ აასრულა თავისი აზრი, ადგილიც იშოვა
 და თავისი ორი შვილი სასულიერო სასწავლებელში გამოზარ-
 და. უფროსი შვილი ერთ-ერთ ეკკლესიის დიაკვნად ეკურთხა,

მეორემ კი სხვა გზა არჩია: პორფირის ცოცხალი ხასიათი, მკვირცხლი გონება, სასულიერო წოდების პირის მშვიდ ცხოვრებას ვერ შეუტრიადებოდა და ამიტომ სასწავლებლის გათავების შემდეგ ის შეეცადა, მომრიგებელ-მოსამართლის კანცელარიაში გადაწერის ადგილი ეშოვნა. გადაწერლობა, რასაკვირველია, ბევრს ვერაფერს შესძენდა, რომ სხვა აზრიც არ ჰქონებოდა და იმედი. ცოტა ხნის შემდეგ პორფირიმ კანცელარიის გარედ დაიწყო მთხოვნელების მიღება, მათი ხელმძღვანელობა, რჩევის ძლევა და დარიგება, თუ როგორ მოქცეულიყო მასთან მიმსვლელი—აქედან პორფირის გაცილებით მეტი ხედებოდა, ვიდრე პირდაპირი სამსახურიდან. რასაკვირველია, ყოველივე ეს ნამალევად ხდებოდა. ბევრი ხრიკები, დიდი ოსტატობა და ჭკუის გამჭირახობა გამოიჩინა პორფირიმ ამასობაში. მაკრამ რამოდენიმე წლის შემდეგ ამავე ხრიკებისა და ოსტატობის მსხვერპლი შეიქმნა. იგი გაება რაღაც უსიამოვნო საქმეში, მასზედ უფრო ხრიკიან პირთან გადაკიდებით, რომელსაც ვერ ასიამოვნა შეპირებისამებრ და ამისაგან ყოველივე მისი მოქმედება-საქნარი გამოეცხადა უფროსს, რომელმაც ურჩია თავი დაენებებინა სამსახურისათვის, თუ კი აპირობდა კიდევ თავის მოქმედების განმეორებას. პორფირი იძულებული შეიქმნა სამსახურისათვის თავი გაენებებინა.

მას არ დასჭირებია დიდი ხნის ფიქრი, თუ რა გზას უნდა დასდგომოდა, ცხოვრებისათვის საღსარი რომ მოეპოვებინა. მან გადასწყვიტა კანტორა გაეხსნა არზების საწერად, სოფლებში ვეჟილობა და ქალაქის ადვოკატებისა და სოფოელებთან უთამდგომლობა. პორფირი არ შემცდარა თავის გარდაწყვეტილებაში: საქმე კარგად წავიდა, ფული რიგიანად შემოაუღიოდა. მუდამ ჰყავდა თითო სოფელი „საქმელად“; როცა ადგილი მოიჭმებოდა, ან და ხრიკიან ადვოკატს, რომელიც ორსავე მხარეზე ჰკერავდა, აბრუ გაუტყდებოდა და აღარავინ მიეკარებოდა, იგი ადგილს მოინაცვლებდა. სოფლის მოსიარულე ადვოკატი, დაუღალავი, ენერგიით სავსე, მუდამ ხალისიანი, მოცინარი, გონება-გამჭირახი, მოხერხებულო, უცნაური ხრიკების მომკონი გასაკვირ-

ვებელ აღვილად უახლოვდებოდა ხალხს პირველ გაცნობიდან-ვე და ისეთნაირ მოხერხებით შეჰყვებოდა ერთხელ მის ხელში ჩავარდნილ პირს, რომ ძნელად თუ დაუძვრებოდა, სანამ მისგან არ გამოორჩებოდა, რამდენის გამოორჩენაც შეიძლებოდა. მართალია, „მოქმულ აღგილებში“ ბევრი მაგინებელი და შემაჩვენებელი ჰყავდა, მაგრამ ბევრი მაღლიერიც, ბევრ აღვილას ისმოდა მისი ორპირობისა და გაუტანებლობის ამბები, კაცის შეუბრალებლობაც, ვილაც-ვილაცეებისაგან ეითომც მის გალახვასაც იტყოდნენ, მაგრამ იგი ისევ თავის ხელობას ადგა და ახალ-ახალ მუმტარსაც შოულობდა.

თამარ-ნაშენშიაც სწორედ ამ განზრახვით შემოადგა მან ფეხი ახლა; საღაცაიდან გამონახა ქამუშაძესთან ყვავი-ჩხიკვის მამილობის მაგვარი ნათესაობა, რათა ბინა ჰქონებოდა ამათსა, საიდანაც სურდა დაეწყო ნავარდობა ამ ახალ საძოვარში.

და ამ მალალ სერიდან რომ დასჩერებოდა აქაურ მოსახლეებს, იგი მხოლოდ იმას ჰფიქრობდა და თავის გუნებაში გარედან ზომავდა იმას, თუ რამდენ გამოსარჩენს იშოვიდა იგი ამათგან და რამოდენს საშოვარს შესძენდა ამათი გაჭიერებული, შევიწროებული და ვაგლახი ცხოვრება.

— რაც რომ იყოს, ცოტა ხნისათვის მაინც იქმნება, იშოვის კაცი რამეს!—წაილაპარაკა პორფირიმ იმედიანად.—ქველიძე ხომ შოულობს—ის ჩემი იქმნება! ამ ცოტა ხანში ყველაფერს გაიგებთ!...

— უკაცრავად, ბატონო.... მარტოდ მიგატოვებთ!—შეუწყვიტა ფიქრი ოტიამ და პატარა დაბალი სუფრა გამოიტანა, დადგა ერთ აღვილას ბალკონზე და რადგანაც სწორედ ვერ გააჩერა, ფეხის დასამაგრებლად ნათოტი შეუდგა კოჭლ ფეხს.

— მშვენიერი გადასახედავი გქონია, ოტია!... აქ კაცს თავის დღეში არ მოსწყინდება ყოფნა.... და უნდა გამოგიტყდე აწი ხშირ-ხშირად უნდა ვიარო ხოლმე შენთან ამ სურათის მზერით დასატკბობად.

— კი ბატონო, ოღონდ კი ინებებდეთ და სახლიც თქვენია და ყორისფელი აქაური!— მიუგო ღიმილით ოტიამ და თან სუფრას მიტკლის გადასათარებელი გადააფარა.

აივანზე გამოვიდა ეკვირინე ქალებით ხელში.

— მარტოდ მიგატოვეთ, ბატონო, მარა თავად მოგესხენებათ სოფლური ანგარიში, ნუ დაგვძრახავთ, ჩემო ბატონო!.. მოიტა, მოიტა, გოგო, მოიტა, რაც გვაქვს!— შეიძახა მან სახლში.

ცეცხლთან ტრიალისაგან ღოჯებ ამრიალებულმა ფუსუნამ გამოიტანა თეფშზედ აქნილი წიწილი და მეორე თეფშით დათლილი ყველი და მწვანილი.

— უკაცრავად ვართ ამისთანა მცირე მასპინძლობაზე, მარა, რადგან ნაუცებებია, ეითომ ამისათვის გვეპატიება... თორემ ამისთანა პატივისცემა რა თქვენი საკადრისია!— მოიბოდინა ეკვირინემ.

— ბოდიშები რა საჭიროა, მამიდა!— წამოიძახა მხიარულად ბიაშვილიმა.— გამოტეხილი ვარ, სულზე მოსწრება ჩემთვის ეს ზაკუსკა მე და ჩემმა ღმერთმა... ძალიან მშოიდა..... ეს უფრო მიმაჩქარებდა კანცელარიისკენ — დუქანში წვევიკამდი კოტაოდენს, თვარა იმ ყაზახს რას დავეძებდი იმდენად... უჩემოდ სად შეუძლია ფეხი გადაადგას!...— და პორფირი თან მადიანად ილუკებოდა და თან არც ლაპარაკს აკლებდა. ბევრი რამე ითქვა, მაგრამ ეკვირინემ ისევ ქველიძეზე მიაგლო სიტყვა ჩვეულებისამებრ.

— თუ დამიბადლებ, მამიდა, ასე მოგიღუნავ მაგ შენს სარდიონ ქველიძეს!— გაღიზიანებულა პორფირიმ და მარჯვენა ხელის მაჩვენებელი თითი მოკაკავა, — ასე მოვკაკავებ! ასე, ა!

— ღმერთი ყოველს კარგს შეგასწრებდეს და რომ მოინდომებდეს, შენ ეგ არ გაგიჭირდეს, მისგან უფრო არ გაუჭირდა ნურაფერი შენს მომავალსა და ნათესავს!— მიიძახა ეკვირინემ.

— როგორც გეტყობა, ძალიან შეგძულებია, ჩემო მამიდა, ეგ ქველიძე! რატომ, რატომ, მამიდა, ა?

— ტყვილა, ამოიჩემა ისე მაგ დალოცვილმა! — დაასწრო სიტყვა ოტიამ, რომელსაც ეწინოდა, დედას არ გაემხილა ამ კაცთანაც მისი სირცხვილეული სიძეობა. მაგრამ ეს ცდა უქმი გამოდგა.

— ტყვილა, ჰმ!... არა, შეილო, თავს ნურავეს დაჩაგვრინებ, თვარა თუ ერთხელ მიგეჩვიენ დაწინღვას, მერე სუყველა მოგინდომებს დაბრიყვებასა და დამცირებას...

— მე ჩემს კეთილშობილებას ვერაფერს წამართმევს და ვერც ვერაფერს რამეს დამაკლებს, დედა-ჩემო!...

— ეგეც მართალია, — წამოიძახა პორფირი. — ეგეც მართალია!

— კაი შენი ჭირიმე, შენ რალა დაგიმალო და კეთილშობილებას ვერაფერს ამართმევსო, აგი ჩემი ვაჟიშვილი რომ იძახის, აბა რალაა, კაცი რომ მეტობას დაგიწყებს და ისეთნაირად მოგექცევა, ვითომდა არ გკადრულობდეს, — ღირსების ახდა არ არის, აბა რალა იქნება?!... ასე გიქნა, შეილო, იმ კაცმა. ქალიშვილი ვთხოვეთ და უარი მოგვახსენა, თითქო ვინმე ისეთი ყოფილიყო, რომ ღირსი არ იყვე მისი სიძეობის. ღირსების დამცირებაა, აბა სხვა რალა?!... ნეტავი მართლა რითიმე წინ იყვეს: ან სწავლით, ან გვართ და ან ქონებით!... შენისთანა კაცთან ენასაც ვერ გაარყევს... ჩვენთან კი ისე მდიდურობს, თითქო თავადი იყვეს ჩვენ შორის!... თვალი მაგას დოუდგა, რომ ვერ ისარგებლა შემთხვევით, თვარა მოხარულიცა ვარ, რომ მოხდა საქმე და მისმა ნაშიერმა ჩემს ოჯახში ფეხი არ შემოადგა... შვილიც მამასავით დიდუგულობას დამიწყებდა და მერე მთლად ის ოჯახი ჩემი შესანახავი გამიჩნდებოდა ყოველთვის!....

— ასე მოვკაცავთ, აი ასე, მამიდა, თუ კი შენ გესიამოვნება, იმ შენს ქველიძეს. მენდვე ამაში!... გულს გაგიმხიარულებ, მამიდა! ა!...

— აბა რისთვის მყავხარ საიმედო!... შენისთანა წარჩინებულ კაცთან იმისთვის გვიხარია დაახლოვება, რომ მტერს,

რომელსაც ჩვენ ვერ მოვერევით ჩვენით,—შენით უნდა მოვე-
რიოთ და შევაშინოთ, შევაწუხოთ!...

— კი ბატონო... ჩემს თავზე იყვეს ეგ და რაც შეეხება
ქალს,—ქალი ისეთი მეგულეა ერთი, რომ ქველიძის შვილი
იმასთან რად უნდა გამოჩნდეს... ისე ამან იცოცხლა! და რო-
გორც პატოსანი კაცი, ხელად ჩავაბარებ ჩემს ოტიას, ოლონდ
მითხარით, თუ გსურთ!... ქალაქ ადგილას გაზრდილ ქალს ჩა-
ვაბარებთ!... მიმიღებთ მაშელად, ა?!... ხა, ხა, ხა!...—გადიხარ-
ხარა პორფირიმ.

— ქალაქში გაზრდილს რას დევძებ, შენი ქირიმე, ოლ-
ონდ ხერიანი კი იყვეს... მოეხუცდი, შენ გენაცვალე, წინან-
დელი ჯანი აღარ არის... კმარა ჩემთვის, რაც მე ამ ოჯახში
მიშრობია, ახლა მაგათ მოეკიდონ... ღეთის მადლით, სხვაზე
მეტი თუ არა, ნაკლები არაფერი გვაქვს!... მშვენიერად შეი-
ნახავენ თავს!

ეს უკანასკნელი სიტყვები განგებ დაატანა ეკვირინემ, გუ-
ნებაში მასაც და ოტიასაც ძლიერ გაუხიციანა პორფირისაგან
ნათქვამმა ქალაქ ადგილას გაზრდილი ქალის მოყვანაზე. ეკვი-
რინეს თითქო უნდოდა ეთქვა, რომ ამისთანა ქალი ოლონდ
შეგზდეს ოტიასო და ოჯახი კი შეინახავს მასო.

— აბა თუ კი ვერა, ეკვირინე ჩემო, ეგ ჩემი ძმა კაცი
ხვალის თხუთმეტს წმ-ში გამომიგზავნე, ქალსაც ვაჩვენებ და
თუ ჩოეწონება, დანიშნულს გამოგიგზავნი უკან.... ის არ იფი-
ქროთ, ეშმაკობა რამე იქმნეს იმაში, მაშინ ღმერთმა დამსწყევ-
ლოს... მე მხოლოდ ვერევი ამ საქმეში, რომ თქვენთვის ყო-
ველ-გვარი სიკეთე მსურს!... და მერწმუნე ისეთნაირად მოგი-
წყობს, მოგირთავს ოჯახს, რომ ქველიძის სახლ-კარი სათხე-
ბოდაც არ გამოჩნდება თქვენთან!...

— საჩვენო არ ყოფილა იგი!—გაიცინა ოტიამ.

— ეგ ჩემედ იყვეს, ჩემო ოტია!... კი არ გეხუმრები, შე
კაცო!... მე მართლა გეუბნები!.. შენ ოლონდ ჩამოდი, სხვა
რა გინდა....

ოტია ისევ იცინოდა.

— კი გიახლებათ, ჩემო ბატონო, კი გიახლებათ!— იძახდა ეკვირინე, — რა აზრია გიახლებათ!

— შოთა ხელი! — გაუშვირა პორფირიმ ხელი ოტიას.

ოტიას ისევ სიცილი ერეოდა, სიცილი სინარულით; მას არ სჯეროდა მაღალ ამნაირი უცნაური ბედნიერება. ნეტავი მართლა ეგრე მოხდებოდეს და მაშინ უყუროს მას ქველიძემ!

— ხელი კაცო! — არ ეშვებოდა პორფირი.

— მიე, შვილო, არ გესმის! — მიიძახა ეკვირინემ ოტიას.

— კარგი მაშვალი არ იშოვა ამ დედა-ჩემმა! — სიცილით სთქვა მან.

— ხელი-მეთქი, ოტია! — იძახდა ბიაშვილი.

— რაღასი სიცილია, არ მესმის! — შეუტია ეკვირინემ შვილს. — ეგ ღვთისნიერი ადამიანი საქმეს გელაპარაკება და შენ კი იციანი!

— ბატონო, სოფლის გოგომ დამიწუნა და ქალაქელი თვალებს დამათხრევინებს!...

— ხა, ხა, ხა! ძალიან არ გამფთხალებულა ეგ ჩემი ოტია! ხა, ხა, ხა!.. ჩემთან ნუ გეშინია, ნუ, ოტია! — სიცილით უთხრა პორფირიმ. — პატიოსან სატყუას გაძლევ, არაფერი სირცხვილი არ შეგხვდეს... მომე ხელი!..

ამ ფიცზე დარწმუნდა ოტია და გულიანი სიცილით ხელი ჩამოართვა პორფირის.

— ე მაგრე სჯობია! ხვალის თუთხმეტს უნდა ჩამოხვიდე ჩემთან მშ. ში. აი ნახავ თუ მადლობა არ მითხრა მერე... ისეთნაირად მოვაკვარაჭინებთ მაგ საქმეს, რომ შენი მოწონებული იქნეს!... შენ ვერ მიცნობ კიდევ, რა კაციცა ვარ!... ღვთის მადლით, რა საქმისთვისაც ხელი ჰომიკიდნია, ისე წამიყვანია და დამითავებია, როგორც მდომებია!... ჯერ ღვთის მადლით არაფერში არ წამიგია და ჩემის კუთხის იმედი მაქვს, არც წავაგებ რამეს!.. ჭკუა უნდა ყორიფელს, ჭკუა! თუ იგი ხელთა გაქვს, — დარდი ნუ გაქვს, თამამად შეგიძლია იყვე!... აი ამ ჩემ ვეჭილობაზე გეტყვი: რამდენი განათლებული ვეჭილებია, კურსოვნიკები, უნივერსიტეტ დამთავრებულები, ქვეყნები აქვთ ზოელილი, — მარა ტყვილია, ჩემოდენი იმათ არაფერი არც შეუძლიათ, არც ეხერხე-

შათ, მშვივრები ავლიან—კაცი არ ეკარებათ; მე კი, ამ ჩემი ორი კლასით იმდენი მესვება, რომ ბევრს უარს ვეუბნები, ჰურიც ბევრი შემომდის, ღვინოც და ფულიც.... ვცხოვრობ ბატონურად!...

— ღმერთმა მოგცეს, ჩემო კეთილო, ღმერთმა მოგცეს!— სიტყვას აყოლებდა ეკვირინე.

— ვერავინ ჯერ-ჯერობით ვერაფერი დამაკლო, თუმცა ეს ნასწავლები ყოველ წელიწადს ათობით და ოცობით ჩამოდიან!... ვერც მტრობით მაჯობა ვინმემ!.. მოხერხება უნდა ყორიფელში კაცს, მოხერხება ოტია ჩემო! ხა, ხა, ხა! თუ დამჭირდა, ისეთნაირ ხრიკებს მოვსდებ, ვინც იქმნება, ისეთ ხრიკებს მოვსდებ, რომ ადამიანი კი არა, თვითონ ეშმაკიც დეიბლანდება და დეიბურდება შიგ!...—და პორფირიმ სიამოვნებით გადისარხარა.—კაცმა მიცნოს და მომყვეს, ჩემთან ნურასფრის შიში ნუ ექმნება! დამიჯეროს ოლონდ, მომენდოს! მარა უბედურება ის არის, რომ სანამ უკანასკნელამდის არ გაუჭირდებათ, მანამდე არ შეიძლება სულ მთლად მოგენდოს და გიწამოს ვინმემ! ვერ დაარწმუნებ, რომ სასიკეთო გზაზე აყენებ; აგერ გადაგიხვევს და ხელიდან გაგისხლტება; მერე გაიხედავ და მორბის გამწარებული: ტირილით, ჟივილით გეხვეწება, მუხლებზე გეხვევა: „არიქა, მიშველე, შენ ხარ ჩემი მშველელი, მწყალობელი, ჩემი ღმერთი, ჩემი მაცოცხლებელიო“! მისაღები არაა ამისთანა კაცი, მაგრამ რაღას იზამ, გული არ გიშვება გააგლო, ნიშნი მოუგო, იბრალებ და რამდენადაც კი შესაძლებელი იქნება, შველი. ამის წყალობით ეხლა ისე მაქვს საქმე, რომ ყველგან, სადაც წვეიდ-წამოვიდე, ბინაცა მაქვს, საქმელიც და სასმელიც, ყოველგან ათასი მოსიყვარულე და პატივის-მცემელი!... ამ ჩემს ხელობას თავიც რომ დავანებო და ისე ტყვილა ვიარო, იმდენი საქმე მიმიძღვის ბევრთან, რომ სიკვდილამდე თავს დავირჩენ იმათგან... ასეთი კაცი გახლავს პორფირი მაქსიმინი ბიაშვილი და შენ გეშინია, ჩემო ოტია, სასირცხო საქმეში ჩაგაგლო... მოგიკვდეს მაშინ ეს პორფირი, მოგი-

კვდეს, ჩემო ოტია! — და პორფირიმ მარჯვენა ხელი გულზე დაიკრა რამდენჯერმე.

— არა, არა... მაგას რატომ იფიქრებთ, — ერთხმად მიძახეს ორივე დედაშვილმა.

— თქვენისთანა კაცი იკადრებს მაგისთანა საქმეს და უარზე გავდგებით!... ღმერთო მომკალი! — წამოიძახა ეკვირინემ.

ოტიას გული ძალზე სცემდა ამ მოულოდნელ ბედნიერების მიახლოვებით, რასაც ჰპირდებოდნენ მას. აქამდე მას ეგონა ბიაშვილი ეხუმრებოდა, ეხლა კი დარწმუნდა, რომ ხუმრობას აქ აღვილი არა ჰქონებიაო. ეკვირინემ აღარ იცოდა, რითი ესიამოვნებინა ამ მათთვის თავგამოდებულ ადამიანისთვის. რომელიც უსათუოდ თვით განგებამ მოუფლინა, რათა გულის ჯავრი ამოეღოთ ქველიძეზე.

— ღვინო დაუსხი, შეიღო, — მიუბრუნდა იგი ოტიას.

— ხაჭაპურები გაგვეკეთებია, კაი იყო... ასე ცოტაზე... — წაილაპარაკა ოტიამ.

— მაგათი ბრალია, მეჩქარებაო და ვეღარ გავუბედვ დამეგვიანებინა, თეარა, ღმერთო მომკალი, ამაზე გადავარონიებდი! — სთქვა ეკვირინემ.

— გმადლობთ, გმადლობთ! ესეც ბევრი იყო მამიდა!... მეტი არაფერია საჭირო... სხვა სხომის იყოს. — სიცილით დაუმატა პორფირიმ და წამოდგა. — აწი კი დროა გზას გავუდგეთ!..

— ნურას უკაცრავად, შენი ჭირიმე! — მოიბოდიშა ეკვირინემ.

— მეტად მადლობელი ვარ, მამიდა ჩემო, ყორიფელით კმაყოფილი ვარ, შენ ნუ ნომიკვდები!.. გმადლობთ, — მიუგო პორფირიმ.

კი იყო კმაყოფილი იგი ამ შემთხვევით. ჯერ ერთი, რომ შიმშილი მოიკლა ამ საუზმით და ამავე დროს დაიიმედა ბინა სანამ თამარ-ნაშენში ივლიდა სავეჭილობებზე, რაც უფრო საჭირო იყო მისთვის და მთავარი მიზეზი ქამუშაძეებთან დაახლოვებისა.

— აბა ასე, ოტია... იცოდე, მოგელი დანიშნულ დროზე,
 — ერთხელ კიდევ განიმეორა პორფირიმ.

ოტიამ მხოლოდ სიამოვნებით გაიღიმა, ეკვირინემ კი მის
 მაგიერ პასუხი მისცა.

— კი, ბატონო, კი ჩემო გამნათლებელო, კი ვიახლებათ!

— აბა ახლა ჩემ საქმეს შევეუდგები... — ცხენი, ჩემო ოტია.

ოტია გაიქცა ცხენის მოსაყენად. ბიაშვილი ეკვირინეს
 თანხლებით ჩავიდა ეზოში, გამოეთხოვა დედა-შვილს და შეჯ-
 ლა ცხენზე.

— ოტია, შვილო, ჩაჰყევი ბატონს კანცელარიამდის... —
 სთქვა ეკვირინემ.

— კი, კი.. შენ ერთი ჩოხა გამომირბენინე... — ფუსუტია,
 ფუსუტია, ჩოხა, გოგო! — დაიძახა სახლისკენ ოტიამ.

— რატომ შვრები მაგას, ოტია; შენ არ მომიკვდე, საქირო
 არ იყვეს! — წამოიძახა პორფირიმ.

— რა მიჭირს... საქმეც რომ მქონდეს, მაშინაც ვიახლე-
 ბოდით, — ახლა თავისუფალიც ვარ!

— სიცხეა, შე კაცო.

— არაფერია, არაფერი! — უპასუხა ოტიამ.

— სიცხე რაღა შეაწუხებებს თქვენთან ხლებით... — უთხრა
 ეკვირინემ.

ღიდი ყიჭინის შემდეგ პორფირი საბოლოოდ გამოეთხო-
 ვა ეკვირინეს და სანიკიძის სახლიშვილის ფეხ-ფეხა თანახლე-
 ბით გადვიდა ეზოდან და გზას გაუდგა სოფლის კანცელარიი-
 საკენ; მას ხალხი ეგულებოდა იქ ამ შაბათ დღეს და ჰსურდა
 იქ გამოცხადებულიყო და თავისი თავი გაეცნო აქაურებისათ-
 ვის, რომ შემდეგ მათში სავექილო საქმეები ეშოვა.

II

შაბათობით თამარ-ნაშენის სოფლის კანცელარიაში ირ-
 ჩეოდა ხალხმე სოფლელების საჩივრები და ამიტომ ამ დღეს
 აქ ყოველთვის საკმაოდ იყრიდა თავს ხალხი.

კანცელარიის ეზოში ჯგუფ-ჯგუფებად გაბნეულ ხალხი-საგან ხმაურობა და შემატებული ლაპარაკი, ყაყანი და ყიჟინი ისმოდა.

გლებ-კაცობის გარდა ამ დღეს აქ მოსვლა შემოიღეს, ამ ბოლოს ხანს, ზოგიერთმა ამავე სოფლის აზნაურებმაც. ესენი იყვნენ გაღარიბებული აზნაურები, რომელთაც ძნელად გაარჩევდით გლებთგან, მათი ცხოვრება და ინტერესები მეტად დახლოებული შეიქმნა მეზობელ გლებების ინტერესებსა და ცხოვრებასთან. მათ აქ ცალკე ადგილი ჰქონდათ აჩენილი,— იმ ცაცხეს, რომლის ქვეშაც ჯდომა იცოდნენ, „აზნაურების ცაცხვი“-ს სახელიც კი დაერქვა. ისინი ყოველთვის ჯგუფად მოვიდოდნენ ხოლმე და თუ ერთი მათგანი მუქარებს დაუწყებდა რომელსამე გლებს,—დანარჩენებიც ამას მხარს აძლევდნენ და საერთო მუქართა და შეტევით ცდილობდნენ თავგასულ და თავ-დავიწყებულ ყაზახთა დაშინებასა და თავის კალაპოტში ჩაყენებას, როგორც ესენი იტყოდნენ ხოლმე.

დღესაც დიდი ლაპარაკი და ყაყანი გამოიწვია ამათმა დამუქრებამ, ერთი წყება გლებების წინააღმდეგ, რომ თქვენის მიწა-ადგილიდან აკყრითო, რადგან ძველთაგან ეს ადგილები ეკუთვნის ერთის გვარის აზნაურებსა და ამის საბუთები და ქალაქდები ამ დღეებში ყველა ხელში გვექმნებაო.

— როცა გექნებათ, მაშინ ეილაპარაკოთ, ბატონო! — შეჰნიშნა ერთმა იმ გლებთაგანმა, რომელსაც აყრას უპირობდნენ და გაშორდა მათ.

აზნაურებმა იწყინეს ასეთი პასუხი და დამუქრებას შეუმატეს.

— ნახავენ, რაც მოუვათ, მალე ნახავენ! — წამოიძახა ერთმა ყმაწვილმა აზნაურმა.

— რას ნახავენ! თქვე დალოცვილებო, ასე იძახით და აშინებთ ამ ბალახაშვილებს, მაგრამ კაცმა ვერ დეინახა ვერაფერი! გირჩევიანთ ისევ მოუმღურავად იყოლიოთ მაგ კაცები... ურიგო გლებები არ არიან და კარგი მაძლარი გლებებიცაა! — სთქვა ერთმა მოხუცებულმა იქ მდგომმა გლებმა.

— ბალახიშვილების მდურვის რა მცოდნია! — შესძახა ყმაწვილმა აზნაურმა.

— რატომ არა, ყმაწვილო, რატომ არა! ცოტაოდენი მაგათაც ესმით და თავს არავის არ დააჩაკვრინებენ უბრალოდ!

— მოვატეხივებთ კისერს, ახლა რომ ზევით-ზევით სწევენ... მაგათ კი ჩავაყენებთ თავიანთ კალაპოტში... აგერ ნახვენ! — გაჯავრებით წამოიძახა მეორე აზნაურთაგანმა.

ამას სხვაც აპყვებოდა, რასაკვირველია, და უსათუოდ დიდი ლაპარაკიც შესდგებოდა, რადგან ვიღამაც ამ უბრალოდამუქრებას „ტრახბახობაც“ უწოდა, მაგრამ ეზოში ბიაშვილი შემოვიდა ცხენით, ოტიას თანხლებით. ყველანი მიჩუმდნენ და ეცნობ კაცს მიაჩერდნენ. ოტიამ ცხენიც ჩამოართვა, მიიბაღობესთან და ახლა აზნაურებისკენ გამოუძღვა. ყველანი ბიაშვილის მიახლოვებაზე წამოდგნენ და თავაზიანად, თავდაკვრის შემდეგ, მიიპატიჟეს და აღგილი დაუთმეს დასაჯდომი ცაცხვის კუნძუზე.

პორფირიმ მადლობა გადაუხადა, სთხოვა ყველას დაბრძანებულიყვნენ, თავადაც დაჯდა და ოტიას უთხრა:

— აბა, ჩემო ოტია, ერთი თვალი გადააეღე... ეგებ აქ იყვეს სადმე, შავ-წვერა მაღალი ყაზახია, შავი ყაბალახი ახურავს თავზე, წითური სახისაა!...

— კი ბატონო, ახლავე მოგნახავ! — სტქვა ოტიამ და ხალხისაკენ გასწია.

— ვინაა, ოტია, ის კაცი? — დაუწყეს გამოკითხვა ყოველმხრიდან.

— ბიაშვილია, პორფირი ბიაშვილი, ადვოკატი! არ გავს სარდიონს! — უპასუხებდა მიმავალი ოტია.

— ვინაა?

— ბიაშვილია! ადუკანტი ყოფილა.

— ეტყობა, კაი კაცი უნდა იყვეს!

— რავა ჩეისკუპეს შუაში, მაშინათვე!... ვითამ და ჩვენი-ანიოა!

— მე შენ გეტყვი გაუქირდება მაგათი ღირსების შეტყობა!

ლაპირაკობდა თავიანთ შორის ცაცხვისკენ თვალ-დაქერილი გლეხ-კაცობა.

— რამ ამოგიყვანათ თქვენისთანა განათლებული და პატროსანი პირი ამ დასაქცევარში, ბატონო? — უთხრა ბიაშვილს ხნიერმა, მეტად ღარიბულად ჩაცმულმა აზნაურმა. თვით იმ კუთხეში ხუმარა კაცად იყო ცნობილი.

— დასაქცევარი კი არა, სწორედ მშვენიერი ადგილებია!.. — მიუგო პორფირიმ. — ბევრი სოფლები მაქვს დავლილი ამ ჩემს ვეჟილობაში და ამისთანა სოფელი ბევრი არ შემხედომია, თქვენ არ მომიკვდეთ! ჩინებული სოფელია, ეტყობა! ლამაზი ადგილებია!

— ლამაზი ადგილები კია, ჩემო ბატონო, მარა მისგან გულ-დაწყვეტილები გახლავართ — კუქს არ გვიძღებს და მქლედ ვყვეართ შენახული!...

— ეგ შეიძლება იმისათვის, რომ არ დაგიძიმდეთ ამ აღმართ-დაღმართებში სიარული! — სიცილით სთქვა პორფირიმ და მასთან დანარჩენებსაც გაეცინათ.

ამ დროს კანცელარიის კარებიდან გამოვიდა ერთი მაღალი ტანის, ჩამსხვილებული კაცი და მასთან ათიოდე გლეხიც, რომელნიც იქვე გარს შემოერტყნენ ამას ერთი ყიჭინით და ხმა-მაღლა ლაპარაკით. ცოტა ხნის შემდეგ იმავე კარებიდან მეორე ჯგუფი გამოვიდა გლეხებისა და ამთაც, ცალკე, ხმაურიანი ლაპარაკი შეექმნათ. რამდენისაზე წუთის შემდეგ ორივე ჯგუფი შეერთდა და საშინელი ყაყანი მორთეს, ასე რომ ყველას ყურადღება მიიქციეს.

— აბა თუ მიხვდებით, ბატონო, რაზე ჩხუბობენ ისინი ამ ლამაზ ადგილებში? — მიმართა ხუმარა აზნაურმა ბიაშვილს.

— სწორედ არ ვიცი! — მიუგო ღიმილით პორფირიმ.

— ეკალაზე, ბატონო, ეკალას გულისათვის! თქვენ ნუ მომიკვდებით!

ბიაშვილს გაეცინა; გაიცინეს სხვებმაც.

— ადგილზე დაობენ, სერაპიონ! — შეჰნიშნა ერთმა აზნაურთაგანმა. — ეკალაზე რა ჩხუბი უნდა შედგეს.

— ერიპა! — წამოიძახა სერაფიონმა. — რავე უცხო კაცივით ლაპარაკობ, ჩემო ივანე! მაგ რა დასამალავია... ვი ნეტავი თელი წელიწადი კი არა, ნახევარ წელიწადს მქონდეს ის დალოცვილი საქმელად, გამოუღვევლად. ცუდი კაცი ვიყვე, თუ სხვა რამე ვინატრო კიდევ! რას მეუნები?!... ღმერთმა ნუ გაახაროს ის, ვინც ჩემს ახლო-მახლო ეკალას ბურღი ნახოს და ამომიჩიხოს!.. ამ დროებაში ოქროს ფასი დაედვა მას ყველასაგან, აზნაურისაგანაც და გლეხისაგანაც!... მალე თავადების სანატრელიც გახდეს, მგონია.

— კი, მარა ეკალამ როგორ წაჰკიდა ეს კაცები? — იკითხა სიცილით ბიაშვილმა.

— წაჰკიდა კი არა, გადაამტერა! — მიუგო სერაფიონმა. — მეზობელმა თავის მხრით საქარი გაჩეხა ადგილის გასათფართოებლად, შესამატად, საქარი ეკლიანი იყო; გაზაფხულზე მისი მხრით რომ აღარ იყო, ეკალას აქეთ დაუწყო პოტინი; მისდგა საქმე მისწრებაზე, ერთი თვალის დახამხამებაში გაფუცქვნეს ეკლები, კვირტებსაც აღარ არჩენდნენ ზედ; შეექმნათ ლაპარაკი, აქითურმა მიზეზად ის დეიდვა, რომ თხელ საქარში ღორი, ქათამი, ბატი, ცხვარი დაძვრებო და ყანა ამომიგდესო — დაუწყო ჩხუბი კაცმაც, ქალმაც, ბავშვმაც, ყველამ. ნამდვილად კი ეკალას დაკლებამ ააპილობია ყველა,.. იმდენი იჩხუბეს, იდავიდარაბეს, რომ აგერ ეს მეორე წელიწადია კაცმა ვერ მოარიგათ, ედავებიან ერთმანეთს; სხვა არასფერი არ გამოდის იმის მეტი, რომ ამ ჩვენს სარდიონ ქველიძეს ხან ერთი უწიკავს ხაჭაპურებსა და ქათმებს, ხან მეორე — რომლის ვეჟილადაც იქმნება.

ეს უკანასკნელი სიტყვები სერაპიონმა სწორედ მაშინ სთქვა, როცა გლეხებს გაშორებული ქველიძე ცაცხვთან მივიდა.

— ნამეტანი ჯიუტი ხალხია... მეტის-მეტი! კაცის არათუ არ სჯერათ არც ერთ მხარეს!... რას მოუხერხებ აღამიანი?!.

— ხელეზ გაშლით სთქვა სარდიონმა, რომელსაც ეტყობოდა-
 საკმაოდ დაღალულიყო გლებ-კაცებთან ლაპარაკით.

მან შეჰნიშნა უცხო პირი, მიუახლოვდა წამომდგარ ბია-
 შვილს და ერთმანერთს ხელი ჩამოართვეს, თავიანთ თავის გა-
 ცნობით.

— თავი დაანებე, შე დალოცვილო, მაგათ, რაზე იწუხებ თავს!

— უთხრა განაკიდელ მჯდომმა, დაკერებულ ჩოხიანმა აზნაურმა-
 ქველიძეს.

— ძალიან ადვილად არ ამბობ მაგას, ნიკიფორე, — წამო-
 იძახა ისევ სერაფიონმა. — რავარც მე ჩემს კუსიას ვერ გავშო-
 რდები, ისე ვერც სარდიონი გაშორდება მაგათ... სასმელ-საჭ-
 მელს ზაგენი უწიკავენ და მაგათ მიატოვებს?!..

კუსიას ხსენებაზე მოისმა საერთო ხარხარი.

— ახსენა თავისი კუსია! — წამოიძახა ვიღამაც.

— რატომ არ ეახსენებ, შენ გენაცვალე, ღმერთმა ნუ და-
 მავიწყოს მისი თავი, — უპასუხა სერაფიონმა.

— მონადირე ძაღლია, ბატონო სერაფიონ? — შეეკითხა ბი-
 აშვილი.

— მონადირე არ გახლავს, უბრალო, შავი ნაგაზია, მარა-
 ყოველს ჩემს კეთილს და ჩემისთანა ხელ-მოკლე კაცს ღმერთმა
 მისცეს იმისთანა შემბრაღლე და თანამგობობი. ერთობ რამე
 სულიერია, — სთქვა სერაფიონმა. — რომ იცის ეხლა, ჩემო ბატო-
 ნო, ჩემი გაჭირვება, ერთობ ვეცოდები, რომ მეტი აღარ შე-
 იძლება, და ძალიანაც მეწვეა...

— რაობით მერე, თუ კი მონადირე არაა? — სიცილით ეკი-
 თხებოდა დაინტერესებული ჰორფირი.

— დილას, ბატონო, რომ ადგება, კაი დაკვირვებული ადამ-
 მიანივით შემოირბენს სახლის ყოველ კუთხეს, ერთი წაქცეუ-
 ლი სამზარეულო მაქვს, იქაც მისუნავს-მოსუნავს და თუ შეხე-
 და, რომ სახლში არაფერი არის გასაკეთებელი, ერთი გავარ-
 დება, გავარდება ეზოდან, შემოირბენს მეზობლებს, სად კეცი-
 დან ჭადს ააგლეჯს, გამოიტანს და მოარბენინებს, სად ქათამს
 ფრთას წააგლეჯს და მოაწანწალებს, სად კვერცხს გამონახავს,

ხან და ხან ჩადებულსაც არ დამიწუნებენო,—გარდასწყვეტს და აგერ, რომ გვგონია—დღეს უსადილოდ ვრჩებით, გარდაწყვეტილი გვაქვს, ეს ღვთისნიერი სულ-დგმული ხელად ამივსებს ცარიელ სუფრას ათასნაირი საქმლებით.... თითქო მეზობლებისაგან ხონჩები მომსვლოდეს....

ბიაშილი სიცილით კვდებოდა ამის გაგონებაზე; ხარხარობდნენ სხვებიც, თუმცა ამგვარების გაგონებას სერაფიონისაგან შეჩვეულნი იყვნენ.

— მართლა ძვირფასი რამ ყოფილა ი თქვენი კუსია,—სიცილით სთქვა პორტირიმ.

— იცოცხლეთ, ღმერთი არ დააგდებს უსაშუალოდ მისგან გაჩენილს... რამეს საღსარს აღმოუჩენს!—მიუგო სერაფიონმა.

— საცა იქნება, გვერდებს ჩაუმტვრევენ იმ შენს კუსიას, სერაფიონ!—უთხრა ერთმა უმაწვილმა.

— მამა-ჩემი, აზნაური ქაიხოსრო გორდელაძე რომ გაცოცხლდეს და რამე აწყენოს ჩემს კუსიას, იმას ჩაყაბრუნებ საფლავში, თვარა სხვა რათი გადამირჩება, რომ ჩემს მაცხოვრებელს რამე მოსწიოს!... ბატონო, სხვა არაფერი შემრჩენია... ძალით ერჩები, იმ ზომამდის მივალწივე პატროსანმა აზნაურმა, და ცოცხალი გადამირჩება, ვინც მას ხელს მიხლებს?! თქვენც არ მომიკვდეთ!

სიცილი არ წყნარდებოდა და ამის მიზიდვით ხალხი თანდა-თან მატულობდა ცაცხვის ქვეშ.

ამსობაში ოტია გულ-მოდგინედ დაეძებდა პორტირისაგან ნიშნებ დასახელებულ კაცს და ყველას ეკითხებოდა, ამგვარი კაცი ხომ არ დაგინახავთ დღეს აქაო; ყველასაგან ერთი და იგივე პასუხი იყო—არაო. ამ სიარულში იგი მივიდა იმ გლეხებთანაც, რომელთაც საქარზე დავა ჰქონდათ და საქმეს ქველიძე უწარმოებდათ.

— შე კარგო კაცო!—უთხრა მან გულ-გახურებულ გლეხს—რას ჩასცივებიხარ, გასაკვირველია შენი საქმე, ამ სარდიონს!.. რომ რამე გეეგებოდეს და შეეძლებოდეს, თავის თავს ვერ უშვე-

ლიდა... უკანასკნელ გაქირვებაში, რომ არის... შენ რა უნდა წაგადგეს!...

— დამლუბა, მაგან დამლუბა... დეელუბა მაგას ოჯახი!
 — წამოიდა გლეხნა...

— ე, შე კაცო, თუ გინდა საქმე გაგიკეთდეს, ე, იმისთანასთან უნდა მიხვიდე...

— ადუკანტია?

— ადუკატია და რანაირი მერე!... ძვირფასი რამე ადუკატია?

— იცნობ შენ, ოტია?

— ძალიან ახლოს!

— მიგვიძეხი, ოტია!...

— ბატონი ბრძანდები... თუ კი მოიცალა... ერთობ ბევრი ხალხი ეხვევა... აქაც ყოლია დაპირებული, ვილაცას დავედებ, ოხრიშვილი ვერსად ვერ ვნახე!...

— მომეხმარე, ოტია!—დაედრიჯა გლეხი,—და მერე მაგიერ პატივს მეც გცემ!

— კარგი, კარგი! ვისაც გინდათ, ყველას გაგაცნობთ!... ეგებ აქაც ქე დეიწყოს სიარული, თუ რიგიანი საქმეები შეხვდა!

— საქმეების მეტი რა არის!—წამოიძახა რამდენიმე გლეხმა.

— ოღონდ შესმენილ კაცს შევხვდებოდეთ და!

— მაგაზე შესმენილი ვილაა!—სთქვა ოტიამ და გაშორდა,—ძებნა უნდა გეეგრძელებინა.

— რა გვარია, შენი ჭირიმე!—მიეწია ერთი გლეხი.

— ბიაშვილია, პორფირი ბიაშვილი!

— სად ცხოვრობს?

— სადა და 15-ში.

დიდხანს იარა ოტიამ, მაგრამ მოსანახაფი გლეხი არსად ჩანდა და სულაც არ ყოფილა. პორფირის არაფერ არ ჰყოლია აქ შეპირებული,—ეგ მხოლოდ მიზეზად ჰქონდა, ეთომ დღევანდელ დღეს ამ ყრილობაში გამოცხადებისათვის. თუმცა ოტი-

ამ გლეხი ვერ მოსძებნა, მაგივრად ბიაშილის შესახებ ბევრი ლაპარაკი შეხვდა და, რაც შეეძლო, გააცნო ამათ.

დაბოლოს იგიც მივიდა ცაცხვთან, საიდანაც ისევ შეუწყვეტელი სიცილა მოისმოდა. პორფირი მალე შეეთვისა ამ უცხო ხალხს და ხუმრობაში აპყვა სერაფიონს. მან იშოვა მარჯვე შემთხვევა და მოჰყვა ათასგვარ სასაცილო შემთხვევებს, რაც მას ჰქონებია თავის სავექილოებებში. მან მოხერხებულად გადაიტანა ლაპარაკი თავის თავზე; ხან ტყუოდა, ხან ტრაბახობდა, ხან რაღაც უცნაურს ამბავს გამოუტრედა, რომ ყველა ეხლა იმას მისჩერებოდნენ და მთელი შეკრებილობა სმენად იყო გარდაქცეული. თვით სერაფიონიც ჩაჩუმდა, ყურს უგდებდა ამ ენა-წყლიანსა და ენა-მოხერხებულ კაცს.

როცა მან ხალხში თვალი მოჰკრა ოტიას და მისგან პასუხად მიიღო მისაგან ნაძებნის გლეხის აქ არ ყოფნა, ოტიამ ამოიღო საათი და ერთი წამოიძახა:

— მე შეტი არ შემიძლია.... ათასი საქმე მაქვს მიტოვებული.... აწი თავად ჩამოვიდეს ჩემთან... ესეც კმარა, ამდენი დრო რომ მისთვის დავკარგე!—ხალისიანი სიტყვით გამოეთხოვა ყველას და მომღიმარი სახით განშორდა ხალხს.

იგი თვითონაც ჰგოდნობდა, რომ თავი დაამახსოვნა ამ ხალხს და კარგის მხრით გააცნო თავი, ეგ მართალიც იყო.

— ძალიან კაცი ყოფილა!

— ყმაწვილი კაცია, მაგრამ ერთობ გამოცდილობა ეტყობა!....

— ნამდვილი სავექილო კაცია!—გაისმოდა ხალხში.

გულ-კმაყოფილი ბიაშილი კი ამასობაში შეჯდა ცხენზე, ერთხელ კიდევ თავი დაუკრა მისკენ მიჩერებულ ხალხს და ოტიას უკან მიყოლებით გადაეიდა ქიშკარ გადღმა.

— აბა ოტია, გახსოვდეს ჩვენი სიტყვა!... არ მომატყუო, იცოდე გელოდები, იცოდე!...

— კი, ბატონო, გახსნებით, —გალიმებული სახით მიუგო ოტიამ.—მარა თქვენც რომ მანამდი ამოივლიდეთ, კარგს იწე-

ბებდით... ყაძახებს უნდათ თქვენთან მოსვლა, საქმეები ეგებ მიიღოთო, იხვეწებიან.

— კეთილი, კეთილი! — სიამოვნებით წამოიძახა პორფირიმ. — ამოვალ, მაინც ქე მაქვს ამ დღეებში აქეთ სხვა საქმეებიც!... ნულარ ირჯები ჩემო ოტია! ნუ!... ნახვამდის!

— არაფერი მიჭირს! — მიუგო ოტიამ და ისევ უკან მისდევდა.

— კაი, კაი!... თუ გიყვარდე!... ნახვამდის!... ამ სამ დღეში ამოვივლი კიდევ!.. ნახვამდის, შენი ჭირიმე! და ახლად დამეგობრებულემა ხელი ჩამოართვეს ერთმანერთს და გამოეთხოვნენ.

ოტია კარგა ხანს დარჩა იმავე ადგილას და მისჩერებოდა უკან ბიაშვილს. მერე გაბრუნებულმა კანცელარიისკენ ერთი წაილაპარაკა: — „თუ მე შენ მათხოვრის გულა არ მოგაკიდე ზურგზე, რაღა კაცი ვიქნები!... იარე შენი მზეთ-უნახავით კარდა-კარ და ზილე ტალახი!“ და თითქო უკვე ჰგრძნობდა გამარჯვებას, ოტია შემატებულ გულზე მყოფი შეერია ხალხს.

III

— კაი საჩუქარი კი მერგება, კაი... ძალიანი... განსხვავებული საჩუქარი, ბიცოლა პელაგია, — ხითხითით და წვარწნით ეუბნებოდა პორფირი მალალი ტანის, გამხმარ, ლოყებ-ჩავარდნილ ხანში შესულ ქალს, რომელიც ისეთივე ბიცოლა იყო მისი, როგორც ოტია ქამუშაძის დედა, ეკვირინე — მამიდა, — სამაგალითო საჩუქარი მერგება საკუთრად შენგან, ასეთი სიძე რომ გიშოვე სონიასთვის!.. აი ასეთი უნდა კაცი, როგორც მე გახლავარ!... აბ, ის რა კაცია, მარტო თავის თავზე ფიქრობდეს... არა, შენი საქმეც გვიკეთე და ქვეყნისათვისაც იყავი სასარგებლო... ასე არა, პელაგია ჩემო? ა!... შენი კეთილი არასოდეს არ უნდა დაივიწყო და არც მე დამივიწყებია, ხომ!... ხა,ხა,ხა, ხა!...

— ღმერთმა ნუ დაგივიწყოს, შვილო, ყოველივე სიკეთე, ღმერთმა ნუ დაგივიწყოს... შენ და ჩემი ბეგლარი, ხომ ღმერთმაც იცის, გაურჩევლად მიმაჩნხართ... ძმები მგონიხართ, შვილო, ძმები... ბეგლრმა თუ იცის, შვილო, თუ გაქვს ნათქვამიკ — რასაკვირველია!

— რაო, ნეტავი რა თქვა?

— რა უნდა ეთქვა!... თავისებურად, რავარც იცი მისი ამბავი, ვნახოთ, ვნახოთო... ის არაფერია, შენ თუ ფეხს არ გადადგამ!...

— მე, შვილო, მე რაღა მეთქმის... თუ კი ჩემი ბეგლარი თანახმა იქნება, წინააღმდეგი არაა!...

— რატომ უნდა იქნეს წინააღმდეგი?

— მე რა გამეგება იმდენი, შვილო... თქვენისთანა ყმაწვილებმა უკეთ არ იცით, ვინ შეგეფერებათ მოყვარეთ და ვინ არა! თუ კი თქვენი საკადრისია!...

— რატომ არ უნდა იქნეს საკადრისი, ბიცოლა?... სოფლის კაცი რომაა, იმიტომ ვითომ? შე დალოცვილო, მარტო სოფლის კაცობაზედ კი არაა საქმე!... სოფლის კაციც არის და სოფლის კაციც... გარჩევა ყველგანაა!...

— არა, შვილო... ისე სიტყვაზედ მოჰყვა თვარა!... მე რა მეთქმის... თუ კი ქალს არჩენს და შეინახავს!...

— ჰმ! ქალს არჩენს?!... პირველი ხარისხის აზნაურია... სახლი აქვს, კარი, მიწა-წყალი, მშვენიერი ოჯახი... ორი დედაშვილია, მეტი არავინ! არა, იმით დამიწუნებ, პელაგია, რომ სოფლის აზნაურშვილია! შენც არ მომიკვდე!

— უი მე!... შეჰკივლა პელაგიამ.— ერთხელაც მოგახსენე, თუ კი შვილს მირჩენს, სხვას რას დავეძებ... და ღირსეულად შემიწახავს!...

— ამაში იმედი გქონდეს!... თუ გწამს ჩემი, რომ მე არ მოგატყუებ!...

— უი მე!

— ჰო, აბა ეს არის, ჩემო ბიცოლა! მეტი რაღა უნდა გინდოდეს, აღარ ვიცი!

— შენის კარგა ყოფნით ნეტავი კი მოხერხდებოდეს და!... გაძვირდა, შენ დაგენაცვლე, ქალის მოხოველიც!... ჩემს სონი-ზე უკეთესები საცოდავად ბერდებიან, — კაცი ხელს არ კოდებსთ!... მაგის ასე ღრჩენით ჩემი ბეგლარიც ასე უცოლოდ მირჩება!...

— ჰო და ეგ არის! — გააწყვეტინა სიტყვა პორფირიმ. — ქე გოუშვი ხელიდან, შე დალოცვილო, ქალიშვილი!... ნულარ გაუბრუნდებ ბედს!...

— ვინ ოხერი, შენ გენაცვალე, ვინ ოხერი!... დედა-შვილობამ დღე და ღამ ღმერთს იმას შევთხოვ, ისე არ მომკლას, ჩემი ბეგლარის ცოლ-შვილისათვის რომ არ შემეხედოს!... რა ქნას, შენი ჭირიმი, ენაცვალა მას დედა-მისი, ჩვენც შეგვინახოს, ცოლ-შვილიც არჩინოს, სადამღი წაევა ამის საქმე, — და ამასობაში ქეა ისე გაჩერებული, ჩვენთვის იკლავს თავს, თავისათვის კი არაფერი!.. თუ კი იმ დღეს მოვესწარი, ჩემი სონია პატრონს ჩავებარო, რათ მეღირება ჩემთვის ის დღე, რათ? — ჩემი გაცოცხლების დღე იქმნება!... მაშინ ბეგლარის ბედნიერებასაც შეიძლება ერთ ორ დღეს მაინც მამშერიოს უფალმა!..

— ყორიფელი იქმნება, ჩემო ბიცოლა! — სიცილით შესძახა პორფირიმ. — ყორიფელი!

— რა გვარია, შენ გენაცვალე?

— ქამუშაძე!

— შორებელია?

— სულ ახლოს... აგერაა, თამარ-ნაშენში!

— აზნაურშვილი!

— ჩინებული, ჩინებული აზნაური!... არა, არა, ბევრი აღებდაღება აქ აღბრაა საქირო... ბედი კარზედაა მომდგარი!... კაცს, შენ არ მომიკვდე, სწორედ ვერ დამიწუნებ... ის კი არა, უფრო თხილდი, გული შეიმაგრე, თავად არ შეგიყვარდეს, ღმერთი არ გაწყრეს, ბიცოლა, ამ მოხუცებულობის ხანას! ხა, ხა, ხა! — გადიკისკისა პორფირიმ.

პელაგიასაც გაეცინა ამ ხუმრობაზე, ხელი დაარტყა მას ბეჭე და უთხრა:

— უი, შე დაუწყნარებელი, შენ!

— აბა, ამდენს მალაპარაკებ ჩემს ოტიაზე?!... შენ ნუ მომიკედები, ის კაცი, რავარც კი არ მოგიყუევი, აგერ ბედს რომ მივანებს აღამიანიო, ისეა!... არა, არა, ბიცოლა პელაგია, ხელიდან გასაშობი, დასაკარგავი კაცი არაა ის აღამიანი, თუ კი გულით გინდა შენი სონიას გათხოვება და მეც მიჩვევია, დროც არის; ეი იცის, როდის მოინახება კიდევ სხვა, ეგებ მაგისტანაც ველარ იშოვოთ... ქალიც ცოდვა იქნება და, შენი არ იყვეს, აწი ბეგლარსაც შელავათი უნდა მიეცეს თავის თავზე იზრუნოს!...

— კი, კი! კი, ჩემო კეთილო!

— ჰო და, მეც რომ ვე ვიფიქრე, როგორც თქვენი ოჯახის ერთგულმა და კეთილმა, იმიტომ აღარ დავკარგე ვითომ სახელდახელო შემთხვევა. ერთი სიტყვით, შენზედაა ახლა ყორიფელი, თუ უარს არა ხარ, ის ყმაწვილი ჩამომივა აქ და განახებთ—ისურვებ ხომ კარგი, თუ არა და ღმერთმა მშვიდობით ყველა გვაპყროს!...

— მე რა, შეილო! ყორიფელი ბეგლარმა იცის!

— არა, არა! შენ ხარ მინც თავი! შენ ხარ დედა და სიტყვაც შენ გეკუთვნის.

— მე გითხარი და ეს იყო, შეილო!

— ძალიან კარგი! აბა ყორიფელი რიგზე მიდის! და ესეც იცოდე, ბიცოლა ჩემო, იმათთვის მე არც სახელი, არც გვარი არ მითქვამს თქვენი! არ ვუთხარ იმიტომ, რომ დეიწყებდა იქით-აქეთ გამოკითხვას სონიაზე. ვინ იცის, მტერი სად გამოჩნდებოდა, ქალი ვისმეს გეელანძლა,—ხომ კარგად მიქნია, ა?! ჰო, ასეთი გახლავართ!

— ყორიფელში მოხერხებულები ხართ, ღმერთმა გიწინამძღვროთ, შეილებო, და ამიტომაც სულ შემატებაში მიდიხართ და მიდიხართ!—მიუგო პელაგიამ.

— ერთი სიტყვის მეტი კი არ დამჭიერებია, მერე! შენ არ მომიკედე! აქ ვერ მიცნობენ, კიდევ რაც ბიჭი ვარ, თვარა იქით რომ მიყურო, ამ სოფლებში, სადაც მე დავდივარ, ვერ

მიცნობ, თუ ეს პორფირიაო!.. ხელით დაეყავარ!.. ჩემზე უკეთესი თუ ვინმეა, ვერ ათქმევინებ, ვერას გზით... ღმერთავით, პატარა ღმერთავით მიყურებენ!.. ჩემია იქოურობა!.. ხა, ხა, ხა!..—სიამოვნებით გადიხარხარა ატრაბახებულმა პორფირიმ.

— ღმერთმა მოგცეს, შვილო, ღმერთმა მოგცეს!—ჩაურთო თავის მხრით სიტყვა პელაგიამაც.

— ამისდა შესატყობინებლად შემოვირბინე, პელაგია ჩემო!—განაგრძო პორფირიმ.—მე ვიფიქრე, შეიძლება ბეგლარი ასე დაწვრილებით არც კი მოუყვეს-თქო, იმას ხომ სახლში ბევრი და გრძელი ლაპარაკი არ უყვარს!.. ვარჩიე ისევ თავად მე მეხარებინა შენთვის...

— ღმერთმა გაგახაროს, შენი ჭირიმე, ღმერთმა გაგახაროს!.. ამაზე უკეთესს რალას გეიგონებდა ჩემი ყურები!..

— და რაკი ყოველისფერი მომიხსენებია, ახლა კი შვიდობით ბრძანდებოდეთ!—სთქვა პორფირიმ და ქუდს დაატანა ხელი,—პატარ-პატარა საქმეები მაქვს ერთ-ორ ადგილას... ისე ცოტა კრიმანჭულები ექვივრებათ,—თვარა სადილად აღარ მოგშორდებოდით დღეს!.. შეიძლება, თუ დროზე მოვრჩი კიდევაც მოგისწროთ!..

— მოგიცდით, შენი ჭირიმე, მოგიცდით!

— არა, არა!.. ცდა საქირო არაა—რა ვიცი სად მიმაგდებს ქარი!.. თუ მოვედი—მოვედი, თვარა ცდა არ დამიწყოთ... ნახვამდის, ნახვამდის ბიცოლა....

პორფირი გამოეთხრვა მოხუცებულ ქალს, აჩქარებულად წავიდა, ერთი შეჩერდა კარებთან, მობრუნდა უკან და სიცილით წამოიძახა:

— ღმერთმანი, ვივარგებ მაშვლად!.. ჩინებული მაშვალიც ვიქნებოდი და თუ, ვინიცობაა, ვექილობამ მისუსტა,—უსათუოდ მაშვალად ვივლი, სიარულს მაინც შეჩვეული ვარ!.. ვატყობ ჩემს თავს, რომ ესეც ადვილად მომყვება ხელში... ამაშიაც გამოვდგები და ვივარგებ... ხა, ხა, ხა,—გულიანად გადიხარხარა მან.

— ყორიფელში გამოდგები, შენი ქირიმე, ყორიფელში გამოდგები, ისეთი მარჯვე კაცი ხარ!—მიუგო პელაგიამ.

პორფირის თითქო უნდოდა ეს ქება მისი ამ წასვლისასაც გაეგონა, უფრო ახითხითდა და ამ სამური სიცილით ოთახიდან გავიდა, ჩაირბინა პატარა კიბე, გადაირბინა ეზო და ჭიშკარს გადაღმა ქუჩაში გამველელ ხალხში გაერია.

პელაგია რამდენიმე ხანს შერჩა ბალკონზე ამ გაფრენილი კაცის ნათქვამისაგან გაბრუებული; მერე მიბრუნდა და ფეხმძიმედ შევიდა სახლში. ბუხარის თავზე ბეგლარის სურათი იდგა; ის მოხვდა თვალში, მივიდა მასთან, დაუწყა მზერა, დიდხანს უმზირა სასიქადულო, ძვირფასს შვილს და შემდეგ წამოიძახა:

— აწი განთავისუფლდები, შენ გენაცვალე, განთავისუფლდები და შენი საწყალი დედის გულს გაახარებ შენი კარგი იღბლით... შენ დაგენაცვლეთ ყველანი... ყველანი!

და თითქო მოხუცებული პელაგია დღეიდანვე აპირობდა შვილის საბედოს დასახვედრად შემზადებას, დაკვირვებული თვალი შემოავლო ოთახს, მივიდა ჭრიჭინა ტახტთან და კედლისკენ უფრო მისწია,—ჭრიჭინი ეგებ მოეშლევივინებინა; დაუარა ფანჯრებს, ჩამობერტყა მტვერი ჩითის ფარდებიდან და საშინელად აამტვერა; მოუნდომა გასწორება შუა ზალაში მდგარ კოჩიალა სტოლს, მაგრამ რადგან ვერაფერი მოუხერხა, ვერ დაამაგრა, იმით დაკმაყოფილდა, რომ გადაბერტყა ზედ გადაფენილი გამოხუნებული, ფერადიანი გადასაფარებელი, რომლის გამომყიდველსაც მუდამ წყევლა ეგზავნებოდა, მაგრამ დღეს კი გადარჩა ამას, ალბად განსხვავებული დღის წყალობით; არ დარჩენილა ხელ-შეუხებელი არც სტოლ-ქვეშ დაფენილი ფარდაგი, რომლის გაწევაზედაც, გაშორებულ იატაკის ფიცრებს ქვეშ დალუნჯულმა პელაგიამ ქათმებს მოჰკრა თვალი და ფეხის ბაკუნთან ერთად ოქში-ოქში დასძახა, იატაკის ქვეშიდან მათს გამოსადენად, თუმცა თავადაც ვერ იტყოდა, თუ რას უშლიდნენ ისინი იქ ყოფნით. აქაურობას რომ მორჩა, პელაგია მე-

ორე, თავის საწოლ ოთახში გავიდა; ანგარიშ-მიუცემლად გაჩერდა ხის საწოლზე აგროვებულ, ზეწარ-გადაფარებულ, ქვეშ-საგებლის წინ, ერთ-ხანაზე იდგა ასე გაშტერებული, მერე ჩამოჯდა საწოლის ყურეში და ერთი კიდევ ამოიძახა გულის სიღრმიდან: — „შენ გენაცვალოს შენი დედა... შენს შვილს დავინახავდე, და მერე რომ მოვკვდე, აღარც კი ვინაღელი!... შენ გენაცვალე, შენ...“ და ფიქრებში გაერთო.

პელაგიას ქალიშვილის მაგივრად ისევ თავისი ეაჭიშვილი უდგა თვალ-წინ; მასზე უფრო ფიქრობდა იგი, ის ავიწყებინებდა სონიას კარზე მიმდგარს ბედსაც; ბეგლარს ეწირებოდა ამის გულში ყველა და ყოველისფერი.

ეს ბედნიერი არსება, ეს რჩეული შვილი იყო მისი მომრიგებელ მოსამართლის მდივნის უმცროსი თანაშემწე ბეგლარ ჯინქარაძე.

ამის მამაც, ბიაშვილივით, წვრილ აზნაურთაგანი იყო, ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ, სოფლად მოუხერხებელ ცხოვრების გამო, ქალაქში შემოხიზნული.

— სადაც მეტი ხალხია, იქ მეცადინე ვაცისათვისაც უფრო მეტია შემთხვევაც რამე იშოვოს! — იტყოდა ხოლმე სოფროში ჯინქარაძე და, როგორც მოშივებული მელია, ისე დაწროდა ქალაქის ქუჩებში, ღუჭნებში, ბაზრებში, რომ რამე ეშოვა, ენახა, წასდგომოდა და ამით თავი შეენახა, ოჯახი გამოეტანა; და გასაკვირვებელიც იყო მისი სიმარჯვე ამ გარშოვნაში: სად, როგორ შოულობდა ეს კაცი სარჩოს, როგორ ახერხებდა ამას — ეგ მისი საიდუმლო იყო, გაუზიარებელი საიდუმლო. ეაჭიშვილებმაც შეითვისეს მამის ხასიათი და მიმართულება. უმცროსი ქალაქში დაბადებული, ბეგლარი პატარაობიდანვე გასაკვირვებლად დაიგემა მამასთან. ეს ისეთი მეცადინე ბავშვი გამოდგა, ისეთი ჩუმი, მოხერხებული, რომ საწყალ სოფრომს არა ერთხელ უთქვამს სიამოვნებით:

— ეს თავისას გეიტანს!... თუ ღმერთმა დააცალა — ისეთი გამოიწიება, რომ კაცი იქმნება!... კაცი ვერასფერს გაუ-

გებს, ისე მოიგდებს ხელში, რასაც ამოიჩემებს!... მაგარი კაცი დარჩება!

არ მოსწრებია მამას შვილის „კაცად“ დანახვა; იმას კი ეცადა, რომ ბეგლარს საქალაქო სასწავლებელი გაათავებინა და სასამართლოში გადასწერად შეარგვევინა თავი.

ბეგლარს არ გაუბტყუენებია მამის იმედი. ყმაწვილი იყო, მაგრამ, ცხოვრებისათვის საკმაოდ შემზადებული. არავის არ ერიდებოდა; წინააღმდეგ, მუდამ ამხანაგებში იმყოფებოდა, მაგრამ ვერავის მისი ნამდვილი აზრი, შეხედულობა, ფიქრი ამა თუ იმ საქმის, პირის შესახებ—ვერავის ვერ უცენია, ვერ გაუუგია მისი წადილი. იგი ვასაკვირვებელ მოხერხებით ჰფარავდა ამგვარებს და ამავე დროს ახერხებდა ეჩვენებინა თავის-თავი გულ-წრფელად. ეს იყო, რომ იტყვიან, ეშმაკი კაციო, თავით ფეხებამდე ეგოისტი, მხოლოდ პიროვნული ინტერესების მიმდევარი, რომელთ გარეშე მას არაფერი სწამდა და კიდევაც გუნებაში დასცინოდა მათ, ვინც რალაცას ეძებდა, რალაცეებს თავს ატეხდა, ვინ იცის რისთვის ან ვისთვის, და ამასობაში თავის თავს აკლებდა.

უგულოდ ეპყრობოდა ყოველისფერს, რისგანაც რამე სარგებლობას არ გამოელოდა თავისათვის, კაცს აფასებდა მხოლოდ მის მიხედვით, თუ რამდენად მისგან რამე უსარგებლია, ან გამოელოდებოდა რამე სარგებლობას. მისთვის ყოველისფერი უმნიშვნელო იყო და „სისულელე“, თუ კი მას პირადად არ ასარგებლებდა, არაფერს მის თვალში ფასი არ ედებოდა. გუნებაში ათასჯერაც წინ წაუყენებია თავისი თავი იმ „ნასწავლებზე და ნაწვალებებზე“, რომელთაც მასსავით ვერ მიუგნიათ იმ გზისათვის, რომე-ისაც საჭიროა ცხოვრებაში კაცი ადგეს, თუ უნდა თავისი თავის ბედნიერება. ამ გზამო, — ფიქრობდა ბეგლარი, — მე წარმატებაში შემიყვანა, მაშოვნინა ჩინებული ადგილი და ამ ახლო ხანში სასამართლოს „პრისტავობასაც“ მიმალბინებსო.

გვარში მას ტოლი არ ჰყავდა და თავის მეგვარეებს ამაღლიდა, რომ მისი მეცადინეობით ჯინქარაძის გვარი ყველასაგან

ცნობილი შეიქმნაო; თუ თავად სიტყვით არ წარმოუთქვამს ეს, ხსოვნით ყოველთვის ახსოვდა და დედა მისს კი პირზე ეკერა.

ასეთი იყო ნამდვილად ბეგლარ ჯინჰარაძე, თუმცა ისე კი სულ სხვა თვისების კაცად გაუცვნია თავისი თავი გარეშეთათვის. შინაურობაში კი იგი ღმერთი იყო. ალბად, თავის აღმატებულობაში დარწმუნებული რომ იყო, იმიტომ არ ეხერხებოდა არც დედასთან და არც დასთან გრძელი ლაპარაკი, არც უყვარდა მათთან თავის გულის ნადების გაზიარება და საზოგადოდ შინ მყოფი მარტოდ იყო, დედაცა და დაც მორიდებით იყვნენ მასთან და არიდებდნენ ყოველ უსიამოვნებას ამ სასიკაძულო და სათაყვანებელ ოჯახის წევრს.

ეს შვილი ავიწყებინებდა პელაგიას ქალიშვილს, როგორც დაავიწყებინა უფროსი ვაჟი, თერძად გამოზრდილი და ღღეს საღლაც გადაკარგული.

— გენაცვალა შენი დედა!.. ახლა კი შეიძლება მოვესწრო შენს გვირგვინს, ჩემო ცხონებავ!.. შენ გენაცვალა შენი დედა!... რამდენს დედას ენატრება შენისთანა შვილი, მარა ღმერთმა მხოლოდ მე მაღირსა... ვენაცვალე მის მოწყალებას!...

არ დაუთავებია კიდევ ეს გულის ამონახეთქი პელაგიას, რომ სამზარეულოდან უცნაური ხმაურობა მოესმა, პელაგიამ მიაყურა. ხმა მისი ქალიშვილის, სონიას ხმა იყო.

პელაგია წამოავარდა და სამზარეულოსკენ გაექონა. აქ ეს ეს არის დაბრუნებული, სხვაგან ყოფილი, სონია, შლიაპა გვერდზე მოქცეული უცნაური ხმით მოქაქანე გაბრაზებით თავში უთათქუნებდა კედელზე მიკრულს ნაფლეთებში გახვეულ პატარა ბიჭს, რომელსაც ხელები თავზედ წამოეყარა, ნაცემის შესამსუბუქებლად და რომელიც გაუნძრევლად ადგა და ხმასაც კი არ იღებდა.

— შენ დაგეწვა ეს თავი!.. შენ დაგეწვა ეს გვერდები, ეს, ეს! — და ახლა ფერდებში ჩაჰკრა, სანამ ბიჭმა ფერდებზე მიიფარა ხელები, მაგრამ საცოდავი ვერ მიუხვდა, სად მოხვდებ-

ზოდა სონიას ხელი, იმიტომ, რომ ამან ერთი დასჯივლა — თვალები... თვალები რატომ არ დაგეწვა, შე დასამიწებლო! რატომ, რატომ! — და ცხვირპირში ჩაჰკრა ისე უცბად, რომ ბიჭმა ვეღარ მოასწრო. თვალეზე ხელის აფარება. ახლა კი ვეღარ მოითმინა მან და კატასავით აკრუსუნდა.

— რა ქნა მაგ სასიკვდილემ, რა ქნა მაგ შავ დღეზე დაბადებულმა, რა? — გაფაციცებით კითხულობდა პელაგია.

— რა ქნა?!.. რა ქნა და სულ ერთიანად დაუთუთქავს ქადები!... ერთი არ ვარგა!.. ა, ნახე, შეხედე ამას... ამას შეხედე!... ამას მიუტან ბეგლარს სადილზე?!.. ამას? უი, უი, შენ! შენ!.. შენ გაწყვი, შენ, შენ! — და სონია ისევ ბიჭისაკენ გაექანა, რომელიც ახალ ცემისათვის გამზადებული სასაცილოდ მოიკაცვა და თავის გაბურძენილ თავის მუხლებ შუა ჩამალვას შეცადინებდა.

— შენ დაგეწვა სიცოცხლე, შე წყეულის შვილო, შენ დაგეწვა სული და ხორცი! — მიაძახა პელაგიამ. — უი მე, ამას რას ეხედავ! — შეჭკივლა პელაგიამ, დამწვარი ქადები რომ დაინახა, — ვეღარ მიხედე, შე ცოდვილიანო?!..

— რას შეხედავდა, როცა, რომ არ მომესწრო, თავად ცეცხლში ის იყო ჩავარდებოდა!... მაგ შეჩვენებულს თავი მიეღვა ბუხრის ქვაზე და ისე მიძინებოდა!... ვითომც ძილი აკლდეს!.. უი მე, უი მე... ეს რა არის, ღმერთო მომკალი! — შეჭკივლა ხელ-ახლად სონიამ, — ეს რა არის?!... შე დალოცვილო, რომ იცი ამის ამბავი, ერთხელ მაინც ჩამოვიხედავდი... ასე რავე მიატოვე ეგ სასიკვდილე!... რას აკეთებდა, მიჯნარი ერთი, — მიუბრუნდა იგი დედას.

— რავე არ ჩამომიხედავს, შვილო! — წაილაპარაკა პელაგიამ.

— აბა ეს რავე ვერ დეინახე!... ეს მოუქათავი სუფი, ღმერთო მომკალი, ამას მიუტან ბეგლარს! ამან რავე უნდა ვადაგვიტანოს, ამან, ამ ლეკვმა, ამან!... რა არის, ბიჭო, ეს?.. რა არის ეს, ბიჭო?!.. ამას ქათვის მორთმევა არ უნდოდა, არ უნ-

დოდა? არა, არა?— და სონიამ ისევ წაუშინა თავში, გვერდებში და კისერში სახე გამურულ ფილიპიას.

— სონია, დატრიალდი, შვილო, შენ გენაცვალე, ერთ წამში დააჯინე ორიოდე ქადი, თვარა საცა არის ბეგლარიც მოვა, მალე შენ გენაცვალე, სადილი არ დოუგვიანდეს, თვარა ხომ იცი, ეწყინება.

სონამ საჩქაროდ გაიხადა კაბა, ჩაიცვა საშინაო, ჩამოვიდა სამზარეულოში, გასცრა ფქვილი და ზელა დაუწყოა ცომს.

— სად იყავი, შვილო ამდენს ხანს?— შეეკითხა პელაგია, რომელიც ცეცხლთან ტრიალობდა.

— სად ვიქნებოდნი?— ანასტასიასთან ვიყავი.

— რა ქნეს ნეტავი იმ გოგოს საქმე, ქრისტინესი... მორიგებულან, თუ არა?

— ხელახლა ჩაშლიათ... სახიძო აღარ აკლებს, რაც უთქვამს... და თუ ამ ერთკვირაში ვერ მოურიგდებიან, სხვა ქალს ნათხოვა თურმე!...

— უი, უი! ტერისას ასეთი ამბავი, ასეთი დაუთავებელი ამბავი... ვაი საწყალი მშობლის ბრალი, ამნაირ გასაქირში რომ ჩავარდება... ვაი მისი ბრალი, — წაიწუწუნა პელაგიამ.

— ჰო, მშობლის!... მშობელს რა უჭირს, ვინც სირცხვილშია ჩავარდნილი, იმან იკითხოს თვარა!...

— არა, შვილო....

— კაი, კაი!— გააწყვეტინა სიტყვა სონიამ.— უხვირო პატრონის ხელში ქალიშვილი ღმერთმა ნუ ჩააგდოს, ღმერთმა, თვარა მშობელს რა უჭირს იმდენი....

პელაგია, ის იყო, პასუხის გასაცემად მოემზადა, რომ სახლიდან ნაცნობი ფეხის ხმა მოესმი. ორივე დედა-შვილმა ხმა გაკმინდეს.

— მოვიდა!— წამოიძახა ცოტა ხნის დაყურების შემდეგ სონიამ.

— მალე, მალე... უჩქარე, შენ გენაცვალე; მე წავალ და სტოლს გავშლი მანამდღი!...— უი, შე არა წმინდავ, შენ...სულ-

შენი ბრალია, შენ გაქრი ბარემცა! — წაილაპარაკა პელაგიამ, კედელთან ატუზულ ფილიპიას რომ გაუარა. — დღეს აღრე მოსულხარ, შეილო, ტკბილად მიმართა მან შეილს, რომ ამას არ სწყენოდა, მზად რომ სადილი არ უხვდებოდა.

— აღრე რამ ქნა? — მოკლედ მიუგო ბეგლარმა.

ეს იყო მაღალი ტანის ახალგაზდა კაცი, ბალნით ძალზე შემოსილი, ისე, რომ ლოყები ძლივს უჩანდა; მისი მაღალი და ბოლოში მოკაკული ცხვირი, მბზინავ შავ თვალებთან რალაც მოსულ შეხედულობას აძლევდა მისს სახეს. მას სერთუკი გაეხადნა და ჟღერის ამარა იყო.

— არა გაქეთ მზად? — იკითხა მან.

— ახლავე იქმნება, შენ გენაცვალე... ახლავე. — მიუგო სტოლთან მოფუსფუსე პელაგიამ, — იმ შეჩვენებულმა ბიჭმა ქადები დაგვიწვა... ისეთი ოხერი რამ შეიქმნა, რომ ერთი წამით თვალს ვერ მოაშორებ!...

— თქვენ სად იყავით?

— სად ვიქნებოდით, შეილო, სახლში ვიყავით... სონია გადავიდა, ის იყო, ერთი მინუტით მეზობლისას, თვარა სახლში ვიყავით!

სხვა დროს ბეგლარი უსათუოდ შესწუხდებოდა სონიას უდროო დროს სხვაგან სიარულისათვის, მაგრამ დღეს თავი შეიკავა, აღარაფერი უთქვამს; ერთი-ორი გაიარ-გამოიარა ოთახში და მერე ტახტზე ჩამოჯდა და მუთაქას მიაწვა.

პელაგია მის მახლობლად ტრიალებდა; მოხუცებულს უნდოდა შეილს გამოლაპარაკებოდა ამ მარტოდ ყოფნაში სონის შესახებ ამბავზე, მაგრამ საწყალი ვერ ბედავდა დაღლილი შეილის მოსვენების დარღვევას. დაბოლოს, როგორც იქმნა, მან სძლია თავის თავს, მიუხალოვდა ბეგლარს და ხმა დაშვებით უთხრა:

— პორფირი იყო ამ დილას და....

— ჰო!

— ერთი ამბავი მითხრა ჩემი სონიას შესახებ....

— ჰე!

— რავა ფიქრობ, შვილო? მე რა ვიცი, და... პორფირი ძალიან აქებს...

— მერე რაი?...

— შენ არ მოგატყუებს, ძმებსავით ხართ...

— ამისთანა კიდევ უფრო აღვილად მოგატყუებს, არ იცი შენ!

— ეგ შენ უკედ გაგეგება, შვილო... იმიტომ გეძახიან ჭკვიან კაცს!... რა, შვილო, თუ კი მართლა ხეირიანი ვინმეა და შენი საკადრისი იქნება—ნუ დაუჯარგავ, შენ გენაცვალე, შენს დას ბედს!... შენც განთავისუფლდები და შეიძლებ შენი ბედის მონახვასაც, ისე ნუ მომკლავ, შვილო, ერთ-ორ დღეს მაინც რომ არ მამხერიო შენის ცოლ-შვილისათვის...

პელაგია, ეტყობოდა, მოემზადა ესარგებლა დღეს იმ გარემოებით, რომ შვილისაგან ამდენი ლაპარაკის ნება ეძლეოდა, და გადაეშალა მის წინ თავის გულის დარდები. ბეგლარმაც შეჰნიშნა ეს და უცბად მოუჭრა:

— კაი, კაი, ბატონო, მაგაზე მერეც გვექნება დრო ვილაპარაკოთ.... ახლა სადილი მინდა შე!

— კი, შვილო, კი, შენს სიცოცხლეს ვენაცვალე! ნუ წოუყრუებ ამ საქმეს, ნუ!—შეიმაგრა თავი და აღარ ეშვებოდა პელაგია, ვინ იცის როდის მიეცემოდა ამისთანა შემთხვევა კიდევ;—თუ სულ ურიგო კაცი არაა, ნუ დააშორებ ერთმანერთს, ისე ახლოსაც არ გეყოლება... წელიწადში შეიძლება ერთხელ, ორჯერს მეტად ვერც შემოადგამს ფეხს შენს სახლში!.. გადასწყვიტე, შვილო, შენდა სასარგებლო უფრო რომაა, იმიტომ გეხვერწები!

— ჩამოვა ის კაცი და მაშინ ვნახოთ, მაშინ!—კიდევ გააწყვეტინა სიტყვა ბეგლარმა და ამასთანავე ფილიპიაც შემოეწარდა ფეხების თხლაშა-თხლუშით, მაგიდაზე დადო თეფშზე დალაგებული ქაღები და ის იყო უკან გაქცევის აპირობდა, რომ

ბეგლარი შეუწყრა და გაგდებას დაემუქრა. ბიჭმა ჩაღუნა თავი, ხელი გამოისვა ცხვირ ქვეშ და ნელა გავიდა ოთახიდან თავ-ჩაქინდრული.

კოტა ხნის შემდეგ სამივე დედა-შვილები მაგიდას შემოუსხდნენ და სადილს შეექცეოდნენ თითქმის ხმა-ამოუღებლად, რადგან ბეგლარს მაინცა-და-მაინც არ უყვარდა ამ თავისიანებთან მუსაიფში გაბმა.

ნასადილევს პელაგამ ისევ დააპირა ხელ-ახლად გამოეწყოა შვილთან შეწყვეტილი ლაპარაკი, მაგრამ ვერ მოახერხა. ბეგლარმა ისევ განიმეორა თავისი: „მერეთაც გვექნება დრო ვილაპარაკოთო“ და—ახლა ძილი მინდაო...

— შორს გადასადები საქმე არაა, შვილო!—გაბედა თქმა პელაგამ.

პელაგიას შიში, რომ ბეგლარი არ იკადრებდა სიძელ სოფლის აზნაურს, ანა და რამე საწინააღმდეგოს გამონახავდა, ყოვლად უსაფუძვლო იყო. ბეგლარი არ ამხელდა, თორემ ძრიელ მოხარული იყო, რომ შემთხვევა ეძლეოდა და მოეშორებინა თავიდან და მაინცა და მაინც ნამეტან ძიება-ჩხრეკით სასიძოს შესახებ თავის შეწუხება აზრადაც არ მოსდიოდა.

— მეც მინდა აწი ჩემს თავს ვერგო მთელად!—წაილაპარაკა მან და იმედ მიცემულმა, რომ ასეთი დრო მალე დაუდგებოდა, თავი მისცა ნასადილევს ძილს.

IV

დანიშნულ-დღეს, დაპირებისამებრ, ოტია, გამოწყობილი, ყავის ფერ ჩოხაში, სატინის წითელ წინწკლებიან ახალუხით, თმა-წვერ შეკრეჭილი ნათხოვარი ცხენით ჩაეიდა №-ში ბი-შვილთან, რომლისათვის ცალკე ხურჯინით კოტაოდენი ძღვენიც გაიძღვანი.

— ახლა კი კაი კაცი ხარ, ოტია ჩემო, სიტყვა გცოდნია!— მხიარულად მიეგება მას პორფირი და რადგანაც ოტიას

სახეზე ერთნაირი ღიმილის თამაშობა შეამჩნია, მხარზე ხელი დაარტყა და უთხრა სიცილით:—ჩვენს საქმე კარგად არის, კარგად, ოტია!

ოტია უფრო დაიბნა, ღიმილიც უფრო მოერია, სიტყვა ველარ მოახერხა და მხოლოდ თავი გადააქნია.

ნასადილევს ორივემ ცოტა ხანს მოისვენეს.

— ახლა ერთი „გევიგულავოთ“, ჩემო ოტია, და მერე გამოვეცხადოთ...—უთხრა პორფირიმ.

ოტია შეიშმუშნა, ერთი მიაშტერა თვალი თავის მოკეთეს და მერე დაიწყო:

— ბატონო პორფირი...—აქ სიტყვა ჩაუწყდა აღელვების გამო.

— ჰო.... რა გინდა?

— სოფლის სასაცილოდ არ გავხდე....

— ღმერთო ჩემო!— შეჰყვირა მხიარულად პორფირიმ.

— უკაცრავად კი ვარ, მარა...

— შე კაცო, თუ კი ასე არ მენდობი, რალაზე მოდიოდი აბა, ა?...

— არა, არა!.. ნდობა რა,—ვილას უნდა ვენლო აბა, მარა მაინც... რა ვიცი, ისე, ჩემი სისულელით მოგახსენეთ!... თავადაც კარგა მოგეხსენება სოფლის ამბავი, ჭორი, მითქმამოთქმა, ახლა ჩემს თავს ვებრძვი ვითომ, როცა დარწმუნებული ხარ ყოველის მხრით კაცი!..

პორფირის გაცინა.

— რათი დაგარწმუნო, ჩემო კეთილო, რომ ქალი უნაკლულოა, მშობლებს ვიფიცავ ამაში, სხვაფერ რითი დაგაჯერო.... სიტყვას გაძღვევ ეგ არის და შენც იცი ქალს არც აქ გაგასინჯენებენ, როგორც სოფელში, მის გარეგნობას თავადაც ნახავ... მეტი რა გიყო! მამიჩემის სულს ვფიცავარ, ქალი ჩინებული ქალია. შენ, ჩემის შეჯერებით, თორემ ბევრს აქაურსაც არ გაატანს მას მისი პატრონი, მე არ მოვეკდე!... და ამასაც გეტყვი, ოტია ჩემო,—თუ შიში გაქვს, რომ შეიძლება

გატყუებდე, თავი დავანებოთ, ჩემო ძმაო!.. ა? როგორც მეტყვი.

ოტიამ ისევ მოიბოდიშა და გაჩუმდა. მას ეძნელებოდა ამგვირი ქალის დაკარგვა, როგორსაც ჰპირდებოდა პორფირი. იგი თავ-მოსაწონად უნდოდა მას და თუმცა შიში ჰქონდა, სირცხვილი არ ენახა, ერთხელნდელის არ იყოს, მაგრამ უკანაც აღარ იხევდა.

მეკობრებმა ქალაქის ქუჩებში გაისეირნეს, ეტლითაც იარეს და დასალამოვებულზე ქინკარაძისას მივიდნენ.

პელაგია დიდის ამბით შეეგება სტუმარს. ბეგლარაც ახლა უფრო ხალისიანად იყო უცხო კაცთან. პორფირიმ ყველას გააცნო არეული ოტია.

— დაბრძანდით!—მიიპატიეთა იგი ბეგლარმა.

— დაბრძანდით, ბატონო, დაბრძანდით!—მიმართა პელაგია მაც და ხელი ანიშნა სკამზე.

მაგრამ ოტიამ უკან დაიწია და ფეხებში მოხვედრილ სკამზე დაეშვა. უეცრად ოტიას წაეჭვა სკამი და უსათუოდ გაიშხლართებოდა, კედელს რომ არ მიყრდნობოდა.

— ღმერთო მომკალი!—წამოვარდა პელაგია, — რაღა თქვენ შეგხვდათ ეს ფეხმოტეხილი სკამი!.. ვინ შემოათრია ეს აქ?.. გეიტანე, შვილო, იქით!

სონია ძლივს იკავებდა სიცილს, აიღო სკამი მეორე ოთახში გასატანად.

— ხომ არაფერი გტკენიათ, ჩემო ბატონო?—მონაწილეობით შეეკითხა პელაგია სტუმარს.

— არაფერია, ბატონო, არაფერი!—მიუგო ოტიამ, მარდად წამოხტა და, გაწითლებული, გაღიმებას ცდილობდა, თუმცა ამავე დროს გუნებაში ეგ დაცემა ცუდ ნიშნად მიიღო და ეს ძალიან აწუხებდა.

პორფირი ცუდ შთაბეჭდილების გადასაყრელად თავისი ცოცხალი ერთ მოჰყვა ამის მსგავსს შემთხვევებს, მას რომ გა-

დახდომია და იმდენი მოახერხა, რომ ყველანი, ოტიანად ბევრი აცინა და კარგ გუნებაზე მოიყვანა.

— როდის ჩამობრძანდით სოფლიდან?— შეეკითხა ბეგლარი ოტიას.

— დღეს, ბატონო!— მიუგო მან.

— შორს არ არის...

— არა, ბატონო... სოფე გახლავსთ ამასთან-და!

— ვიცი... ვყოფილვარ მე თქვენსკენ!.. ერთობ ღვინო იცით... რჯულზე დავთვერით ერთხელ, გზად გამოვიარეთ...

— ასე, ბატონო!.. ავადმყოფობამ შეგვიმცირა, თვარა იყო რიგიანი და გვარიანადაც მოდიოდა...

— ახლაც ძალიანია, ბეგლარ, ახლაც ძალიანია!— წამოიძახა პორფირიმ— ასეთი მათრობელაა, რომ ჰო, ჰო, ჰო!

ლაპარაკი სოფელზე ჩამოვარდა, სოფლურ მოლხენაზე, ქეიფებზე, ღვინის სმაზე. პელაგია ხანდახან ჩაჟრთავდა სიტყვას, სონია კი ყურს უგდებდა ლაპარაკს, ხან მიდი-მოდიოდა ოთახებში. ოტია სარგებლობდა ამით და თვალი მისკენ ეჭირა. სონიას ერთ შემობრუნებაზე პელაგიამ თვალით მიიხმო იგი, რალაცა წაულაპარაკა, რის შემდეგაც ყმაწვილი ქალი აჩქარებით გავიდა ხალიდან.

ოტიამ თვალი გააყოლა მას.

ქალი, მართალია, ლამაზი არ ყოფილა, მაგრამ არც სულ ულამაზობა ეთქმებოდა. სუფთად ჩაცმული, თავისუფალი მიხვრა-მოხვრით ოტიას თვალში იგი გაცილებით სჯობდა ქველიძის ქალიშვილს, რომელიც, მისდა უნებურად, თვალწინ ეხატებოდა, და რომელსაც აღარებდა ამ ახლად გაცნობილს. ამ უკანასკნელს, მისი შეხედულობით, რომ უპირატესობა რჩებოდა, ეგ თუ აღონებდა ოტიას, თორემ არ ახარებდა. ტყუილა კი არ წამექცა სკამი, ფიქრობდა იგი. თუ ქველიძემ უარით გამომისტუმრა იგი, აქ რა უნდა გაეგონა, რისი მომლოდინე უნდა ყოფილიყო, ვითომ. და რაც უფრო აკვირდებოდა სონას, მით უფრო სწუხდა ოტია, მით უფრო ნანობდა, აქ რომ

ფეხი შემოადგა, ამჩატდა, არ გაფთხილდა, გამოცდილიც თუმცა იყო. წაქცეული სკამი მაინც ახლა ცხადად ანიშნებდა მას, რითი გათავდებოდა დღევანდელი ამბავი. უკვე წარმოიდგინა, რომ სოფელში სასაცილოდ ამიღებენო. ერთად-ერთი იმედი ისევ ბიაშილზე ურჩებოდა, რომ ცოცხალად შეეძლო მისი აქედან გაყვანა ისე, რომ ამბავი არ გამქლავებულყოფო.

ამ მდგომარეობაში მყოფი ოტია ველარც სიტყვას ახერხებდა, ველარც ესმოდა კარგად, რას ეკითხებოდნენ მას; ისე რომ იძულებულ ხდოდა პელოაგისაც და ბეგლარასაც ემეორებინათ მასთან მიმართული კითხვები და კინალამ ჩაით ჭიკაწაქცია, როცა სონიამ სინით წინ დაუდგა და ოტიას თვალეში მისი მსუქანი და რგვალი ტიტველა მაჯები მოხვდა.

— აჰ! ამას მე არავინ არ მომცემს... ტყეილი იმედია! — სთქვა მან გუნებაში და თითქო გამოსათხოვრად ერთი თვალი კიდევ შეასწრო ყმაწვილ ქალს.

პორფირიმ შენიშნა მეგობარს მის მოუსიგნარად ყოფნა, რომ იგი სხვანაირად ჰგონობდა თავის თავს და როგორც კი იშოვა დრო, მარტოდ რომ დარჩენ, მივიდა მასთან და ჰკითხა:

— აჰ, რას იტყვი, ოტია?

— დავანებოთ თავი, პორფირი!

— არ მოგეწონა?

— ჰმ! — მწარედ ჩაიციხა ოტიამ, — მოწონებაზე უნდა იყვეს საქმე? თავი დავანებოთ, თვარა მე აქ სირცხვილს ვჭამ, შენ ნუ მომიკვდები!

— შენს მოწონებაზედაა, მაშ!

— ჰმ! — წამოიძახა ოტიამ, — სასაცილოდ მიგდებ და ეგ არის!.. შენი ჭირიმე, პატროსნად გამიყვანე აქედან... ამ ქალს მე არავინ არ მომცემს, ეგ კარგად ვიცი!.. ეს წყალობა მიქენი, გეხვეწები, პატროსნად გამიყვანე, სხვას არაფერს დევძებ!.. შენს ხელში ვარ, ბატონო პორფირი!..

— კაცო, ქალს ვინ გიკავებს! — სიცილით მიუგო პორფირიმ, — შენ გამაგებინე, თანახმა ხარ თუ არა!.. შენი სიტყვით გათავდება ყორიფელი საქმე!

ოტია შეჩერდა და მაშუალს თვალი-თვალიში გაუყარა. ზედ ემჩნეოდა, რომ მას რაღაც ექვი ეპარებოდა გუნებაში. ის სულ სხვას მოელოდა:— უარით გაისტუმრებდნენ. ეკონა და ახლა ეუბნებოდა, რომ საქმის გათავება შენზედაა დამოკიდებულიო— ეს ნამეტანი ეუცხოვა და ექვში შევიდა. მან ველარ მოითმინა თავის დარდის დამალვა.

— პორფირი... გაფიცებ ყორიფელს... წაგიწყდეს დედამის სული!... ნუ დამიმალაფ... გამაგებინე, რისგანაა ახლა ეს?... გაფიცებ შენს მიცვალეზულ დედ-მამას, მართალი მითხარი... ნაკი ხომ არაფერი აქვს ქალს?...

— ნაკი?!... შეჩვენებული ვიყვე... დამწყველოს უფალმა,— მიუგო გაცხარებით პორფირიმ;— არ გრცხენია, ოტია... ასე მიყურებ მე!...

— აბა რაფა გევიგო ეს ამბავი?

— რაფა და ისე, რომ ბეგლარს უნდოდა დის გათხოვება, დედა მისსაც... მე და ის კაცი ძმებივით ვართ, თითქმის!.. ვუყურებდით რიგანი კაცი შეგვხვედროდა სადმე... აჰ, შეგვხვედი, გიცანი, მიცანი, გაგაცანი და ბასტა... რაღა ბევრი ჩიჩინი და ლაპარაკი უნდა ამას!... ჩვენ, კაცი მოგვწონხარ ყველას. თუ შენც მოგწონს ქალი, თქვი, და საქმეც გათავებული იქმნება!... ქველიძესავით, შენც მიხედები, ყაყანს არ დაგიწყებენ აქ! ოტიას დაუჯდა ეს სიტყვა და იამა მისი კარგად ხსენებაც.

— თუ რამე ნაკი უნახო მაგ ქალს, პირში ჩამაფურთხე, ნებას გაძღევ!— უთხრა დაბოლოს პორფირიმ.

ეგ მეტიც იყო, — ოტიას კიდევაც შერცხვა ამის გაგონებაზე. იგი თანახმა იყო თავის მხრივადაც.

— ოფლი გამომადინე, შე დალოცვილო!— გაიცინა პორფირიმ.— რაღას იქიმებოდი, თუ ღმერთი გწამს!... შენ მომითმინე... ერთი იქ შევირბენ.— და პორფირი გავარდა ზალიდან მეორე ოთახში.

მარტოდ დარჩენილი ოტია აქეთ-იქით იცქირებოდა დარცხენილი, სახეზე აღმურ-მოკიდებული. მაგრამ რამდენიმე წუ-

თის შემდეგ უარესს მდგომარეობაში ჩავარდა, როცა კარი გაიღო და ზალაში შემოვიდა სონია. ოტიამ აღარ იცოდა, როგორ მოქცეულიყო, დამჯდარიყო ქალისამებრ, თუ ისევ შეიძლებოდა ფეხზე მდგარი დარჩენილიყო; რომ მოეკლათ, ხმის ამოღება არ შეეძლო ამ ქალთან და გაჩუმებული იყო; არც ქალი იღებდა ხმას, — ერთი კი უთხრა, „დაბრძანდითო“, რაზედაც ოტიამ მიუგო „გახლოვართო“, და ამაზე შეწყდა მათი მუსაიფი. სონია უფრო თამამად იყო და გუნებაში ეცინებოდა ამ ყმაწვილის უცნაური უხერხულობა. სონიას აზრით, ეს ვილაც მთხოვნელი უნდა ყოფილიყო, მის ძმასთან მოსული, და აღბად კარგა სამძიმო საქმე უნდა ჰქონდეს, რომ ასე დაღონებულიაო.

მეორე ოთახში კი სამთა რჩევაც დასრულდა, რასაც დიდი ხანი არ დასჭირებია. ბეგლარმა თავის მხრით სთქვა, რომ ვერაფერ წუნს ვერ ვსდებ სასიძო ახალგაზდა ქამუშაძესო. მასთან პელაგიაც, რასაკვირველია, თანახმა შეიქმნა.

— აბა რალაზე ვაწვალებთ იმ კაცს! — სთქვა პორფირიმ — შეეახლისოთ ახალგაზდები, ღმერთსაც იამება! და მოცინარო სახით გავიდა ზალაში.

მას მიჰყვნენ ბეგლარიც და პელიაგიაც. პორფირი სიცილით მივიდა სონიასთან და თავი დაუკრა.

— ნება მოგვეცით, ქალბატონო, მოგილოცოთ! — დაიწყო პორფირიმ.

— რას მილოცავ?! — გულუბრყვილოდ უთხრა სონიამ.

— ხა, ხა, ხა!.. — გადიხარხარა პორფირიმ, — ხა, ხა, ხა!..

შენი გაბედნიერება, ჩემო სონია!..

— ჰმ!

— მოგილოცავ, ოტია! ურა, ურა!.. იცოცხლეთ და იმრავლეთ! — შესძახა პორფირიმ.

— რას სულელობ! — წყენით შეუტია მას ქალიშვილმა.

— კი, შვილო, კი გენაცვალე! — მიუახლოვდა პელაგია.

ქალი აირია; ერთი თვალი გადაავლო ყველას და ოთახიდან გავარდა. პორფირიც და პელაგიაც უკან დაეღვენენ. ოტია გაშრა სირცხვილისაგან.

— დედა... რა ამბავია?! — უცნაური ხმით მიმართა ყმაწვილმა ქალმა დედას.

— შენი ბედნიერება, შეილო, შენი ბედნიერება! სხვა რა გვენდომილება!..

სონია გაფითრდა.

— კაი კაცია, შეილო... თვალიდაც, შეძლებითაც... გვარიითაც!.. კაი აზნაუშვილი!.. ძვირფასი ხასიათის კაცი!.. — მოჰყვა პელაგია.

— არ მინდა!.. არ მინდა, არა, არა! — გარდაწყვეტილებით წამოიძახა სონიამ.

— ხომ ვერ დაბერდები, შ ილო, შენი ძმის ოჯახში... ხომ უნდა მონახო, ერთი დღე იქნება, შენ გენაცვალე, შენი საკუთარი სახლ-კარი?! უარს რატომ უნდა ამბობდე, როცა ამისთანა კარგი ბედი და იღბალი მოგანიჭა უფალმა!

— გაგიგონიათ ასე?! გაგიგონიათ ასე ჩემდა დაუკითხავად? — გაცხარებით იძახდა სონია.

— კაა, კაი, შე ქალო!.. რატომ იცით ქალებმა გათხოვებაზე ამისთანა ამბები... ვითომ და არ უნდა გათხოვება! აი შე ეშმაკო, შენა!.. — ხუმრობა დააპირა პორფირიმ; მაგრამ ამ უადგილო შეხუმრებამ იგი მხოლოდ მეტად გააწიწმატა.

— თავი დამანებეთ, თავი დამანებეთ ყველამ! — წამოიძახა სონამ.

— თავი როგორ უნდა დაგანებოთ, რას ამბობ, შეილო! — შეუტია პელაგიამ.

— ოჰ, ღმერთო! გითხარით, არ მინდა-თქვა... არ მინდა... არ წავყვები... არა-თქვა, არა! რაი გინდა ახლა ჩემგან!... მომკალით!... რას ჩამცივებიხართ!... რა არის ეს, ღმერთო ჩემო!...

პორფირი გაიპარა ოთახიდან და ბეგლარი შემოგზავნა. ოტია ატყობდა, რომ ქალის მხრით წინააღმდეგობა უნდა ყოფილიყო და შეწუხდა:

— ბატონო პორფირი! — მივიდა იგი პორფირთან. — ბატონო პორფირი... ეგებ იმას არ ნებადეს... და... ძალას ნუ დაატანთ, შენი ქირიმე... ნუ შეაწუხებთ!...

— ეჰ, ერთი შენ კიდევ!— გულჩეილობას დამიწყებ!.. ქალის ამბავი არ იცი?!. გულით რომ უნდოდეს, ახლა მაინც არ შეიძლება ერთი-ორი არ შეიკვანტრიშოს!.. აცალე, ძმის სიტყვას უფრო გეიგონებს ის!.. ხომ ჯობია ქველიძის ქალს, თუ ღმერთი გწამს?.. ა?..

— ჰმ, რა საკადრისია!— ჩაიცინა ოტია და ამავე დროს ოთახიდან კარიც გაიღო და ზალაში შემოიყვანეს დედა შეილმა თვალებ-აწითლებული, თავჩალუნული სონია.

— ასე არ ჯობია, შე ქალო!— მიირბინა მასთან პორფირიმ, — ოტია, მობძანდი! მალე შე კაცო, აწი დროცაა წითელი წვეწვით ღონე დევიბრუნოთ, რაც ამ თქვენს დავიდარაბაში მივალიეთ!..

პელაგიამ გულში ჩაიკრა სიძე და უსურვა ყოველივე ბედნიერება და დიდხნის სიამტკბილობით სიცოცხლე. მიულოცა ბეგლარამაც, რომელმაც გამოაცხადა, რომ რაც უნდა დამართოდა, უსათუოდ უნდა დამთვრალიყო ამ სასიამოვნო შემთხვევის გულისათვის.

— შენ ახლავე ერთი რიგიანი ვახშამი გაგვიკეთე კი ხელად!— უთხრა მან დედას.

სონია კი გარეტიანებულებით იჯდა; ვერც ოტია ჰგრძნობდა თავისუფლად თავს, რის გამოც პორფირი დასცინოდით, რომ მეტად აღრე ჯდებით ნეფე-დედოფლადაო.

კარგა ღამე იყო, რომ ოტია და პორფირი სახლისკენ მიდიოდნენ რიგიანად ღვინო ნასვამები.

— ჰო, ასე ვიცი მე... კაცს რომ ვიცნობ, მისთვის თავს მოვიკლავ, ჩემო ოტია!.. თავს შევაკლავ და არც წააგებს ჩემთან შეგობრობით!..

— იცოცხლე, იცოცხლე უკუნუთი უკუნისამდი!.. ჩვენისთანა საწყალი და მართალი გზა-გოუგნებელი კაცისათვის!.. ხომ ამისთანა სიკეთე მიყავი, კაცი გამაცოცხლე. გამაცოცხლე კაცი, თვარა იმ ვირი ქველიძის გამო მკვდარი ვიყავი!.. მიწასთან გასწორებული ვიყავი!.. შენ გამაცოცხლე ახლა, სიცოცხლე დამიბრუნე ხომ და ერთს კიდევ გთხოვ, შენი ქირიმე... ამასაც ნულარ დამაკლებ და მერე თქვენი ქირი წამიღია, თუ გინდა!

— ჰო!.. რა გინდა?— შეჩერდა პორფირი.

— რომ გული მოეუკლა იმ ოხრი შვილსაც და ზოგიერთებს სხვებსაც... თქვენთვის ეგ არაფერი იქნება, ჩემთვის კი ძვირად რადმე ეღირება, იყოს ისე თქმულობად, ცარიელ სიტყვად, რომ ვითომც ბეგლარს დისათვის ხუთასი მანეთი მიეცეს მზითვად!.. ცარიელი სიტყვა— ქვეყნის გასაგონად, თორემ ფულის თხოვას როგორ გოვუბედავ!.. ისიც არ კმარა ჩემს თავზე?!. ქვეყნის გასაგონად ითქვას ოლონდ!

— კი, ბატონო!— მაგაზე აღვილი რაა!.. მე რაღაც სხვა მეგონა, ისე გრძლად მოჰყევი!.. ხა, ხა, ხა!— გადინახარა პორფირიმ, — ექვსასი იყოს, შეე კაცო! შვიდასი!..

— არა, არა! მეტი რაც იქნება, ექვში შეიყვანს... არ დეიჯერებენ!— მიუგო ოტიამ.

— ხუთასი იყოს!— იყოს ხუთასი!..— მხიარულად შესძახა პორფირიმ. — ერთი სიტყვით ჩესტიანი ბიჭები ვართ, ჩესტიანი!.. ყორიფელს მოვახერხებთ!— და ორივე მეგობერმა ხითხითით და სიცილით განაგრძეს გზა სახლისკენ.

დავ. კლდიაშვილი

(შემდეგი იქნება)

სახალწლო ფიქრი

რამ მიგეგებო სიხარულით
ახალსა წელსა,
რას მომიტანს ის გულისათვის
სასიხარულს:
ამისრულდება, რასაც ვნატრობ
სულით და გულით?
მიკადწევ მიზანს დანიშნულსა,
ჩემს სატრფიალს?..
ვნახავ სიმართლის დროშას მადლა
აფრიალებულს?
ძმობას, ერთობას ხალხთა შორის
გამეფებულს?..
არ შემომესმის კვნესა, გმინვა
დამაშურალ ხალხის
და გრკალებრ მოხრილს ვნახავ წელში
ტანწორებულს?..
მაგრამ რას ვფიქრობ, დმერთო ჩემო,
ასის უგნური
განა მომხდარა ეს როდესმე, ახლა
რამ მოხდეს?
მამ, ახალს წელსა სიხარულით
ვით მიგეგებო;
დეე, ვით დღემდე, დღესაც ისევ
გული მიწუხდეს.

ვ. რუსაძე

„უცნაური, უცნაური!“ *)

(ფსიხოლოგიური ეტიუდი)

I

ექს, მეგობარო, რაი უნდა გითხრა? — მოკლედ უბასუხა ამ-
ნონმა და ცრემლ-მორეული თვალები მოაშორა მეგობარს, რომ მას
ეს სასუსტე არ შეენიშნა.

ამნონმა ჩაყინებით მხერს დაუწყო ჩამაკალ მზის უკანასკნელ
სსიკებს, რომელნიც მოწიწებით ეტრფოდნენ და ეაღვრსებოდნენ
ლიბანის მთის მწვერვალებს და, თათქოს განშორება ეჩელებათ და
თანაც თავის უფლას წყენა კრიდებათო, რომელიც თან-და-თან ის-
რუტაკდა და თავისკენ იწკკდა მათ, — თრთოლით მიეღვარებდნენ
მზისკენ და მთის მწვერვალებსკენ. მაგრამ ამნონი ამხნეკდა-ლა ბუ-
ნების მოკლენის მშვენიერებას?! მზე, მთოკარი, მთება, ზღვა და
ხმელეთი გაერთებული იყო მისთვის. იგი კერას ჭხედაკდა კერც
დღე, და კერც ღამე, გარდა...

— ამნონ, — ნახად ხელი მხარზე დაადო მეგობარმა და მომ-
ხიბლავის ხმით ჩაჭხურჩულა: — ნუ იუკადრისებო ჩემ სიტყვებს, სე-
ფისწულეო, თუ გაკვადნიერდები და ცოტოადენ შენდა საწინააღმდე-
გოს ვიტყვი. გახსოკოს, მარწმუნებდი: ერთად ერთი მეგობარი შენა
ხარ, რომელითანაც დაფარული არა მატკს-რაო... ესლა კი რას ვხე-
დაკ?! აჭა, გულ-ჩათხრობილი მეგობრის წინაშე სდგესარ და სდემი!..
ნუ იტყვი, ჩემო ამნონ, ვითომ არაკითარი საიდუმლო გულში და-

*) დაბადება. მეფეთა წიგნი 8, თავი 18.

ძანსული არა გქონდეს... რაღ უნდა თავი იმართლო, შენი სისას
გამომეტყველება მაინც გაგამტყუნებს...

— იონადაბ, მიყვარს, მიყვარს, იონადაბი..— უცნაურ მოტ-
რიალდა ამონი მეგობრისკენ და ამ სიტყვებით, თითქოს დედის
შეკრდი უზოვნიათ, ისე ჩაქვრა იონადაბს გულში, და ჩუმი ქვითი-
ნი აუჯარდა...

— ვინ?..— რამოდენისამე წამის სიჩუმის შემდეგ დაკეთხა იო-
ნადაბი.

ძლიერად გაუკვირდა იონადაბს, რომ სუთისწული ასეთ ჭმუნ-
ვას მისცემდა ამ ძირეუ მიზეზის გამო. იონადაბს ვერ წარმოედგო-
ნა, თუ ვინმე ისეთი ასული მოიპოვებოდა ესრეელთა შორის, რომ-
ელიც სიხარულით არ მიეკუთვნებოდა ამონის სიყვარულს, და ამი-
სათვის განცუთვრებით მიჭმართა იონადაბს: «მეგობარო, ჭმუნჯა
შენი მაკვირებს. ესრეელთა შორის რომელი ასული არ ღრნებობს
შენს გამო?!. სიზმარშიაღ ვა რომ ეზმანო, მაშინაღ აღტაცებით
უამბობენ თავისებს და შენ ვა...»

— არის, არის ისეთი ასული ესრეელთა შორის, ჩემო იო-
ნადაბ, რომელიც ზიზღით შეჭხედავს ჩემს სიყვარულს!— უცნაურ
სიტყვას გააწვეტიანა ამონმა იონადაბს და გასტყრებით მხერა და-
უწყო იონადაბს...

— ვინაა მაგეთი შტური, არ მეტყვი?!

— არა!.. არა!..— მწარის ღიმილით გრძელი სუჭქვი თმა ოდ-
ნაჲ შეარხია და განაგრძო:— აგი შტური არა!.. იგი თამარია— დაჭ
ახესაღლომისა...— ხმის განკლათ წამოაძახა უკანასკნელი სიტყვები
და თავი ჩაღუნა...

თამარის სსენებაზე იონადაბის მოსაზრებამ იუქია.

რამოდენისამე წუთს იონადაბი თავს ძაღს ატანდა, მაგრამ თავი
არ ემოზნილებოდა. არც ავი, და არც კარგი მის გონებას არ მიუ-
კარა, ისე ძლიერად იმოქმედა ამონის უკანასკნელმა სიტყვებმა.

იონადაბის სიჩუმე გაცივრის ნაშნად მიიღო ამონმა, და ამის
გამო მისთვის ეს წუთები აუჯანელ წუთებად გარდიქმენ: ტანმა

წავა დაწყო, სხეული ოდნავ შეუსკვლდა, და სუნთქვა თან-და-თან გაუძნელდა. რცხვენოდა თავი ძაღლა აქლო და იონადობისთვის შეესხუნა. თან ეძღურებოდა კიდევაც იონადობს, რომ თამარის სასულიერო წამოაქმევენა. ავი გადასწვევითა, საფლავამდის თავის სიყვარული-არავისთვის გაემყვანებინა, თამარის სასულიერო საფლავში ჩატანა, და ესლა კი იონადობა, საუკეთესო მეგობარმა წაყვინა და აქმე-ვინა: — იონადობ, იონადობ! — იმხდა უსიტყვოდ გულ-ჩაგლეული ამ-ნონი: «რისთვის გამოიტყნე?.. განა იმისთვის, რომ გაგკიცხე?!»

— ამონ, — დინჯად მიჭმართა იონადობა, — თამარის სასულიერო სულ თავრეტი დამხვია. შენი სიყვარული უნუგეშო...

— ეკ მე კარგად ვიცოდი და ამისთვის არ მინდოდა გამოიყვანებინა!.. — ცოტა არ იყოს წყრომით გაწვევებინა სიტყვა იონადობს ამონმა.

— ცოტა მომითმინე, სუფის-წულა!.. — საყვადურის კილოთი გაანუმა ამონი: — უნუგეშო, — განაგრძო იონადობა, — შეჩვენა შირ-ველ ხსენებაზე; მაგრამ საქმეს მოკვლება.

— როგორ, იონადობ, როგორ?! — უცნობი სახე გაუბრწყინდა და აღტაცებით მოეხვია იონადობს ამონი..

— მამა-შენს და კერძარავის სხვას კერ გაუმყვანებ შენს სიყვარულს. ეველა უგუნურებად ჩასთვლის შენს გრძნობას. რაც უნდა იყოს თამარი, თუმიც დედით სხვა-და-სხვანი ხართ, შენი და...

— ავი მავისთვის ვიყავ გაჩუმებული!.. — დაღვრებით წამოიძახა ამონმა.

— ჰო, კიდევაც სჯობის არავის გაუმყვანო და ასე მოიტყე: მოაკვადმყოფე თავი.

— მეტი?!

— მეფე რომ მოვა შენს სანახავად, უთხარი: «მოვიდენ აწ დაჭ ნევი თამარ, რათამცა მომცეს მე ჭამადი და მიქმნეს წინაშე თვალთა საჭმელი, რათა ვისალო და კვამო სელისაგან მისისა...»

ამონი, როდესაც იონადობი ამას ამბობდა, განკვლმა აიტანა, და კვლარ მოითმინა, რომ არ დაჭკითხებოდა:

— მე რე?..

— მე რე, ჩემო მეგობარო, თამარი შენ სულთ იქმნება. თუ ნუ-
ბით არ დაგყვას, ძალა იხმარე. შემდეგ, იქმნება ყველამაც გაგვიც-
ხოს, მაგრამ ძალა-უნებურად ყველა შეურიგდება ამას, და თამარი
სამუდამოდ შენი იქმნება...

— ოხ, მეგობარო!..— ცოტა სიჩუმის შემდეგ წამოიძახა ამ-
ნონმა და იონადობი მხურვალედ გულში ჩაიკრა...

II

...— ეგანსდევნებით ყოველნი კანნი ჩემგანა!..— დაიძახა ამნონ-
მა, როდესაც მეფე დაკითხის ბრძანებით თამარი მოვიდა ძმასთან,
და შეისვე სურვილი შეუსრულეს ამნონს...

— თამარ!..— მიჭმართა მთლად გრძნობად გარდაქმნილმა ამ-
ნონმა თამარს, როდესაც ივინი მარტოდ დარჩნენ ოთახში: «მო-
მილე მე ჭამადი შინაგან საწოლსა და ვკამო ხელისაგან შენისა».

«და აღიღო თამარ შერთული, რომელი შეწვა და მიაერთა ამ-
ნონს— ძმისა თვისისა— შინაგან საწოლსა. და წინა დაუდგა მას, რა-
თა ჭამოს» მან...

ამნონი ფერ-მიხდილი გაშტერდა და შუბლის ჭმუნვით რამო-
დენისამე წუთის სიჩუმის შემდეგ მიესვენა სატრეკლზე...

— თამარ, — ხმის კანკალით ძლივას მიჭმართა თამარს: «მო-
კედ და დაწვე ჩემთანა!..»

— ანა, ძმაო ჩემო, — წუნარად მიუგო თამარმა: «ნუ გამკიც-
ხავ მე. ვინაიდან არა ქმნილა არს ესრედ ესრადეთა შორის. ნუ
ჭყოფ უგუნურობასს მას... მე სად დაკუთარო უპატიობა ჩემია...»

— თამარ!..— ტანის ჟრჟოლით წამოიძახა ამნონმა და მკლავ-
ში ხელი წააკლო...

— ნუ, ნუ, ჩემო ამნონ!..— ღმობიერად შეეკედრა თამარი:
— თუ ძალას იხმარე «შენ იქმნები ვითარცა ერთი უგუნურობაგანი ეს-

რახელთა შორის»... სჯობია, «ეტუოდე მეთვის მიმართ, რათა არა-
 განმყოფს მე შენგან»...

თამარის სიტყვებმა ზეგაკლუნა იქონიეს. ამონი შეტორტმან-
 და, შეწამოდგა და ერთ წამს ფაქრობდა და მოკეზადა კიდეკვრ მის-
 წინ მუხლი მოედრიკა და პატიება ეთხოვნა, მაგრამ იონანდობის სიტყ-
 ვები უნერვიე უურში ჩაქვეტენენ: «ისა სჯობია, არავის გაუმელავნო...
 «თუ ნებით არ დაგყვას, ძალა იხმარე...» ამ სიტყვებმა ამონის გო-
 ნება დაუხნელეს. თამარის წარმტაცმა სახემ, მისმა უმანკოებამ ტრეს-
 ლი წაუვიდეს და...

მთლად შემოაფრქვენ ჭრელი სამოსი, რასაც მეთვის ასულნი,
 «მყოფნი ქალწულებსა შინა», იცვამდნენ...

III

განთავდა. მამლებმა მოუხშირეს უივილსა. აქა-იქა მამლების
 გარდა სხვა სულდგმულნიც, უფრორე სასახლას კარის მცველნი და
 დარაჯნი, ოდნავ, მორიდებით ახმაურდნენ, რომ დიდებულთათვის
 ძალი არ გაუფრთხოთ. მაგრამ სასახლეში დიდებულთ ტკბილად კიბ-
 ნათ და არავითარი ხმაურობა სასახლის გარედ არ გამოარკვევდა
 ძალისაგან. მხოლოდ ამონს არ სძინავს. მამლებსაც არ ეუივლნათ,
 რომ იმან გამოიღვიძა და მხარეთქორე წამოწოლილი გუტარებით
 დაჭყურებს ვის?.. ვის და თამარს, რომელსაც მოუგროთის ტრანქის
 შუქზე ოდნავ თავის თმით წაფრფლილი გულ-მკერდი, დროკამო-
 შვებით მოღიმარი ბაგენი და...

— ღმერთო, ღმერთო!.. — ძალი-ძალა გაიძახის ამონი და
 თვალს კერ აშორებს ტკბილად მიძინებულ თამარს...

გუშინ ამ დროს — შორიდან — ძალ-გამკრთალი ოცნებობდა, გარს
 უკლიდა თამარის ოთახს მოწიწებით და ოხვრით... შორით თაყ-
 ვანს სტემადა, მის ფეხის მტკერს კამოარებოდა, მისი სიმშვენეირე
 გულში ქტანდა ჩასახული სატად სათაყვანებლად და უოკელ წუთს
 მასთან იყო განუშორებელი...

ქვლა?!

ქვლა კი, აი, თამარი გვერდით უწევს, მას სულ რამდენიმე უამის წინ ჰსრესდა, ძაღვს ჰხმარობდა მასზე... იგი დაჭმორნილდა თავის სვედრს ისე, როგორც სხვანიც დაჭმორნილდებოდნენ; მანაც უდარდელად მიიძინა, როგორც სხვებიც მიიძინებდნენ... სხვებიც, რომელთაც ამონი ანც კი შეჭხუდავს, თორემ მათთვის ხომ ღამეებს ან ათეებს, როგორც თამარისათვის...

დაჭტქერის ამონი და გონს კერ მოსულა, თუ ის თამარი, რომელიც მის სათაყვანებელ არსებად გარდაქმნილიყო, გვერდით როგორ უწევს უოკულ უბრალო მომაკვდავივით... ან ის თამარი კი არის?! — უეროვ დაკვითხა თავის თავს და უფრო ჩაყინებით დაუწყო მზერა მიძინებულ თამარს...

თამარი აი დროს ოდნავ შეინძრა, გულზე დასვენებულ ხელი ასწია, და მოწვევებით გვერდზე ამონის ხელს დაეცა... თამარის ხელის მოხვედრაზე ელვასავით ყრუანტელმა დაურბინა, ტანი შეუთრთოლდა და თვალის ბაიბა დაუგანაქრდნენ...

უეროვ თამარს მკრად წაავლო ხელი მკლავში და, თითქოს უნდოდა თავისი ტინის ტევილი ამით გაქარწყლებინა, რამდენჯერმე შეარყია.

— რა, რა?! — სიმწვაკით წამოაკუნესა ძილში თამარმა:

— გაა... ჰაჰაჰა! — მოუფუნდა ამონს ძარღვები, და ქვითინი აუკარდა.

ამონი ქვითინებდა, ქვითინებდა და თან თავის უნებურად თამარას კერდში თვალებს ჰძაღვავდა... ჰქვითინებდა ამონი, რომ ასეთი მოულოდნელი შედეგი მოჰყვა მის საქციელს. თამარის სამუდამოდ შეერთება უნდოდა და ამის მკვირად კი, სამუდამოდ დაჭკარგა... გულიდანაც კი ამოკლიჯა მისი ხატად ჩახატული სახე და სადღაც, ჰკრში გაიბნა... ქვითინებს, რომ ის ხატიც კვლარ უზოუნია, თორემ თითონ დედანი ხომ...

— ეს, ეს!.. — გაიძახა ამონი უნუგეშოდ: — ეს თამარი... არა, არა!.. ეს მზარია, მზარია, რომელსაც ვსრესავ, ვთელავ!... ის

თამარი მშენიერება იყო, უმანკოება, მას თაყვანს კცემდი, მის წინ მუხლს ვიდრეკდი და...

— ახ!... ჭაჭა!...— კიდევ უფრო მწარედ მოართო ჭკითინი და თავი მაგრად დააჭირა თამარის მკერდს...

— ამონ, ამონ! — დაფიქრებულად თამარი შეკვიპდა ამონს.

თამარის ხმა ისარივით მოჭსკდა ამონს. მან უცნაურად შესწავლია ჭკითინი და უცნაურად დაუწყო მკერდს თამარს...

თამარი შეკრთა, შეეშინდა მისი თვალებისა და დაბნეული დაუკითხა:

— ამონ, რა მოგივიდა?!

— შენ აქ რას აკეთებ, ან ვინა ხარ?..

— ამონ, გონს მოდი!...

— გკითხები: ვინა ხარ?..

— ღმერთო ჩემო, კვლავ მცნობ, ამონ, მე თამარი ვარ!...

— თამარი!..— დაღრუჭით წამოიძახა და თავი გაარხნა.

— ამონ?...

— გაჩუმიდი!... შენ მხარი ხარ, რომლის დაფლეთა, დაჭრებაცა შემიძლიან!... — დაიღრიალა ამონმა და თამარი სული წააგულა...

— ამონ, რას ჭმერები?!— უცნაურად მუხლზე წამოიხრქალი შეკვდრა თამარი...

— დაიკარგე, დაიკარგე აქედან!...— უფიქროს ამონმა და ზიზღით სული ჭკრა... — მძულხარ, მძულხარ!... კვლავ მხარი დაჭრებულხარ აქ!...

— ნუ, ამონ, «რამე თუ სიბოროტე უფროს უკანასკნელი უფროს პირველისა, რომელი ჭქმენ ჩემთანა, რომელ განმითოვებ მე»... ცრემლით შეკვდრა თამარი, მაგრამ ამონი ისე აღიკვეთა სიძულვილითა, რომ მისმა ცრემლებმა უფრო გააბრაშეს.

„უცნაურია, უცნაური!..“

«...სიმშვენიერე უმანკობასთან შეერთებული ცრემლს არ და-
ჭვრიხ... მას უნდა კვადრებოდნენ და მუხლს უდრეკდნენ და არა
ოგი სსვას... ეს...»

— დაიკარგე!..

— აძნონ!..

— ურმანო, გენაძე აწ ესე ჩემგან გარე და დასშ კარი უკანა
მისსა.— მიუწოდა ურმათა და უბრძანა აძნონმა.

ურმათ სწრაფად შეასრულეს სეუის-წულის ბრძანება და თან
უსიტყვოდ გაკვირვებით გაიძნოდნენ: «უცნაურია, უცნაური!»-ო...

შ. არაგვისშირელი

დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
— დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო

— დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო

დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო
დაიკვირე მთელს მსოფლიოს უფრო

დაიკვირე

ჩემი აღსარება

(გუძლენი შ. ლაღძეს)

თუნდა დამადგან ეკლის გვირგვინი,
 ამკიდონ ზურგზე ჭვარი წაშების,
 მტანჯონ, მაწვალონ შეუბრალებლად,
 გამხადონ მსხვერპლი შურის და მტრობის, —

არ ვუდალატებ შაინც სიმართლეს —
 იმ ერთად-ერთსა ჩემსა სიმიდრეს!
 და არ ვიკისრებ ფარისეულობას —
 იმ სისაძაცლეს, იმ სიდუხჭირეს!

რაც სათქმელი მაქვს, ზირდაზირ ვიტყვი,
 დაუფარავად, მოურდილებლად;
 უსამართლობას შევებრძობები...
 თავსა შევაკლავ დაუნანებლად.

გ. რუხაძე

კ რ ა ზ ა ნ ა

რომანი იტალიის ცხოვრებიდან

კ. გოინიჩისა

საწილი მესამე

II *

დანარჩენი ხუთი კვირა გემმამ და კრაზანამ შეფოსა და საქმეებში გაატარეს, რის გამოც ცოტა დრო-ლა რჩებოდათ თავიანთ კერძო საქმეებზე ეფიქრათ. იარაღი მშვიდობიანად იქმნა მიტანილი პაპის ტერრიტორიაში, მაგრამ კიდევ რჩებოდად უფრო საძნელო საქმე. უნდა შეუმჩნევლად გადეთანათ იარაღი საიდუმლო საწყობებიდან მთებსა და ხეობებში, უნდა გაენაწილებიათ სხვა-და-სხვა ადგილობრივ ცენტრებისათვის და იქიდან დაერიგებიათ სოფლებში. მთელი უბნი სავსე იყო ჯაშუშებით და დოკინიკელმა, რომელსაც ჩაბარებული ჰქონდა ამპუნიციის გადატანა, გაგზავნა ფლორენციაში კაცი, რომლის პირითაც ითხოვდა, რომ დაუყოვნებლივ მიშველებოდნენ ან და სხვა დროსთვის გადედოთ საქმე. კრაზანა იმ აზრისა იყო, რომ ყოველივე უნდა გათავებულყო უშუა ივნისამდე. დომინიკელი კი სასოწარკვეთილებაში იყო გზების უფარვისობით და სხვა უარესი ხელის შემშლელი გარემოებებით. „სცილოლასა და ხარბდას უშუა ვიყოფები—იწერებოდა ის—არ შემიძლიან ავჩქარდე ში-

შის გამო, რომ ყველაფერი არ გამოაშკარავდეს; და დაგვიანებაც არ შეიძლება, რადგან დანიშნულ დროს უნდა მოუსწროთ. ან დამეხმარეთ, ანდა გადაეცით ვენეციელებს, რომ ვერ ვიქმნებით მზად ივლისის პირველ კვირამდის.

კრაზანამ მიუტანა წერილი გემმას და მანამ ის კითხულობდა, კრაზანა იჯდა წარბ-შეკმუხვნილი და ხელს უსვამდა კატას.

— ეს სამწუხაროა, — სთქვა გემმამ, — ძნელად თუ შეიძლება ვენეციელების შეჩერება ორის კვირით.

— დიდაც არა, ეს სრული სისულელეა. დომინიკელს უნდა ესმოდეს ეს. ჩვენ უნდა ვემორჩილებოდეთ ვენეციელებს და არა ისინი ჩვენ.

— გამტყუნებაც არ შეიძლება დომინიკელისა, იმან შეასრულა ის, რაც შეეძლო და ვერ შეასრულებს იმას, რაც არ შეუძლიან.

— საქმე დომინიკელზე არ არის, არამედ იმაზე, რომ ის მარტოა და მეორე არავინა ჰყავს თან. აუცილებლად უნდა ჰყავდეს საიმედო კაცი, რომ საწყობ ადგილებს უდარაჯებდეს, და მეორეც, გადატანას თვალს ადევნებდეს. უნდა გავუგზავნოთ სანდო კაცი მოსახმარებლად.

— ვის გავგზავნით, რომ აქ, ფლორენციაში არავინა გეყავს?

— მაშ, მე წაეალ თითონ.

გემმამ გადიწია სავარძელში და შეხედა კრაზანას.

— არა, ეს შეუძლებელია. მეტის-მეტე თავის გამომეტებაა.

— და მაინც კი მე მომიხდება წასელა, თუ სხვა რამ საშუალება არ მოვიგონეთ.

— მოიგონეთ სხვა საშუალება და ის იქმნება.

თქვენ წასვლაზე ახლა ხმის ამოღებაც არ შეიძლება.

— არ მესმის, თუ რატომ არ შეიძლება.

— მიხვდებით თვითონვე, თუ მცირე ხანს დაფიქრდებით. მხოლოდ ხუთი კვირა გავიდა მას აქეთ, რაც მე იქიდან

დავბრუნდი და მთელი პოლიცია ფეხზე დგას იმ ამბის გამოი-
სობით, რაც პალომნიკის შესახებ შეგნიშნეს. სჩრეკენ გარშე-
მო ყოველ ადგილებს, რომ გამოიკვლიონ, რაში მდგომარეობს
საქმე. ვიცი, როგორ საოცრად იცით შეცვლა თქვენის გარეგ-
ნობისა, მაგრამ გაიხსენეთ, რამდენმა აუარებელმა ხალხმა გნა-
ხა თქვენ დიეგოს სახით და გლექაკის ტანისამოსით. ამასთანა-
ნავე არ შეგიძლიანთ დამალოთ სიკოქლე და არც ჭრილობა
თქვენს სახეზე.

— ბევრნი არიან კოქლნი ქვეყანაზე.

— დიალ, მაგრამ ბენი არ არიან რუმინიაში კოქლნი,
რომლებსაც ამასთანავე ჭრილობაც ჰქონდეთ სახეზე, დამახინ-
ჯებული ხელიც და შავგვრემანი სახე ლურჯის თვალებით.

— თვალების ფერის შეცვლა შეიძლება ბელადონის შემ-
წობით.

— მაგრამ დანარჩენი ნიშნების შეცვლა ძნელია. არა, ეს
შეუძლებელია. მაგდენი განსაკუთრებითი ნიშნებით თქვენი
წასვლა, ეხლა პირდაპირ მახეში გაბმა იქმნებოდა, უეჭველად
შეგიპყრობდნენ.

— ხომ საჭიროა, რომ უნდა ვინმე მიეშველოს დომი-
ნიკელს.

— რა შევლა იქმნება იმისთვის, რომ თქვენ შეგიპყრონ
ამ კრიტიკულ წუთებში? თქვენი შეპყრობა მთელს საქმეს და-
ლუპავდა. — ასე ეუბნებოდა გემმა, მაგრამ კრაზანას გარდაწყვე-
ტილების შერყევა ადვილი არ იყო. დავა იმით გათავდა, რომ
ვერავითარ დასკვნამდე ვერ მივიდნენ. გემმა მიხვდა, თუ რამ-
დენად ჯიუტი ხასიათის იყო კრაზანა და რომ იგი ბეჯითად
დარწმუნებული არ ყოფილიყო თავის აზრის სიმართლეში,
უეჭველად დაუთმობდა კრაზანას იმისთვის მხოლოდ, რომ და-
ვას რითიმე ბოლო მოჰღებოდა. პრაქტიკული სარგებლობა გან-
ზრახულის მგზავრობისა არ ეჩვენებოდა გემმას იმდენად თვალ-
საჩინო, რომ იმისთვის კრაზანას თავისი თავი განსაცდელში
ჩაეგდო. გარდა ამისა, ის ეჭვში იყო, რომ კრაზანას გარდა-
წყვეტილება იმით იმდენად არ იყო გამოწვეული, რომ პოლი-

ტიკური აუცილებელი საჭიროება მოითხოვდა, რამდენადაც იმით, რომ სწყუროდა რაიმე საშიშროებასა და უფოთს გადაჭიდებოდა. ჩვეულებად გარდაეკცა წყურვილი ხიფათში ვაბმისა. გემმა დარწმუნდა, რომ ყოველივე ცდა ამაო იყო და იხმარა უკანასკნელი საშუალება.

— ეოლაპარაკოთ გულ-ახდით, — უთხრა იმან, — სრულე-ბითაც დომინიკელის გულისითვის არ მიდიხარ ეხლა; თქვენ აქ გამოქმედებთ სურვილი.

— ეგ არ არის მართალი, — გააწყვეტინა სიტყვა კრაზანამ, — მე იმაზე აღარა ვფიქრობ, აღარ მინდა იმისი ნახვა. — ის გაჩუმდა და დაინახა გემმას სახეზე, რომ გასცა თავისი-თავი. იმათი თვალები შეხედნენ ერთმანეთს, უეცრივ ორივემ ისევ დაბლა დაუშვეს და არც ერთმა არ წარმოსთქვეს სახელი, ვის-ზედაც ჰფიქრობდნენ.

— საქმე დომინიკელზე არ არის, — გაილაპარაკა კრაზანამ ბოლოს. — მე ვგრძნობ, რომ საქმე დიდ საფრთხეში იქმნება, თუ არ გავუგზავნით ვისმე მისაშველებლად.

გემმამ, თითქო ვერ გაიგონაო, ჩაატარა ეს სიტყვები უპასუხოდ და განაგრძო:

— თქვენ იქ მიჰყევხართ ჩვეულებრივს წადილს საშიშროებასთან შებმისას. როცა თქვენ გულს აწუხებს რაიმე, გწყურისთ და მიისწრაფით საშიშროებისაკენ, როგორც ოპიუმისაკენ, იმ დროს, როცა ავად იყავით.

— ოპიუმს მე კი არ ვითხოვდი, — სთქვა კრაზანამ, — მოთხოვდნენ, რომ მიმეღო.

— რასაკვირველია, თქვენ ამაყობთ თქვენის ხასიათის სიმტკიცით და თხოვნა ფიზიკურ ტკივილებისაგან განთავისუფლებისა შეურაცხყოფდა თქვენს სიამაყეს. მაგრამ ვიცი, რომ გესიამოვნებათ სიცოცხლის განსაცდელში მოქცევა, რომ დაიმშვიდოთ ამით ნერვები...

კრაზანამ გაღუწია კატას თავი და დახედა იმის ნაცრისფერ თვალებს.

— მართალია ეს, პაშტ? — დაუწყო ლაპარაკი კატას, — მთელი ეს ბრალდება შენი ქალბატონისა სამართლიანია? მიბრძანებ, შევინანო ჩემი შეცოდება? შენ ხომ ბრძენი ცხოველი ხარ და არც არაოდეს ოპიუმს ითხოვ, განა? შენი წინაპარნი ღმერთები იყვნენ ეგვიპტეში და არც არავინ ფეხს ადგამდა იმათ კულზე. მაგრამ არ ვიცი კი, რა მოუვიდოდა შენს მედიდურ მშვიდობიანობას, თუ რომ ამელო შენი თათი და დამეჭირა ანთებულ სანთელზე. მოითხოვდი მაშინ ოპიუმს, არა? ან იქნება სიკვდილსაც ინდომებდი? არა, კატუნიავ, ჩვენ არა გვაქვს უფლება ჩვენვე მოვისპოთ სიცოცხლე. შეიძლება, რომ ვილანძღებოდეთ ხანდახან, მაგრამ თათის უკან დაწევა კი არ შეიძლება.

გემამ აიყვანა კატა კრაზანას კალთიდან, და სავარძელზე გადასვა.

— კიდევ გვექმნება დრო ამაზე მუსაიფისთვის, ეხლა იმაზე ვიფქროთ, თუ დომინიკელს როგორ გამოვიყვანთ ვაჭირებულ მდგომარეობიდან.

— რა გინდა, კეტტ, მოვიდა ვინმე? უთხარ, რომ არა მცალიან.

— ბარათი არის მისს რაიტიდან, ქალბატონო. გულმოდგინედ დაბეჭდილ კონვერტში იდო წერილი მისს რაიტის სახელზე, მაგრამ გახსნილი კი არ იყო. მარკა პაპის სამფლობელოსი ეკრა. რამოდენიმე ამხანაგი გემმასი სცხოვრობდნენ ფლორენციაში და ბევრჯელ კონსპირატორული წერილები მოდიოდნენ გემმასთან, რაიტების სახელზე, უშიშრობის გამო.

— ეს წერილი მიკვლავსაგან არის, — სთქვა გემმამ და საჩქაროდ გადიკითხა წერილი, რომელშიაც იყო საუბარი საზაფხულო პანსიონზე აპენინის მთებში. წერილის ბოლოში ემჩნია ორი ლაქა.

— ეს ქიმიური მელანია. ამოიდეთ მაგიდის უჯრიდან მესამე უშუა, იმაში არის სითხე, რომელიც აღმოაჩენს მანდ რაცა სწერია. დიად, ეგ უშუაა.

კრაზანამ გაშალა წერილი და სითხე ბეწვის კალმით წაუსვ-წამოუსვა სტრიქონებს. როცა ნამდვილი შინაარსი გამოჩნდა ქალალღზე, მზბინავ ლურჯ ასოებით, ის გადაწვა სავარძელში ხარხართ.

— რა მოგივიდათ?—ჰკითხა გემმამ სიჩქარით.

კრაზანამ გადასცა ქალალდი, რომელშიაც ეწერა: „დომინიკელი შეპყრობილია. მოდით ამ საათშივე“.

გემმა იჯდა წერილით ხელში და უცქეროდა უიმედო სახის გამომეტყველებით კრაზანას.

— აბა,—დაეკითხა კრაზანა ჩვეულებრივის დამცინავის კილოთი,—თანახმა ხართ ეხლა ჩემს წასვლაზე?

— დიალ. უნდა წახვიდეთ, მაგრამ მარტო თქვენ კი არა, მეც.

კრაზანამ შეხედა ცოტა გაოცებით.

— თქვენც? მაგრამ.....

— დიალ, სასიამოვნო არ არის, რომ არავის არ ვტოვებთ ფლორენციაში, მაგრამ ეხლა ფიქრი იმაზეა საჭირო, რომ მოვიპოვოთ ორი მეტი ხელი.

— იქ მრავალია ხალხი.

— მაგრამ მინდობა მათი ადვილი არ არის. თქვენ თვითონვე ამბობდით ეხლა, რომ საჭიროა ორი სანდო, პასუხის გამცემ ადამიანის ყოლაო, და თუ არ შეიძლებოდა, რომ დომინიკინოს მარტო ემოქმედნა, მაშ, ცხადია, არც თქვენ შეგეძლებათ. იმ კაცისთვის მაინც, რომელიც მავნე პირად არის ყველასგან ცნობილი, როგორც თქვენ, უფრო ძნელია მოქმედება და უმეტესად საჭიროებს დახმარებას. თქვენ და დომინიკელის მაგიერ საჭიროა, რომ ვიყვნეთ თქვენ დ მე.

— დიალ, თქვენ მართალი ხართ,—უთხრა კრაზანამ,—და რაც მალე წავალთ, ის აჯობებს.

მაგრამ ერთად წასვლა ჩვენი კი არ ივარგებს. თუ მე დღეს საღამოს წავალ, თქვენ შეგეძლებათ წასვლა ხვალ.

— სად?

— ეს ჯერ უნდა მოვისაზროთ. ეფიქრობ, ყველას ის ემჯობენება, რომ პირდაპირ ფაენცაში წახვიდოდეთ. მე წავალ დღეს ბორგო სან-ლორენცოში, იქ ვიშოვნო რაიმე ტანსაცმელს და გავემგზავრები კიდევ იქით.

— მართლაც-და, სხვა გვარად არ მოხერბდება,—სთქვა ქალმა და ხმაზე შეწუხება დაეტყო,—მაგრამ ძალიან გაბედულობა კი არის, რომ ასე საჩქაროდ მიედივართ და კონტრაბანდისტებს ვანდობთ ტანისამოსის შონას. თქვენ უნდა სამი დღე მაინცა გქონოდათ თავისუფალი, მანამ მესამე საზღვარს გასცილდებოდით.

— ნუ სწუხართ,—უბასუხა კრახანამ ღიმილით,—შემდეგში შეუძლიანთ დამიჭირონ, მაგრამ საზღვარზე კი არა. მთებში ასევე უშიშრად ვიქმნები, როგორც აქ. არც ერთი კონტრაბანდისტი აპენინის მთებისა არ გამცემს მე. მაგრამ თქვენ რომ უნდა გაიაროთ საზღვარი, აი, ამის შესახებ კი ვერა ვარ მოსვენებით.

— ეს არაფერია. მოწმობას ლუიზა რაიტს გამოვართმევ და წავალ ვითომც მთებში დასასვენებლად. რომანიაში მე არავინ მიცნობს და თქვენ კი თვითეული ჯაშუში გიცნობთ.

— საბედნიეროდ თვითეული კონტრაბანდისტიც,—დაუმატა კრახანამ.

გემამ საათს დახედა:—ეხლა ნახევარია სამისა.

— მაშ მე წავალ ეხლა სახლში და ყველაფერს მოვაგვარებ. ერთ კარგ ცხენსაც ვიშოვნო, და წავალ სან-ლორენცოში. ცხენით წასვლა უფრო არ არის საშიში.

— მაგრამ არც ცხენის ქირაობა არის ადვილი, შესაძლოა იმისი პატრონი...

— მე არც ვიჭირავენ. ვიცნობ ერთ კაცს, რომელიც მათხოვებს ცხენს. მინდობა მასზე შეიძლება, ბევრჯელ დამხმარებია წინადაც. ვინმე მეცხვარეთაგანი დააბრუნებს ცხენს ორი კვირის შემდეგ. მაშ, ასე, დაებრუნდები აქ ხუთს საათზე ან ექვსის ნახევარზე. და მანამ მოვიდოდე, ვისურვებდი, რომ თქვენ მარტინთან წასულიყავით და აგეხსნათ, საქმე როგორც არის.

— მარტინი? — ქალმა გაოცებით შეხედა.

— დიალ, უნდა გავუჩვენოთ იმას ჩვენი განზრახვა, თუ სხვა არაინ გეგულებათ.

— საესებით არ მესმის, თუ რისი თქმა სურთ.

— ჩვენთვის საჭიროა გვეყვანდეს ვინმე სანდო კაცი ყოველ შემთხვევისათვის. აქაურ საზოგადოებაში ყველაზე უფრო მარტინს ვენდობი. რიკარდო რასაც კი შეიძლება, ყველაფერს შეასრულებდა ჩვენთვის, მაგრამ მგონი რომ მარტინი უფრო სანდო კაცია. თუმცა თქვენ უკედ იცნობთ იმას, სჯობს როგორც თქვენ გერჩიოთ, ისე მოიქცეთ.

— ექვი არ არის, რომ მარტინი საიმედო კაცია, დარწმუნებულიც ვარ, რომ ყოველთვის დათანხმდება რითიმე დავვებმაროს, მაგრამ... — კრაზანა შეეცრავე მიუხედა, რასაც ამბობდა, და უბასუხა:

— გემმა, რას იფიქრებდით, რომ ახლო ამხანაგს არ მოემართნა თქვენთვის თხოვნით, იმის მორიდებით, რომ არ შეეწუხებოდა, როდესაც თქვენ შეგეძლოთ მისთვის დახმარება აღმოგეჩინათ. განა ეს დამტკიცება იქნებოდა გულ-წოფელ მემგობრობისა.

— კარგი, — უთხრა გემმამ მცირე სიჩუმის შემდეგ. — ეხლავე გავგზავნი იქასთან კეტრის და ვთხოვ მინახულოს. მანამ მოვიდოდეს კი, მე ლუიზასთან წავალ მოწმობისათვის; შემპირდა — მათხოვოს, თუ საჭიროება მოითხოვს. და ფულის შესახებ რას იტყვით, გამოვიტანო ბანკიდან?

— არა, არა ღირს. ჯერ-ჯერობით მე მაქვს ორივესათვის. როცა მე გამომელევა, თქვენი ფული მაშინ გამოგვადგება. მაშ ასე, ექვის ნახევარ საათზე აქ ექმნები. დამხედებით სახლში?

— რასაკვირველია, უფრო აღრეც დავბრუნდები.

კრაზანა დანიშნულ დროზე უფრო გვიან დაბრუნდა, გემმა და მარტინი აივანზე დახვდნენ. კრაზანამ მაშინვე შეატყო, რომ იმათ სამძიმო ლაპარაკი ჰქონდათ. ორივეს აღშფოთება

ეტყობოდათ სახეზე და მარტინი ჩვეულებრივზე უფრო მოლუ-
შული და გაჩუმებული იყო.

— ყველაფრის გაკეთება მოასწარიტ? — ჰკითხა გემმამ კრა-
ხანას.

— დიად და ფულიც მოგიტანეთ გზისათვის. ცხენი მზად
იქმნება პირველ საათისთვის.

— ძალიან გვიან არ არის? მანამ ხალხი ადგებოდეს, თქვენ
მისულიც უნდა იყვეთ სან-ლორენცოში.

— აგრეც იქმნება, ძალიან ჩქარი მოსიარულე ცხენი მყავს.
მინდა ისე წავიდე, რომ აქ შიშში არ ვიყო. სახლში აღარ
დავბრუნდები. კარგებთან ჯაშუში მიდარაჯებს და ჰგონია, რომ
შინა ვარ.

— როგორ წამოხვედით სახლიდან ისე, რომ ვერ შეგ-
ნიშნეს?

— სამზარეულოს სარკმლიდან ბაღში გადავხტი და ვაღ-
მოეჭყე მეზობლის ბოსტნის კედელს, ამიტომაც დავიგვიანე
მოსვლა. უნდა როგორმე ჯაშუში მომეტყუებია, დავსტოვე
ჩემს ოთახში ცხენის პატრონი მთელის ღამით; ლამპარიც გა-
თენებამდის ენთება. ჯაშუში რომ ოთახში სინათლეს დაინა-
ხავს და ფარდებზე ჩრდილს, დარწმუნებული იქმნება, რომ ში-
ნა ვარ.

— ასე რომ წასვლამდის აქ დარჩებით?

— დიად, არ მინდა ამაღამ ქუჩაში დამინახოს ვინმემ. მარ-
ტინ, გაქვთ სიგარა? ვიცი სინიორა ბოლოა ნებას გვაძლევს
სიგარის მოწვევისას.

— სულ ერთია, მე ოთახში არც ვიქმნები, უნდა წავიდე,
კეტტს სადილის შომზადებაში მოვეხმარო.

როცა გემმა გავიდა ოთახიდან, მარტინი წამოდგა სავარ-
ძელიდან და დაიწყო ოთახში სიარული ხელებ უკან შემოწყო-
ბილი. კრახანა სარკმლიდან შარას გასცქეროდა და ეუუჟუნა
წვიმას თვალს ადევნებდა.

— რივარესს, — მიჰმართა კრახანას მარტინმა და გაჩერდა
იმის წინ, თვალები კი დაბლა ჰქონდა დახრილი,

— რა საქმეში ახვევთ თქვენ იმას?

კრაზანამ გამოიღო სიგარა პირიდან და ბოლი გამოუშვა.

— ის მოქმედობს თავის საკუთარს სურვილით, მე სრულიადაც არ ვცდილობ, ჩემსკენ მოვიმხრო.

— დიად, დიად, ვიცი. მაგრამ მითხარით....—მარტინი შეჩერდა.

— ყველაფერს გეტყვით, რის თქმაც შემიძლიან.

— ვისურვებდი გამეგო დაწვრილებით თქვენი განზრახვანი მთებში წასვლისა. მოელის იმას საშიშროება?

— გინდათ მართალი იცოდეთ?

— დიად.

— მაშ, ჰო, არის საშიშროება.

მარტინი მიბრუნდა, დაიწყა ისევ სიარული და მერე შეჩერდა.

— საჭიროდ მიმაჩნია გკითხოთ კიდევ ერთი რამ და, რასაკვირველია, თუ არა გასურთ, შეგიძლიანთ არც მიპასუხოთ. მაგრამ თუ მიპასუხებთ, სრული მართალი მითხარით: თქვენ გიყვართ ის?

კრაზანამ ფრთხილად მოაცილა ფერფლი სიგარას და ხმა-ამოუღებლივ განაგრძო იმისი წევა.

— ეს იმას ნიშნავს, რომ არა გასურთ მიპასუხოთ ამ კითხვაზე.

— არა, მე მხოლოდ ეფიქრობ, რომ მაქვს ნება ვიცოდეთ, თუ რისათვის მკითხავთ მაგას.

— რისთვის? ღმერთო დიდებულო! განა თქვენ თვითონ ვერ ხედავთ?

— ა!—კრაზანამ სიგარა გვერდზე გადასდო და პირდაპირ შეხედა მარტინს.—დიად,—უთხრა იმან ბოლოს ნელა და ჩუმად,—მე ის მიყვარს. მაგრამ არ იფიქროთ, რომ სიყვარულზე დაფუწყებ ლაპარაკს, ან და შევაწუხებ ჩემი ცნობების გამომტლავნებით, მე მხოლოდ მსურს....

ხმა მისი დადუნდა, თანდათან მისუსტდა და გასაოცარ ჩურჩულად გარდაიქმნა.

მარტინი ერთი ნაბიჯით მიუახლოვდა და ჰკითხა:—მხოლოდ გსურთ რა?

— სიკვდილი.

კრაზანა პირდაპირ თავის წინ იცქირებოდა გაციებულ-გაშეშებულის სახით, თითქო. უკვე მომკვდარიყვეს. როცა ისევე დაილაპარაკა, ხმა მისი შეიქმნა წყნარი და უსიცოცხლო.

— ის წინაღვე არ უნდა შევაშინოთ ამით, მაგრამ ბეჯითად დარწმუნებული კი ვირ, რომ ეხლა აღარ გადავრჩები. საშიშროება, რასაკვირველია არის ყველასთვის. იმანაც იცის ეს აგრეთვე, როგორც მე, მაგრამ კონტრაბანდისტები ყოველ ღონეს იხმარებენ, რომ გემმა გადაარჩინონ. ისინი ცოტა მოუხეშავეები არიან, მაგრამ ამასთანავე მამაცნიც. რაიცა შემეხება მე, თოკი უკვე მობმული მაქვს კისგრზე და როცა გავცილდები საზღვარს იქით, მხოლოდ მაშინ მოვსწევ ნასკვს.

— რივარესს, რას ლაპარაკობთ? დიალაც არის საშიშროება და უმეტესად თქვენთვის, მაგრამ თქვენ ხშირად გადაგივლიათ საზღვარი და ყოველთვის მშვიდობიანად.

— დიალ, და ეხლა კი ვეღარ. უეჭველად დავიღუპები.

— რადა? საიდან იცით თქვენ ეგ?

კრაზანამ ჩაიცინა.

— გახსოვს გერმანული ლეგენდა იმ კაცზე, რომელიც მოკვდა, როცა თავის აჩრდილს შეხვდა. ის მოველინა ღამე, უღაბნო ადგილას, აღშფოთებულის ხელების მტკრევით. მეც შევხვდი ჩემს აჩრდილს ამ ბოლო ხანში, როცა მთებში ვიყავი და ვიცი აღარ დაებრუნდები.—მარტინი მიუახლოვდა და დაეყრდო ხელით საეარძელს.

— გამიგონეთ, რივარესს, მე არ მესმის ყველა ეს მეტაფიზიკური ბოდვა მაგრამ ვიცი ერთი რამ; თუ მაგგვარი წინაღობა გაქვსთ, არ უნდა წახვიდეთ. ნამდვილი საშუალება ზიფათში გაბმისა ის არის, როდესაც წინაღვე დარწმუნებულია კაცი, რომ დამარცხდება. თქვენ უეჭველად ავი და ან რიანიმე შეშფოთებულე ხართ, რომ მაგგვარ რამეებს ფიქრობთ. ან და რატომ მე არ უნდა წავიდე თქვენს მაგივრად? მე შემოძლიან

შევასრულა ყოველივე, რაც კი საჭიროა. თქვენ შეგიძლიანთ გაუგზავნოთ წერილი თქვენ ხალხს და აუხსნათ...

— იმისთვის, რომ თქვენ მოგკლან ჩემს მაგიერად? როგორი მახვილ გონიერება იქმნებოდა.

— ოჰ, მე კი ვერ მომკლავენ, მე ვერც არ იცნობენ, როგორც თქვენ. და ამას გარდა, თუნდაც რომ... — ის შეჩერდა, კრაზანამ წყნარად და გამომცდელის თვალით შეხედა. მარტინის ხელი დაბლა დაეშვა.

— გემმასათვის ჩემი დაკარგვა უთუოდ ისე ძნელი არ იქმნებოდა, როგორც თქვენი, და ამასთანავე, რივარესს, ეს საქმე საზოგადოა და საზოგადოების ინტერესების მიხედვით მოვიქცეთ, თქვენი „საბაზრო ფასი“, მგონია ასე ეძახიან ამას ეკონომისტები — მაღლა სდგას ჩემსაზე, ეს ცხადად მესმის, თუმცა განსაკუთრებითი მიზეზები არა მაქვს, რომ მიყვარდეთ თქვენ. თქვენ უფრო თვალსაჩინო კაცი ხართ; ეს არ ვიცი, უკეთესი ხართ თუ არა ჩემზე. მაგრამ თქვენ უფრო დიდი ჭმენიშენლობა გაქვსთ და თქვენი სიკვდილი ბევრად უფრო დანაკლისი იქმნება ჩემსაზე.

მარტინის ხმის კილო ისეთი შეიქმნა, რომ გეგონებოდათ ბირჟის ფასებზე მსჯელობსო. კრაზანამ შეხედა მთელის სხეულით აკანკალებულმა.

— მაშ ისა გსურთ, ვიცადო, ვიდრე საფლავი თავისით გაითხრება, რომ შთანთქმას? მე შევეგებები სიკვდილს, როგორც სასძლოს, თუ რომ უნდა მოვკვდე. გამიგონეთ, მარტინ, ჩვენ აქ სისულელეს ვლაპარაკობთ.

— თქვენ მაინც, დიად, — უთხრა მარტინმა პირქუშად.

— დიად, მაგრამ თქვენც აგრეთვე ღვთის გულისათვის თავი დაანებეთ რომანტიულ თავის გაწირვას, დონკარლოსებისა და მარკიზ პიზების მიბაძვას. ჩვენა ვცხოვრობთ მეცხრამეტე საუკუნეში და თუ რომ მომეღის სიკვდილი, უნდა ეს შესრულდეს.

— და მე თუ ცოცხლად დარჩენა მომეღის, მაშ ცხადია, უნდა ამას დავემორჩილო, არა? თქვენ ბედნიერი ხართ, რივარესს?

— დიად, — დაეთანხმა კრაზანა, — მე ბედნიერ ვარსკვლავზე ვარ დაბადებული.

რამოდენიმე ხანს ისინი გაჩუმებულნი სიგარას ეწეოდნენ. შემდეგ დაიწყეს თვითთულად გარჩევა საქმეებისა. როცა გემმა მოვიდა, რომ ისინი სადილზე მიეწვია, არც ერთ იმათგანს სახეზე არ ემჩნეოდა, რომ მუსაიფის საგანი მათი ჩვეულებრივი არ იყო. სადილის შემდეგ დაიწყეს ხელ-ახლავ სხვა-და-სხვა გეგმების გარჩევა და ახდენდნენ საჭირო განკარგულებებს. თერთმეტ საათზე მარტინი წამოდგა და აიღო ქუდი.

— წვეალ სახლში და მოვიტან ჩემ მოსახურავს თქვენთვის, რივარესს, მგონი იმაში უფრო ძნელი საცნობი იქმნებით, ვიდრე თქვენს ღია ფერ ტანისამოსში. და სწორე ამბავსაც მოვიტან, აქ ახლო-მახლო ჯაშუშნი ხომ არ იმყოფებიან.

— განა თქვენ წამოხვალთ ჩემთან ერთად ქალაქის ქისკრამდე?

— დიად, ოთხი თვალი უმჯობესია ორზე, იმ შემთხვევაში, თუ დაგვედევნენ. დავბრუნდები შუალამისას. თუ შეიძლებაოდეს, ჩემს მოხვლამდის ნუ წახვალთ. მომეცით გასაღები, გემმა, რომ ზარის დაწკარუნება არ იყოს საჭირო, როცა დავბრუნდები.

გემმამ შეხედა პირდაპირ, როცა მარტინმა გასაღები გამოართვა, მიხვდა, რომ ეს მიზეზი იყო გემმას და კრაზანას მართო დატოვებისა.

— ჩვენ ხვალ კიდევ მოვილაპარაკებთ, — უთხრა გემმამ. — დილით გვექმნება დრო, როცა ბარგის ჩალაგებას მოვრჩები.

— რასაკვირველია, დრო საკმაო გვაქვს. რივარესს, კიდევ მინდოდა რამე მეკითხნა თქვენთვის, მაგრამ მაზე შეიძლება გზაში ვილაპარაკოთ. თქვენ, გემმავ, სჯობს კეტტი დასაძინებლად გაგზავნოთ და ილაპარაკეთ ორნივემ ჩუმად. მშვიდობით თორმეტი საათის ნახევრამდე.

ოდნავ დაუკრა თავი ღიმილით, გავიდა ოთახიდან, გაიხურა კარი და ხმაურობით გაიარა, რომ მეზობლებს გაეგონათ და ეფიქრათ, რომ ს—რა ბოლლოს სტუმრები წავიდნენ. გემმა წავიდა სამზარეულოში, უთხრა კეტტს ძილი ნებისა და დაბრუნდა თავის ოთახში, თანაც ჭიქით ყავა წამოიღო.

— არ გინდათ ცოტა ხანს დაიძინოთ?—უთხრა გემმამ კრაზანას.—ხომ მთელი ღამის უძილობა მოგელით.

— ოხ, არა, სენ-ლორენცოში გამოვიძინებ, მანამ ტანსაცმელს მომიმზადებენ.

— მაშ ყავა დალიეთ. მოითმინეთ, შაქრის ჰურს მოგცემთ. როცა გემმა დაიხარა და გამოსწია განჯინის ქვეითა უჯრა, რომ შაქრის ჰურები ამოეღო, კრაზანა უეცრად დაიხარა იმის მხარისაკენ.

— რა გაქვთ მანდ 'შენახული' შოკოლადი და კარამელის კამფეტები? აჰა, ეგ ხომ ხელმწიფის საქმელია.

გემმამ შეხედა და ოდნავ გაელიმა იმის აღტაცებაზე.

— გიყვართ კამფეტები? მე ამათ ყოველთვის ვუნახავ ჩეზარეს, იმას ბავშვივით უყავარს ტკბილეულობა.

— მართლაც? მაშ სხვა კამფეტები უშონენთ იმას და ესენი კი, მე მ...მეცით. ეს მე დამაჯილდოვებს, იმის მაგიერს გადამიხდის, რაც ცხოვრებაში სიხარული დამიკარგავს. იმედი მაქვს, რომ ნებას მომცემენ კამფეტები ვკვნიტო, როცა საწამებლად წამიყვანენ.

— მოითმინეთ, კოლოფს გიშოვნით მაკისთვის, შოკოლადიც ჩავაწყო?

— არა, მხოლოდ კარამელი, შოკოლადი ეხლა მინდა თქვენთან ერთად ვსჭამო.

— მე არ მიყვარს შოკოლადი, მაგრამ მინდა კი, რომ თქვენა სჭამოთ და ამასთანავე ვილაპარაკოთ ერთად სერიოზულად,—უთხრა გემმამ,—საეჭოა, რომ კიდევ შეგვხედეს ერთმანეთთან ლაპარაკი, ვიდრე ერთ-ერთი ჩვენგანი მოკვდებოდეს და...

— ამას არ უყვარს შოკოლადი!..— ჩურჩულებდა კრაზანა.— მაშ ძარტო მე შევექცევი. ეს ხომ გამოსათხოვარ ეახშამს მიედრება წამების წინა დღით. გემმა, თქვენ უნდა შეასრულოთ ყოველი ჩემი ჟინი. პირველად ისა მსურს, რომ თქვენ დაბრძანდეთ აი ამ სავარძელში და რადგანაც მირჩევდით, რომ წამოწოლილიყავ და დამეძინა, მე აქ სრულიად თავისუფლად წამოეწვები. ის დაეშვა ხალიჩაზე გემმას ფეხთით, მკლავით სავარძელს დაეყრდო და დააქერდა გემმას სახეს.

— როგორი ფერმკრთალი ხართ, გემმა! ეს იმიტომ, რომ ეგრე დაღვრებით უცქერით ცხოვრებას და არ გიყვართ შოკოლადი.

— ხუთ წუთს მაინც დაანებეთ თავი ბავშვობას; რაც უნდა იყოს, ხომ სიკვდილსა და სიცოცხლეზეა აქ საქმე.

— ორ წუთსაც არა, ძვირფასო! ამად არ ღირან არც სიკვდილი და არც სიცოცხლე.— იმან გამოართვა გემმას ორივე ხელები და ნელა ზედ თითებს ათამაშებდა.— ახ, ნუ ხართ ღინჯი, როგორც მინევრა! თორემ ერთ წუთს შემდეგ ავტირდები და თქვენვე შეგეცოდებით. მე ვისურვებდი, რომ გაგელიმათ, თქვენ ისეთი მოულოდნელი ღიმილი გაქვთ. გთხოვ, ნუ მიჯავრდებით, ძვირფასო, მოდით, ვკამოთ ერთად ჩვენი შაქრის პურები და, როგორც გაწერთნილი ბავშვები, ნუ წაეიჩხუბებით ამაზე; ხვალ ხომ სიკვდილი მოგველის.

კრაზანამ აიღო შაქრის პური, ფრთხილად გადასტეხა შუაზე და კიდევ მოაყარა ზედ შაქარი.

— დაე ეს იყოს. ზიარება ჩვენი, როგორც ეკლესიაში. მიიღეთ და სჭამეთ— ესე არს ხორცი ჩემი. შემდეგ ჩვენ და— დავლიოთ ღვინო ერთის კიკიდან. ასეა წესი. შეასრულეთ ეს ხსოვნისთვის...

გემმამ დასდგა კიკა მაგიდაზე.

— გაანებეთ თავი, — უთხრა იმან თითქმის ტირილით. კრაზანამ შეხედა პირდაპირ, ისევე გამოართვა ორივე ხელები და განაგრძო: — დავივიწყეთ ეხლა ყოველი საზრუნავი დროებით.

როცა ერთ-ერთი ჩვენგანი მოკვდება, მეორე გაიხსენებს ამ საათს... დავივიწყოთ ეს უფოთიერი, მოუსვენარი ლალი ქვეყნიერება, რომელიც ღრიალებს გაშმაგებით ჩვენს გარშემო, წავიდეთ ერთად, ხელი-ხელ, სიკვდილის იღუმალ ჯურღმულში და განვისვენოთ იქ წითელ ყაყაჩოებს შორის. ჩუ! გავყურდეთ ცოტა ხანს.

იმან დასდო თავი გემმას კალთაზე და დაიფარა ხელი თვალებზე. გემმა წყნარად დაიხარა მისკენ და ხელი დაადო თავზე. ასე გადიოდა დრო და არც ერთი მათგანი არ იძროდა, ხმას არ იღებდა.

— ძვირფასო, ეხლა კიდევაც სრულდება თორმეტის ნახევარი.—უთხრა ბოლოს გემმამ. კრაზანამ აიხედა. გემმამ განაკრძო.

— ჩვენ დაგვრჩა კიდევ მხოლოდ რამდენიმე წუთი, მარტინი დაბრუნდება საცაა და იქნება ჩვენ ერთმანეთს მეტად ველარც ვნახავთ. არაფერი გაქვსთ ჩემთან სათქმელი?

კრაზანა წყნარად წამოდგა, გაიარა და გაჩერდა სარკმელთან. ჩამოვარდა ერთ წუთს სიჩუმე.

— მე უნდა გითხრათ თქვენ ერთი რამ,—უთხრა კრაზანამ ძლივს გასაგონის ხმით,—ერთი რამ უნდა გითხრათ თქვენ..... ის გაჩუმდა და ორივე ხელები თვალებზე დაიფარა.

— რა დიდხანს აგვიანებდით და არ გინდოდათ შეგბრალეზოდით,—მიუგო ჩუმის ხმით გემმამ.

— არ მინახავს შეგბრალეზა ჩემდამი მთელს ჩემ სიცოცხლეში და ვფიქრობდი—წინად—რომ თქვენთვისაც სულ ერთი იყო.....

— ეხლა ამას აღარ ფიქრობთ? ერთ წუთს გაჩუმებული იდგა გემმა და პასუხს ელოდა, შემდეგ გაიარა, მიუახლოვდა და გაჩერდა კრაზანას გვერდით.

— მითხარით სრული სიმართლე, —წასჩურჩულო იმან,—დაფიქრდით, თქვენ რომ მოგკლან და მე არა, ხომ უნდა მთელი ჩემი სიცოცხლე ისე გავატარო, რომ არ ვიცოდე აოაოდეს

მართალი..... კრაზანამ იმის ხელები მძლავრად ჩაიბლუჯა თავისაში.

— თუ მე მომკლეს..... იცით რა, როდესაც მე გავემგზავრე სანხრეთ ამერიკაში..... ა... მარტინი!...—ის შეჩერდა და მთელის სხეულთა გააჭრტოლა. მარტინმა განიერად გააღო შემოსავალი კარები და ჩექმის ძირებს ისუფთავებდა.

— ერთი წამიც არ გადაგიცილებიათ, როგორც ყოველთვის. თქვენ ნამდვილი ხრონომეტრი ხართ,—უთხრა კრაზანამ,—ეს არის თქვენი საგზაო წამოსასხამი?

— დიაღ, სხვა რამ ნიეთებიც წამოვიღე და ვცდილობდი გზაში არ დასველებულიყვნენ, მაგრამ წვიმა კოკის პირულად მოდის. ვერაფერი სასიამოვნო მგზავრობა მოგვლით.

— ეს სულ ერთია. გზებზე მშვიდობიანობა არის?

— ყველა ჯამუშნი წასულან დასაძინებლად. ასეც უნდა მომხდარიყო ამნაირ აედრიან საღამოს. გემმა, ეს ყავაა? უნდა რაიმე თბილი სასმელი დავალევინოთ, მანამ ამ ცივსა და ნოტიო ტაროსში გავისტუმრებდეთ, თორემ გაცივდება.

— შავი ყავა და ძალიან მაგარიც. რძესაც ახლავ ავადულებ.

გემმა წავიდა სამზარეულოში მაგრად მოკუმულ ტუჩებით და ცდილობდა მღვლვარება დაეძლია. როცა დაბრუნდა რძით ხელში, კრაზანამ მოისხა მარტინის მოტანილი მოსახურავი. დალია ყავა ზეზე მდგომმა და აიღო ფართო საგზაო მრგვალი ქუდი.

— მგონია დროა წასვლისა. მარტინ, საჭიროა კიდევ გარ შემოვლა და დათვალიერება, ვიდრე ქალაქ გარედ გავიღოდეთ. მშვიდობით სინიორავ, მე გნახავთ თქვენ ფლორაში პარასკევს, თუ რაიმე შესანიშნავი არა შემემთხვა-რა. მომიტმინეთ ცოტა, აი ადრესი.

ამოხია ფურცელი თავის საწერად სახმარ. პატარა წიგნაკებიდან და დასწერა რამდენიმე სიტყვა ყარანდაშით.

— მაქვს კიდევაც თქვენი ადრესი,—უთხრა გემმამ დაბალის ხმით და მშვიდობიანად.

— გააქვთ? მაინც დაესწერე ყოველ შემთხვევისათვის. წა-
 ეიდეთ, მარტინ, ჩუმად, ნუ აჭრაქუნებთ კარებს. ის სიფრთხი-
 ლით დაეშვა კიბეზე. როცა ჭიშკარი მიიხურა, გემმა შებრუნ-
 და ოთახში და გაშალა ქალაღდი, რომელიც კრაზანამ გადას-
 ცა. ადრესის ქვემოდ ეწერა:

„მე თქვენ ყველაფერს გეტყვით, როცა გნახავთ“.

II

ბრიზგელაში ბაზრობა იყო. გარეშე სოფლის მცხოვრებ-
 ლებს იქ მოეყარათ თავი. მოეტანათ თან რძე, კვერცხი, ცხვა-
 რი, გოჭი, შინაური ფრინველები, მთის ცხოველები და სხვა.

საბაზრო მოედანი გაქედლი იყო მყიდველთა და გამყი-
 დველთაგან, რომლებიც იცინოდნენ და ოხუნჯობდნენ. შიშ-
 ველა ბიჭ-ბუჭები მზისაგან დაცხუნებულნი თავდაღუნული მი-
 შორბოდნენ და იმათი ღედები კა ჩამსხდარიყვნენ ხის ძირებ-
 ში კვერცხებითა და ერბოებით სავსე კალათებით. მონსინიორ
 მონტანელლიც გამობრძანდა ხალხთა ყრილობაში, ყმაწვი-
 ლების გროვა გარს შემოეხვია და სთავაზობდნენ წითელ ყა-
 ყაჩოებს, ნახ თეთრ ნარცისებს და სხვა-და-სხვა გვარ მცენა-
 რებს, რომლებიც ქედებზე დაეკრიფათ. მონტანელლის სიყვა-
 რული ტყის ყვავილებისა ყველამ იცოდა, მონტანელის მაგი-
 ერ რომ სხვას ვისმე აევსო სახლი მცენარეებით, უმეტველად
 დასცინებდნენ, მაგრამ „წმინდა კარდინალს“ მიეტევებოდა რა-
 მოდენიშე უმანკო ახირებულებანი.

— ა, მარო, — უთხრა მონტანელიმ ერთ პატარა ქალს და
 თავზე ხელი გადუსვა, — როგორ გაზრდილხარ მას აქეთ, რაც
 უკანასკნელად გნახე. ქარები ისევ აქვს შენ დიდედას?

— ეხლა უკეთ არის, მაგრამ დედა არის ცუდად.

— ძალიან საწყენია, უთხარ დედას, როგორმე აქ მოვი-
 დეს, იქნება ექიმმა ჯიორდანომ მოარჩინოს. სადმე აქ ვუშოვ-
 ნი ბინას, ეგება ადგილის გამოცვლამ არგოს კიდევ. შე-

ნა, ლუიდი,—მიუბრუნდა მეორე ბავშვს,—როგორ გაქვს თვალები?

მონტანელლიმ განაგრძო გზა და თანაც ხალხს ელაპარაკებოდა. იმას ყოველთვის ახსოვდა სახელები და წლოვანება ბავშვებისა, მათი მშობლების ჯაფა და ზრუნვა. ეკითხებოდა ყველას, მოუჩინათ თუ არა ძროხა, რომელიც საშობაოდ ავად გაუხდათ და ან რა მოუვიდა ტიკინას, რომელიც ბავშვს წარსულ ბაზრობის დროს ურმის თვალში ჩაუვარდა.

როცა ის დაბრუნდა სასახლეში, დაიწყეს ვაჭრობა. კოჭლი კაცი ლურჯის ხალათით, სახეზე ქრილობით და შავი თმით, რომელიც თვალებზე ჩამოფხატადა, ზარმაცად მიჯახლოვდა წამოფარებულ ფიცრულს და დამტვრეულ იტალიანურს ენაზე ლიმონადი მოითხოვა.

— თქვენ აქაური არა ხართ?—ჰკითხა ქალმა და მიაწოდა ლიმონადი.

— არა, კორსიკიდან ვარ.

— სამუშაოს ეძებთ?

— დიად, მალე მკა დაიწყება, ერთი კაცი, რომელსაც ფერმა რავენნის სიახლოვეს აქვს, ეხლა ხანს იყო ბასტიაში და მითხრა, რომ აქ ბევრი რამ სამუშაო მოიძებნებაო.

— ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, მაგრამ აქ ცუდი დროებაა.

— კორსიკაში უარესიც არის, დედი; სწორედ არ ვიცი, რა ეშველება ჩვენისთანა საწყლებს.

— მარტო როგორ მოხვედით აქ.

— ამხანაგიც არის ჩემთან. აი, ის, წითელი ხალათი რომ აცვია. ეი, ჰაოლო!

მიკვლევე ჯიბეებში ხელებ ჩაწყობილი ზარმაცად წამოვიდა ამ დაძახებაზე. ის კარგად მიემგვანებოდა კორსიკელს, მიუხედავად, წითურ პარიკისა, რომელიც იმიტომ ჩამოეცვა თავზე, რომ არ ეცნოთ. რაც შეეხება კრახანას, ის საუცხოოდ მიავადა იმას, ვის როლსაც ასრულებდ. დაიწყეს ორივემ ხე-

ტიალი მოედანზე, მიკელოე სტვენით მიდიოდა და კრაზანა უკან მისდევდა მხარეზე ბოხია მოკიდებული, თანაც ფეხებს მიანახებდა მიწაზე, რომ ცოტად მაინც დაეფარა სიკოჭლე. ისინი ელოდნენ ერთ კაცს, რომელსაც უნდა შესანიშნავი რამ ამბები მოეტანა.

— აი, ეგერ მოსახვევთან მოდის მარკონე ცხენით, — წასჩურჩულა მიკელოემ. კრაზანა გაემართა ისევ ისე ნელ-ნელა ჩოჩიალით იმ მხედრისაკენ.

— ბატონო, მუშა ხომ არ გენებებათ მკისათვის? — ჰკითხა კრაზანამ და ხელი დახეულ ქუდზე მოივლო, მერე ცხენს აღვირზე მოჰკიდა. ეს იყო აღთქმული ნიშანი და მხედარი, რომელიც შეხედულობით სოფლის გამგეს მიაგავდა, ჩამოხდა ცხენიდან და აღვირი ცხენს კისერზე მიაგდო.

— რისი გაკეთება შეგიძლიან?

კრაზანა განაგრძობდა ქუდის ქუჭკვნას.

— შემიძლიან პურის მკა, ბატონო, მესრების გაკეთება, — ერთნაირის ხმით განაგრძობდა; — შუა ლამის პირველ საათზე სარდაფის შესავალთან გელოდებით, წამოიყვანეთ თან ორი კარგი ცხენი და ურემი. ამას გარდა შემიძლიან მიწის ხენაც, ბატონო, და...

— კარგი, მე მხოლოდ პურის მოსამკვლად მიწოდდა მუშა. ამ აღვილებში ვიმუშავებო?

— ერთხელ მხოლოდ, ბატონო. გახსოვდეთ, რომ უნდა კარგად შეიარაღებული მოხვიდეთ. მთის ბილიკებით ნუ წამოხვალთ, თორემ შესაძლოა პოლიციელებს შეხვდეთ. მეორე მხარე უფრო უშიშარია. თუ შეგხვდეთ ჯაშუში, არ გამოელოპარაკოთ, მაშინვე თოფი იხმარეთ. დიდად მოხარული ვიქმნები, რომ თქვენთვის ვიმუშაო, ბატონო.

— ჰო, მაგრამ მე კარგ დახელოვნებულ მუშას დავეძებ, წვრილმანი საქმე არა მაქვს-რა.

ამ ლაპარაკის დროს იმათ მიუახლოვდათ მთხოვარა დაფლეთილის ტანისამოსით და დაიწყო შესაბრალისი ხმით ლაპარაკი.

კი:—განიკითხეთ საწყალი ბრმა ღვთის მშობლის სახელით... ჩქარა წადით. აქეთ ახლოვდებიან ამხედრებული პოლიციელები, აგრემც შეგეწევათ დედოფალი ზეცისა, ქალწული მარიამი. თქვენ დაგეძებენ, რივარესს, ორი წუთის განმავლობაში აქ გაჩნდებიან... გფარვიდეთ თქვენ ყველა წმინდანნი... აბა, ეხლავე გაეშურებით. ყოველ კუთხეში ჯაშუშნი იმყოფებიან, შეუმჩნევლად გაპარვა შეუძლებელია.—მარკონემ გადასცა აღვირი კრაზანას.

— არა, არ მინდა, რომ თქვენ აქ შეგიპყრან. ჩამწკრივდით ჩემს გვერდით ყველა და ჩემს შემდეგ რიგზე დაცალეთ დამბაჩები. ეხლა ცხენებს მიუჯახლოვდეთ, რომლებიც სასახლის კიბესთან არიან მიბმულნი. მოიმარჯვეთ დანები, ჩვენ უნდა მათ შევებრძოლონეთ. და როცა მე ქუდს ძირს დავაგდებ, მოხსენით ცხენები და შეჯგეჰით სწრაფად. ამგვარად ჩვენ ტყესთან მივასწრობთ.

ყველა ამაებს ისინი ისე მშვიდად და დაწყნარებულად ლაპარაკობდნენ, რომ იქვე ახლოს მდგომი ხალხი ვერ წარმოიდგენდა, თუ იმათი ლაპარაკი მკის გარდა, რაიმე სხვა საქმეს შეეხებოდა. მარკონემ წაავლო ხელი ცხენს აღვირში და წავიდა დაბმულ ცხენებისაკენ. კრაზანა მისდევდა კოქლობით, მთხოვარაც იმათ უკან მიჰყვებოდა, ხელი გაეწვდინა და თანაც საცოდავის ხმით ფულის თხოვნას განაგრძობდა. მიკელლე მიუახლოვდა სტვენით. მათხოვარმა წინაღვე გააგებინა საქმის მიმართულება, როცა გვერდით მიჰყვებოდა; ისიც საჩქაროდ წავიდა და გადასცა ეს ცნობა სამ ამხანავს, რომლებიც ხის ძირში მსხდომნი ახალ ხახვს შეექცეოდნენ. ისინი იმ წამსვე აღდგნენ და გამოჰყენენ ამას. და მანამ ვინმე ყურადღებას მიაქცევდა, ყველა ეს შვიდნი კაცნი უკვე მოგროვდნენ სასახლის კიბესთან, სადაც ცხენები იდგნენ. თვითეულ მათგანს დამალული დამბაჩები ჰქონდათ.

— არ შეანიშნინოთ თავი: მანამ მე აღგილიდან არ დავიძვრი, — ამბობდა კრაზანა მშვიდად. — იქნება იმათ ვერც გვიცნონ. როცა დამბაჩას დავცლი, თქვენც მომყევით, მაგრამ ხალხს

ნუ კი ესვრით, მხოლოდ ცხენები დაუჭერთ, რომ ველარ დაგვედევნონ. სამმა დამბაჩები ცალეთ და სამმაც ხელახლავ ამბადეთ; თუ ვინმე გაჩნდა ჩვენსა და ჩვენ ცხენებ შორის, მოჰკალით. ასე, როცა ქუდს ძირს დავუშვებ, ყველამ თავს უშველეთ.

— აი, ისინიც! — სთქვა მიკელემ.

კრაზანამ მიიხედა გულუბრყვილო ჭ სულელური გაოცებით თხუთმეტი ცხენოსანი დაიარაღებული ჯარის-კაცნი უახლოვდებოდნენ ნელა-ნელა ბაზრის მოედანს. ძლიერ იკვლევდნენ გზას ხალხთა ყრილობაში და თუ ჯაშუშნი არ ყოფილიყვნენ, ამ შვიდსავე ამხანაგს ადვილად შეეძლოთ დამალვა, მანამ ხალხს ჯარის-კაცებისაკენ ჰქონდათ ყურადღება მიქცეული.

მიკელემ მიუახლოვდა კრაზანას.

— არ გავიქცეთ?

— არა, ჩვენს გარშემო ჯაშუშნი იმყოფებიან და ერთმა იმათგანმა მიცნო მე. ეს არის ეხლა გაგზავნა კაცი კაპიტანთან, რომ შეატყობინოს ვინცა ვარ. ერთად-ერთი ჩვენი საშველი ის არის, რომ უნდა ცხენები დაუჭრათ.

— რომელია მათში ჯაშუში?

— ვისაც პირველად დავსცემ დამბაჩას. მზად ხართ ყველა? დახეთ, გზა დაგვიცალეს, ეხლა გვიპირებენ პირდაპირ თავს დასხმას.

— გაგვეცალენით გზიდან, მათი უსამღვდელოესობის სახელით! — შესძახა კაპიტანმა.

შეშინებულმა და გაოცებულმა ხალხმა გზა მისცა მათ, და ჯარის-კაცნი სიჩქარით გაემართნენ სასახლესთან მდგომ პატარა კრებისაკენ.

კრაზანამ სწრაფად გამოიღო ხალათის უბიდან დამბაჩა და დასცა მოახლოვებულ ჯარის-კაცს კი არა, ჯაშუშს, რომელიც ცხენებისაკენ მიიპარებოდა და რომელიც ეხლა თავ-გატეხილი მიწაზე ფართხალებდა. მეორედ კიდევ დასცალა კრაზანამ დამბაჩა და მიჰყვნენ დანარჩენი ექვსნიც. ასტყდა საშინელი ხმა დამბაჩებისა. შეთქმულებმა საჩქაროდ მიიბრინეს დაბმულ ცხენებთან. ერთი კავალერიის ჯარის კაცის ცხენი დაეცა მიწაზე

დაჭრილი და იმას მიჰყვა მეორეც შემზარავის კიხვინით. შემდეგ მოისმა შეშინებული ხალხის ყვირილი და ამ ხმაურობაში, მაღალი და მტკიცე ხმა უფროსი ჯარის კაცისა, მათი წინამძღოლისა, რომელიც თითის წვერებზე იდგა უზანგებზე და ამოდებული ხმალი მაღლა ეჭირა.

— მომყევით!— დასწყვილა ამან თავის ჯარს და ამ სიტყვებთან ერთად შეტორტმანდა უნაგირზე და წელში გადიხნიქა. კრაზანამ მოახვედრა ტყვია იმ მიზნით, რომ უნდა იმავ ადგილზე მოეკლა. სისხლი წურწურით სდიოდა ტანისამოსზე, უკანასკნელი ძალა მოიკრიბა, რომ თავი შეემაგრებინა, წაელო ხელი ცხენს ფაფარში და დაიყვირა:

— მოჰკალით ეგ კოჭლი ეშმაკი, თუ ცოცხლად წაყვანა არა ხერხდება. არ გაუშვათ ცოცხალი, ეგ რივარესისია!

— ჩქარა, ერთი ტყვია კიდევ მომაშველე, — დასძახა ამხანაგებს კრაზანამ, — და გაუდექით თქვენ გზას. იმან დააგლო ძირს ქული.

ხმლებმა, გააფთრებულ ჯარის-კაცებისამ იქვე მათ ახლოს იელვეს.

— იარაღს ხელი უშვით!— კარდინალი მონტანელილი უე-უეცრივ გაჩნდა მოჩხუბართა შორის და ერთმა ჯარის-კაცმა შეშინებულის ხმით დაუყვირა:

— თქვენო უსამღვდელოესობაე, მოგკლავენ!

მონტანელილამ გადასდგა ნაბიჯი და წარსდგა კრაზანას დამბაჩის პირდაპირ.

ხუთნი მემამოხენი ცხენებს მოაქროლებდნენ ბორცვებიან ქედებზე. მარკონემ, როდესაც დააპირა გაქცევა, კრაზანას მოხედა და დაინახა, რომ იმას ცხენი ხელთა ჰყვანდა და შეეძლო გადარჩენა, მაგრამ როგორც კი წარსდგა ფიგურა ისამანის ფერ ანაფორით, კრაზანა დატორტმანდა და ხელი, რომლითაც დამბაჩა ეჭირა, ძირს დაეშვა. ამ დროს განძვინებული ხალხი მისცივდნენ მას და წააქციეს. იარაღი ხელში დაუმტვრია ჯარის-კაცმა ხმლის დაკერით. მარკონემ დაჰკრა თავის ცხენს მათრახი. იმას ესმოდა მდევართა ცხენის ფეხის ხმა და

რადგან ხედავდა, რომ რივარეს ველარას უშველიდა, სიჩქარით ცხენს მიაჭენებდა. როდესაც უკანასკნელად მოიხედა, რომ ერთ-ერთ მღვეართავანისთვის დამბაჩა დაეცა, დაინახა, რომ კრაზანა სულ-ერთიან სისხლში მოსვრილი ეგდო ცხენების ფეხებ ქვეშ, ჯარის კაცთა და ჯაშუშებს შორის.

იმან გაიგონა გაშმაგებული ლანძღვა და თანაც სიხარულის ქრიამული გამარჯვებულებისა. მონტანელი ვერ შენიშნა, რა მოხდა, ის მოსცილდა სასახლის კიბეს და აღელვებულ ხალხს აშვიდებდა. როცა დაიხარა დაჭრილ ჯაშუშისაკენ, ხალხის ყვირილზე ისევ აიხედა. ჯარის-კაცი მიდიოდნენ მოედანზე და მიათრევდნენ თავიანთ ტყვეს თოკით, რომლისთვისაც ხელები შეებოკათ. კრაზანას სახე თითქმის უსიცოცხლო იყო, დატანჯულობისა და დაქანცულობის გამო ძლივს ახერხებდა სულის ამოთქმას, მაგრამ კარდინალს კი შეხედა გაყინულ-გაფითრებულს ტუჩებზე ოდნავის ღიმილით და წაიჩურჩულა:

— მო...მი...ლოცავს, თქვენო უ...სამღვდლოესობავ!

ხუთი დღის შემდეგ მარტინი მივიდა ფორელში და მიიღო გემმასაგან დაბეჭდილი ცირკულიარები ფოსტით. ეს იყო ნიშანი, თუ ვინიცობაა, რაიმე გასაჭირი მოხდებოდა. მარტინმა გაიხსენა აივანზე ნალაპარაკევი და მიხვდა მაშინვე, რაც მოხდებოდა. გზაში ცდილობდა დაერწმუნებია თავისი თავი, რომ არავითარი ცუდი არ შეიძლებოდა კრაზანას შეხედროდა. სისულელეაო, — ფიქრობდა ის, — რომ მნიშვნელობას ვაძლევდეთ ნერვებ-აშლილ კრაზანას ბავშვურ ცრუ-მორწმუნობასაო. მაგრამ რამდენიც ებრძოდა ამ ფიქრს, იმდენად უფრო ვერ დარწმუნებულიყო.

— მივხვდი, რაში მდგომარეობს საქმე. რივარესსი შეპყრობილია. — სთქვა იმან როცა შევიდა გემმას ოთახში.

— შეიპყრეს წარსულ ხუთშაბათს ბრიზიგელაში. გაშმაგებით იბრძოდა და დასჭრა კაპიტანი და ჯაშუში.

— იარაღით წინააღმდეგობის გაწევა ცუდია.

— ეს სულ ერთია. ის იმდენად შენიშნულია, რომ დამბაჩის ერთ გასროლას არ შეუძლია შეეცვლა იმის მდგომარეობისა.

— რას უზამენ, თქვენის ფიქრით?

გემმა უფრო გაფითრდა.

— ვფიქრობ, რომ ჩვენ არ უნდა ვუცადოთ იმათ გარდაწყვეტილებას.

— თქვენის ფიქრით, შეგვიძლიან მოვახერხოთ, რომ გავაპაროთ საპრობილიდან იგი?

— მოვალენი ვართ.

მარტინი მიბრუნდა ხელებ უკან შემოწყობილი და დაიწყო სტვენა. გემმა არ უშლიდა ფიქრს, ის დაუნძრევლად იჯდა სავარძელში, თავი უკან გადახარა და ტრაგიკულის გამომეტყველებით თვალები გაეშტერებინა. როცა გემმას სახე ამ გვარ გამომეტყველებას მიიღებდა ხოლმე, ის მიემგვანებოდა დიურერის „მელანქოლიას!“

— ნახეთ თქვენ ის? — ჰკითხა მარტინმა.

— არა, მეორე დილით უნდა აქ შევხვედროდით.

— დიაღ, მახსოვს. სად არის ეხლა?

— ციხეში. გარს სცველები ახვევია და ამზობენ ჯაჭვებით არის შებოჭილიო! — მარტინმა ხელი ჩაიქნია.

— ეს სულ ერთია, კარგი ხერხი ყოველ ნაირ ჯაჭვს გახერხავს. მხოლოდ დაჭრილი თუ არ არის.

— მგონი ძალიან არ დაშავებულია შეპყრობის დროს. მაგრამ დაწვრილებით კი არა ვიცი—რა. სჯობს მიკვლილეს გამოვკითხოთ, იმ დროს ის იქ იყო.

— როგორ მოხდა, რომ ისიც არ შეიპყრეს? ნუ თუ გაიქცა და რივარესსი საშიშ მდგომარეობაში დაეტოვა?

— ეს იმისი ბრალი არ არის. სხვებთან ერთად ისიც იბრძოდა და ყველანიც ისე მოქცეულან, როგორც პირობა ჰქონიათ. მხოლოდ ერთმა დაიფიწყა და შეშალა პირობა უკანასკნელ წუთს. ეს იყო თვით რივარესსი, აქ რალაც გაუგებრობაა. მოითმინეთ, მიკვლილეს დაეუძახებ.

გემმა გავიდა ოთახიდან და მალე ისევ დაბრუნდა მიკელ-
ლესთან ერთად. განიერ ბეჭებიანი მთიულოც თან შემოჰყვათ.

— ეს მარკოა, — უთხრა გემმამ მარტინს, — გაგიგონიათ
რაიმე ამ კაცზე? ერთი კონტრაბანდისტთაგანია, ეხლა მოვიდა
და ეგება რაიმე ახალი შეგვატყობინოს. მიკელე, — მიმართა
გემმამ, — აი, ეს არის მარტინი, რომელზედაც ვლაპარაკობდით.
უამბეთ, რაც მოჰხდა თქვენ თვალ-წინ.

— ვერ გამიგია, რა მოხდა, — სთქვა იმან, — არც ერთი ჩვენ-
განი არ დაესტოვებდით იმას, თუ გვეცოდნოდა, რომ შეიპყ-
რობდნენ. მაგრამ ბრძანება მისი კი წმინდად შევასრულეთ.
არც ერთს არ გვიფიქრია, რომ, როცა იმან ქუდი ძირს დააგ-
დო, რომელიმე ჯარის-კაცს თავისთან ახლოს მიუშვებდა.
იქვე ახლოს იდგა ცხენთან, ვხედავდი როგორ მოხსნა აღვირი
ბოძიდან; გატენილი დამბაჩაც ხელში მივეცი, მანამ მე ცხენზე
შევჯდებოდი. ესლა დამრჩენია ვიფიქრო, რომ სიკოქლემ და-
უშალა და სწრაფად ვერ შეჯდა ცხენზე. მაგრამ მაინც ხომ
შეეძლო დამბაჩა ეხმარა.

— არა, საქმე მავაში არ მდგომარეობს, — სთქვა მარკო-
ნემ, — ის არ შემჯდარა ცხენზე. თქვენ შემდეგ უკანასენელი
მე აემხედრდი, რადგან დამბაჩის ხმისა ეშინიან ჩემ ცხენს და
მოვხედე რივარესს, რომ დავწმუნებულიყავ, უშველა თუ არა
თავს. იმას ადვილად შეეძლო გადარჩენა თუ არ კარდინალი.

— ახ, — შეჰყვირა გემმამ და მარტინმაც იმასთან ერთად
გაიმეორა ვაოცებით. — კარდინალი?

— დიად, ის წარსდგა კრაზანას დამბაჩის პირდაპირ, რომ
ის.... მე მგონია, რივარესსი შეკრთა; იმან დაბლა დაუშვა ხე-
ლი, რომლითაც დამბაჩა ეჭირა და მეორე ხელი თვალეზე
მიიფარა, აი ასე... რასაკვირველია, ამ დროს მისცივიდნენ ყვე-
ლანი და წააქციეს.

— ვერა გამიგია-რა, — სთქვა მიკელლემ, გასაოცარია, რომ
რივარესსი დაბნეულიყვეს კრიტიკულს წუთებში.

— ალბად იმიტომ დაუშვა დამბაჩა, რომ არ მოეკლა უი-
არალო კაცი.

მიკელემ მხრები ასწია. სადაც ომია, არაფერი საქიროა შათში უიარაღოდ ჩარევა. თუ რივარეს დამბაჩა ესროლნა იმის უსამღვდელოესობისათვის, იმის მაგიერ, რომ თავის თავი კურდღელივით წააქცეინა იმ ხალხს, ამ ქვეყანაზე ერთი პატიოსანი კაცით მეტი იქმნებოდა და ერთი მღვდლით ნაკლები.

ის მიბრუნდა გვერდზე, გააფთრებული ტუჩებს იკენებდა და თვალები ცრემლებით ვესებოდა.

— როგორც უნდა ყოფილიყოს და ასე კი მომხდარა, — სთქვა მარტინმა, — ეხლა არაფერი საქიროა დროს დაკარგვა წარსულზე მსჯელობისათვის. კითხვა იმაშია, როგორ მოვახერხოთ, რომ ის გავაპაროთ. მგონი თქვენ ყველანი თანახმა ხართ, ეს სცადოთ.

მიკელემ არც კი უპასუხა ამ სრულიად უსაფუძლო კითხვაზე და მხოლოდ კონტრაბანდისტმა შენიშნა დაცინვით.

— საკუთარს ძმას დავხვრეტდი, რომ ამაზე არ დათანხმებულიყა.

— ძალიან კარგი. მაშ... გაქვთ გეგმა ციხისა?

გემამ გამოაღო უჯრა და ამოიღო რამოდენიმე ქალღმერთის ფურცელი.

— შევისწავლე ყველა გეგმები. აი, ქვემო სართული ციხისა, აი ზემო და ქვემო სართული კაშკაშისა. აი, სიმაგრის გეგმაც, გზებიც ღელეებთან მისაყვანი; შემდეგ, საიდუმლო ადგილები და მთების ბილიკები, აგრეთვე მიწის ქვეშ სასიარულონი.

— იცით, რომელ ციხეშია დაპატიმრებული?

— დასავლეთისაკენ რომ ციხეა, რკინებიან სარკმელით.

— საიდან შეიტყეთ ეს?

— ერთი კაცისაგან, რომელსაც ჰრიჭანას ეძახიან. ჯარისკაცია, საპატიმროში ყოფილა მოსამსახურედ. ნათესავია ერთი ჩვენი მეგობართაგანის — ჯიონისა.

— როგორ მალე შეგიტყვიათ ყოველივე.

— დროს დაკარგვა არა ღირს. ჯინო მაშინვე წავიდა ბრიზიგელაში და რამოდენიმე გეგმა კიდევაცა გეჟონდა. ისაიდუმლო თავშესაფარნი თვით რივარესისაგან არის აწერილი, ხელზე ეტყობა.

— როგორი ხალხნი არიან ციხის მცველები?

— ეს ჯერ არ ვიცით. ჭრიჭინა ეხლახანს შესულა სამსახურში და კარგად ვერ იცნობს თავის ამხანაგებს.

— უნდა შევიტყოთ ჯიონისაგან, თუ ვინ არის თვით ის ჭრიჭინა. არის რაიმე ცნობები, თუ მთავრობა რას აპირობს? ბრიზიგელაში გაასამართლებენ კრაზნას, თუ რავენნაში გადაიყვანენ?

— არ ვიცით. რავენნა, რასაკვირველია, თავი და თავი ქალაქია ჰაპის სამფლობელოში და კანონის ძალით, სერიოზული საქმენი უნდა გაირჩეს მხოლოდ იქ, პირველ-ხარისხიან უფლების სამსჯავროში. მაგრამ კანონებს მაინცა და მაინც არ მისდევენ. ყოველივე დამოკიდებულია იმ პირთა ახირებულობაზე, ანუ სურვილზე, ვინც შემთხვევით, უფლებით სარგებლობს.

— რავენნაში იმას არ გადაიყვანენ, — სთქვა მიკელლემ.

— რად ჰფიქრობთ ეგრე?

— დარწმუნებული ვარ ამაში, პოლკოვნიკი ფერარაი სამხედრო გუბერნატორია ბრიზიგელაში და ბიძად ეკუთვნის იმ ჯარის უფროსს, რომელიც რივარესმა დასჭრა. ის ძალიან შუბრის მამიებელია და არ გაუშვებს შემთხვევას, რომ მტერს საშეშინებელი არ გადაუხადოს და ამით დასტკბეს.

— თქვენის ფიქრით გუბერნატორი ეცდება, რომ რივარესსი აქ დასტოვოს?

— მე მგონია, ის ეცდება რივარესსი ჩამოახრჩობიოს.

მარტინმა საჩქაროდ გემმას გადახედა. გამმა გადაფითრებული, ქანდაკებას წიგავდა, მაგრამ ამ სიტყვების გაგონებზე

მისი სახე არ შეცვლილა, ცხადია, ეს აზრი ახალი არ იყო იმისთვის.

— ამას ვერ მოახერხებს, — სთქვა ქალმა მშვიდად, — მაგრამ შეუძლიან მიიყვანოს საქმე სამხედრო სასამართლომდის და იმართლებს თავს იმით, რომ ამას ქალაქის მშვიდობიანობა თხოულობს.

— და კარდინალი? ის დათანხმდება ამაზე?

— იმას არა აქვს უფლება სამხედრო სამსახურის საქმეებზე.

— მაგრამ გავლენა მისი ძლიერია. გუბერნატორი ზომ იმის დაუთანხმებლად ვერ გადასწყვეტს ასეთი ნაბიჯის გადადგმას.

— ის არასოდეს არ დათანხმდება. — ჩაერია ლაპარაკში მარკონე. — მონტანელი ყოველთვის წინააღმდეგი იყო სამხედრო სამართალისა. მანამ რივარესი ბრიზიგელაში იქმნება, არაფერი შესანიშნავი არა მოხდება-რა; კარდინალი ყოველთვის შეპყრობილის მხარეზე იქმნება. მხოლოდ ვშიშობ, რომ რავენაში არ გადაიყვანონ. იქ ის დაიღუპება.

— ჩვენ შეგვიძლიან ამას ავაცდინოთ, — სთქვა მიკელლემ, — უნდა როგორმე ისე მოვახერხოთ, რომ გავაქციოთ იგი, როდესაც რავენის გზას გაუყენებენ. მაგრამ, მანამ ციხეში იმყოფება ძნელად თუ რაიმეს მოვახერხებთ.

— მგონი უსარგებლოა ცდა, თუ როდეს გაამგზავრებენ რავენაში, — სთქვა გემამ. — უნდა ბრიზიგელაში ვცადოთ რაიმე, დროს დაკარგვა აღარა ღირს. ჩეზარე, დახედე ციხის გეგმას, რა შეიძლება მოვახერხოთ? მე მოვიფიქრე ცოტა რამ, მაგრამ ერთ მუხლში ვერა გავაწყე-რა.

— წავიდეთ, მარკონე, — უთხრა მიკელლემ და წამოდგა. — შეადგინონ აქ ამათ რაიმე მოსაზრებანი. მე კი უნდა წავიდე ფოლინიანოში დღეს; ვისურვებდი, რომ თქვენც წამომყოლოდით. ბონჩეცომ არ გამოგვიგზავნა პატრონები და უნდა კი აქა გვქონოდა ჯერ კიდევ სამი დღის წინედ.

დაგონებულნი

რამანი ბაღვაჩიას ცხაკრებიდან

ივ. გაზარისა

ნაწილი მეორე

XX *)

ს ი ლ ა

მეორე დღეს გინკას საყავო ხალხით გაივსო.

სხვათა შორის სტეფნოვიც აქ იყო.

სტეფნოვი საყავოში იმიტომ მივიდა, რომ სიკვდილს გადაურჩა.

სოკოლოვმა ტყვია დააცდინა იმის მიზეზით, რომ ბრზობეგუნოვი სწორედ მაშინ დაინძრა, როცა ექიმმა დაშბაჩა ესროლა თავისს მსხვერპლს.

სტეფნოვმა არც კი გაამხილა, თუ მისი მოკვლა უნდოდათ. ხმა გაავრცელა, რომ დაშბაჩა მარცხად გამოვიარდაო. ეს ტყუილი იმიტომ მოიგონა, რომ ავადმყოფი ცოლი არ შეეშინდესო, და, გარდა ამისა, რამე ჭორები არ მომიგონონ, ქვეყნის ყბად-ასაღები არ გავხდეთო. ოგნიანოვის წერილი არ უნახავს, მაგრამ მიხვდა კი, ვინც გაიმეტებდა სასიკვდილოდ.

რაჩკომ სტეფნოვსაც და სხვებსაც უამბო: — ვხედავდი, რომ სოკოლოვი უკან მირბოდაო. მაგრამ არაფერს უჯერებდა, ამი-

*) იხ. „ზოამბე“ 1899 წ. № XII.

ტომ რომ დასძინა:—სოკოლოვთან ერთად მისი დათეიც მირბოდაო. საწყალს რაჩკოს ეგონა, რომ დაოთხებული ბროზბეგუნოკი ის დათვი იყო, რომელმაც იმაზე წინად ტალახში ჩააგდო.

ყველანი ხარხარებდნენ. არ იცინოდა მხოლოდ კანდოვი, რომელიც ჩუმად კუთხეში იდგა. მისი აზრი და გონება, ალბად, სხვა სამეფოში იყო ამ ქამად. მისი ჩაყვითლებული და დადარდიანებული სახე სრულებით არა ჰგავდა უდარდელსა და სიცილისაგან გაბრტყელებულს სახეს დანარჩენთა.

ხარხარი გათავდა. ყველა იქ მყოფნი სარკმელს მიაჩერდნენ და ეკკლესიიდან მომავალს დართულ-დაკაზმულ ქალსა და კაცს დაუწყეს ყურება.

ქალებში რაღაც ერია.

შავი და ღარიბული ტანისამოსი ეცვა. ღაწვები ვარდსავით უღვივოდა. ყველამ იმას დაუწყო ცქერა; მაგრამ სიყვარულით ყველანი არ უყურებდნენ; ზოგთ ზიზღი ეხატებოდათ თვალეში, ამიტომ რომ ამ უკანასკნელ დროს რაღას შესახებ მეტად ცუდი ხმები დადიოდა.

ეს ცუდი ხმები ჰაჯი-როვოამამ დაუყარა.

მონასტრიდან ქალაქს მოედო ქორები.

ქორიკანებმა და ბოიჩოს მტრებმა რაღას, ვინ იცის, არ მოუგონეს, რა არის, ოგნიანოვის სახელს ამით შევბლაღაეთ და ჩირქს მოვსცხებთო.

რაღამ კი არა იცოდა-რა ამ ქორებისა.

მისის ფიქრის საგანი ოგნიანოვი იყო, თავი ბედნიერად მოჰქონდა და ვერ ამჩნევდა ცნობის მოყვარე თვალებს ნაცნობ ქალებისას, ან კიდევ გესლიან ღიმილს გამვლელ-გამომვლელისას.

კანდოვი საშინლად იყო აღშფოთებული.

რაღამ, ის-ის იყო, საყავოს წინ გაიარა. სტეფნოვი დაიხარა და გესლიანის ღიმილით რაღაც უჩუროხულა მერდვენჯი-ევს. სხვებმაც შეჰქმნეს ჩურჩული; დაუწყეს დაცინვა და ნიშნის მოგება. სტეფნოვმა სულ ფრთები შეისხა და მარტო ეს

როდი იკმარა: დაცინვით წარმოსთქვა სარეოლოგიო ლექსის შემდეგი ტაევი:

„სადა ხარ, სადა, ვისაც რომ გიყვარს“

„ტანჯულ-გვემული ეს ჩვენი ხალხი?“

ესა სთქვა და კანდიერად ჩაახველა.

კანდოვი აქამდე ითმენდა, ახლა კი თავი ვერ შეიმაგრა.

— ვის დასცინით, ბატონო სტეფიოვ, რადა გოსპოჟინისას?—ჰკითხა სტუდენტმა.

ყველანი გაჩუმდნენ.

— სწორედ, რადა გოსპოჟინისას დავცინი, მერე შენ რა გინდა?

— რაკი ასე უშვერად იხსენიებ ამ ქალს, ჰორიკანა და საზიზლარი კაცი ყოფილხარ!—დაუყვირა სტუდენტმა ქშენით.

— საზიზლარი მე ვარ, თუ შენა ბრძანდები—ეს დეე, საზოგადოებამ განსაჯოს. რაიცა შეეჩება რადა გოსპოჟინისას, იმის ამბავი, უკაცრავად კი არ ვიყვე და... ძაღლებმაც კი იციან...

— შე სასიზლარო, ტყუილად ცილსა სწამებ უპატრონო ქალს... ბოდიში მოიხადე!—დაუყვირა კანდოვმა.

— ჯერ დამიმტკიცე, რომ ამ ქალთან წასულ კვირას ჩემად ვილაც სტუმარი არა ყოფილა...

სტეფიოვმა ველარ გაათავა ლაპარაკი.

— ეს სტუმარი ბოიჩო ოგნიანოვი, მისი დანიშნული იყო, შე ქოთაკო, შენა!—დაუყვირა კანდოვმა და ისე ლონივრად გააწნა სილა, რომ ყველამ გაიგონა.

გაბრუებული სტეფიოვი პირველში დაბარბაცდა, მაგრამ მერე სტუდენტისაკენ მიიწია. კანდოვმა ჯოხი მოიმარჯვა.

ხალხმა მაშინათვე გააშველა ორივე.

საყავოში ჩოჩქოლი ასტყდა

სტეფიოვი ლოყა-გაწითლებული გამოვარდა საყავოდან, ბრაზისაგან გააღმასებული. მაშინათვე ყონალში წავიდა,—ეხლავე ჯავრს ვიყრი კანდოვისას და რადასას, ორისავ ერთადაო.

გადასწყვიტა—ბეი დაეჯერებინა,—ორივე აწამე და ოგნიანო-ვის ამბავი ათქმეფინეო... აღრე ეშინოდა და თავ-დასხმის ამბავს არ ამტლავებდა, ეხლა კი ეს შიში გაუქრა; ეხლა მისი თავ-მოყვარეობა საშინლად იყო შებღალული და მხოლოდ ერთმა გრძნობამ შეიპყრო: შური ეძია თვისთა შეურაცხ-მყოფთა.

ყონალს ჩქარის ნაბიჯით უახლოვდებოდა.

უცბად ვიღაჰაც დაუძახა უკანიდან:

— კირიაკ-ფეფენდი, შენგან ტომბახი გვერგება.

სტეფნოვი მიბრუნდა და ონბაში დაინახა. იმ წამსვე მაშინალურად ხელი მიიფარა ლოყაზე, თითქოს სილის კვალი არ უნდა გამოიჩინოსო.

— მომილოცნია, — აღერსიანის ღიმილით უთხრა შერიფ ალამ, როცა მიუახლოვდა.

სილისაგან გაბრუებული სტეფნოვი ერთბაშად ვერ მიხვდა, რას ეუბნებოდნენ, ეგონა, ონბაში დამცინისო.

— ვერ მიხვდი? ბრძანება გამოვიდა... ეს-ეს არის, ბეის ქალაღდი მოუვიდა...

მიწასთან გასწორებული სტეფნოვი წელში გასწორდა, ერთბაშად აღიტაცა სიხარულმა.

— გამოვიდა? — შესძახა ონბაშის.

— განოვიდა. გუბერნატორად დაგნიშნეს გიუმურჯინში... გამარჯვებით გამოყოფოს, მეფე თავისს ღღეში არ ივიწყებს თავისს ერთგულსა და ღირსეულს ქვეშევრდომებს...

ფილიპოპოლში ვინც კი შემწე-მფარველი ჰყავდა სტეფნოვს, ყველანი ღღი ხანია ცდილობდნენ მისთვის ეს აღღილი ეშოვენებინათ... ახლა, როგორც იყო, იშოვნა. სახე სიხარულისაგან უბრწყინავდა.

სტეფნოვი მაშინათვე უკან გამობრუნდა, — წაეღლ ავად-მყოფს ლალკას ვახარებ ჩემ გაბედნიერებასაო.

XXI

ს გ ა დ მ ე რ ა ფ ა

ლალკა დღითი-დღე უარესადა ხდებოდა. გაცივების შემდეგ ლოგინში ჩაწვა, მერე ანთება გაუჩნდა და მისს მობრუნებას არავინ ელოდა. ლალკას ნაზს აგებულებას ავადმყოფობა აღვიღად მოერია. რამდენისამე დღის განმავლობაში საშინლად გამოიცვალა, ისე ჩაზოღნა, რომ კაცი ველარ იცნობდა. გაყვიტლებული ლოყები ჩაუცვივდა. ჩაცვენილისავე თვალების გარშემო ორი მოშავო რგოლები გამოესახა. გამშრალი და უსისხლო ტუჩები გახშირებულისა გახურებულის სულთქმისაგან ნერვიულად შეტოკდებოდა ხოლმე, საამო და მშვიდობიან სახეს ტანჯვის ცივი და მკაცრი ბეჭედი დააჩნდა. ხანდახან, როცა სულ წაერთმევოდა გრძნობა, მისი უმოძრაო და უფერო სახე მკედრის სახეს მოაგონებდა ადამიანს. მხოლოდ ღრმად ჩაცვენილი თვალები მოუსვენრად ბრწყინაედა და შიგეხატებოდა ანთება, რომელიც სწვამდა და სიცოცხლის წვეს უშრობდა ამ ნორჩს სხეულს. ხანდისხან გახურებული სისხლი გამშრალს ლოყებზე არა ბუნებრივს ფერს მოჰგვრიდა, რომელიც, ხელ-ახლა სიყვითლედ შეეცვლებოდა.

ლალკა ახლა მზისაგან დამწვარ ყვავილსა ჰგავდა. კიდევ იმედი ჰქონდათ, იქმნება, ავადმყოფობას როგორმე სძლიოსო და გადარჩესო. მაგრამ გუშინდელს აქეთია ლალკას ხმა ჩაუწყდა; მისი გამშრალი ტუჩები მხოლოდ იშვიათად და ისიც რის წვალებით გაიღებდა რაღაც გამოურკვეველს ხმას; ღამით კი სულ აბოდებდა ან და უმოძრაო და გავარვალეზულ თვალებს ქერში მიაშტერებდა და დიდს ხანს იყო ხოლმე ასე გარინდებული. დედა და ჰაჯი როვოამა მისს ლოგინთან ისხდნენ და მთელი ღამე თეთრად გაათენეს... მხოლოდ განთიადისას დამშვიდდა ცოტათი და გულისიანად ჩაეძინა. მაჯამ ზომიერად დაუწყო ცემა და სულისთქმაც თავისუფლად

დაიწყო... ეგონათ, მოიხედაო და გაეხარდათ. დედამ მონაზნებსა სთხოვა, კიდევ შეავედრეთ ჩემი ქალი უფალსაო.

როცა კარგად ამოიწერა მზე, ლალკამ გამოიღვიძა; სულ ოფლში იყო გაწურული და საშინელი სიცხეცა ჰქონდა. ლოყები უხურდა. მთელი ტანი სიცივისაგან უკანკალებდა. ავადმყოფს ისევე დაეკარგა გრძნობა; მხოლოდ ჟამ-და ჟამ მოუსვენრად ხელს ჩაიქნევდა, თითქო რიღასიც თქმა უნდოდაო.

კარი გაიღო და ოთახში სტეფნოვი შემოვიდა. სიხარული-საგან გაღაჟღაჟებულს სახეზე ბედნიერება ეხატებოდა, — კი არა ჰგავდა შეწუხებულს და დადარდიანებულს მომვლელებს მისის ცოლისას. მაგრამ ლალკა რომ დაინახა, სახე გამოეცვალა, ცივად დაიწყო ყურება, როგორც ჩვეულებადა ჰქონდა ხოლმე; მხოლოდ შუბლი ოდნავ და მწარედ შეეკრა, სტეფნოვი ცოლს მიუახლოვდა დაგამოცხმაურა:

— ლალკე!

ლალკა უცბად შეერთა, თვალები ნახევრად გააღო, ქმარს შეხედა და მეორე გვერდზე გადაბრუნდა.

— საწყალს რა გაუხარდა შენი ნახვა... შენის საცოდავობით დაიწვა და იმიტომ ვერ გაგისწორა თვალები... — ჩურჩულით უთხრა ჰაჯი როვოამამ სტეფნოვს.

ლალკა ხელ-ახლა მოტრიალდა, თითქო ვინმე ძალას ატანდაო. აცრემლებულის თვალებით სტეფნოვი დაინახა და ისევე კედლისაკენ მოტრიალდა.

— კირიაკ, ვერა ჰხედავ, შენ რომ გხედავს, სწუხდება, გადი აქედან, — მკაცრად უთხრა სიდელრმა.

სტეფნოვი თავ-ჩაქინდრული გავიდა ოთახიდან.

შინაურები ლალკას ვერ მიუხეცნენ: ქმარი კი არ ებრალებოდა, საშინლად სძულდა და ეზიზღებოდა...

ქმარი მაშინ შეეზიზლა, რა დღესაც ავად გახდა; აქამდე ამ გრძნობას ზიზღისას თვისს დატანჯულს გულში ინახავდა და არ ამჟღავნებდა, ეხლა კი, სულისა და ხორცის გაყრის წამს, შეგუბებულმა გრძნობამ გარედ გამოხეთქა. სტეფნოვის ნახვამ მთელი არსება აღუშფოთა და ტანჯვა-წვალება გაუძ-

ლიერა... სიყვარულით არც წინადა ჰყვარებია როდისმე, მაგრამ ახლა შეეზიზღა კიდევცა... რომ შესძლებოდა ლაპარაკი, უქველად ეტყოდა, რაც გულში ელა: სიკვდილის მოახლოვება ადამიანს სიაშოვნებას უმატებს, მაგრამ ენას კი ართმევს...

სტეფანოვის უკმოსვლამ ბურანიდან გამოიყვანა და ყველაფერს შეგნებით დაუწყოა ყურება. თავისიანებს დატანჯულის თვალებით დაუწყოა ცქერა, თითქო ეთხოვებო... ტანჯვამა და სიყვარულმა თვალებზე ცრემლები მოჰგვარა. სხვებსაც წამოასხდათ ცრემლები; დედამ თავი ვერ შეიკავა და ჩუმად ქეითინი ამოუშვა. უფროსმა ქალმა გინკამ ხელი მოჰკიდა, გაჩუმდით, თვითონ კი ცხვირსახოცი თვალებთან ჰქონდა მიფარებული... ლალკას ისევ დააწყებინა ბოდვა. ცრემლები გაუშრა, თვალები სადღაც სიერცეში მიაშტერა გაუნძრევლად.

ამ დროს ვინც კი იყო ავადმყოფთან, ყველამ უნებურად მოიხედა, —ოჯახში ვინ შემოვიდაო. შემოვიდა რაღა. ლალკის ავადმყოფობა მხოლოდ დღეს გაიგო.

დიდი ხანი იყო, რაც იურდანის სახლში რაღას არ უშვებდნენ. მაგრამ ახლა მისი მისვლა არავისგ გაჰკვირვებია, არც არავისა სწყენია, —რაღა ლალკას მეგობარი იყო. და უფლებაც არავისა ჰქონდა, მომაკვდავისათვის აღეკრძალა, რომ მტერსაც და მოყვარესაც გამოსთხოვებოდა.

იქ, სადაც სიკვდილი შედის, კარებს ურდული ჩამოეცლება ხოლმე. შინაურებმა გზა უტიეს რაღას და ლალკას ლოგინთან გაატარეს. შავად ჩაცმულმა, დაძმარებულის სახისამ და თვალ-ცრემლიანმა რაღამ ჩუმად ჩაუარა ყველას და ლალკას სასტუმართან დაიჩოქა. აიღო მისი გამშრალი ხელი და მხურვალედ აკოცა. ლალკა შეჰკრთა სხვის მიკარებისაგან, ჰერს თვალები მოარიდა და რაღას შეჰხედა... თვალთაგან ბინდი გადაეყარა... გული აუჩქროლდა და უსიცოცხლო სახეს კვლავ სიცოცხლე დაუბრუნდა... ტუჩები უმწეოდ დააკმაცუნა, მაგრამ რაღა მიხედა, რის თქმაც სწადდა... ერთბაშად ორი მარგალიტი დაწვებზე ჩამოუგორდა ავადმყოფს. რაღამ იგრძნო,

რომ ლალკამ ხელზე მოუჭირა. რადამ თავი ახლოს მიიტანა და აკანკალებულის ხმით უჩურჩულა:

— დაიკო, გენაცვალე!.. როგორა ხარ, ლალკე? ნუ გეშინიან...

ლალკამ გაიგონა. თავი დააქნია უარის თქმის ნიშნად და ისევ მოუჭირა ხელი, რომელიც მერე არ გაუშვია. უმოძრაო თვალები მეგობარს დააშტერა. ამ თვალებში მთელი ზღვა ეხატებოდა სინარულისა, ნეტარებისა, უსაზღვრო სიყვარულისა და გამოსამშვიდობელ სიტყვებისა!.. ლალკა სააქაოს ეთხოვებოდა. სახეზე აშკარად ეტყობოდა ყოველივე. სიკვდილი თავზე ადგებოდა და თავისს არდავს აფარებდა.

გულის ამადუღებელი იყო ყურება, როგორ უსიტყვოდ, ეთხოვებოდა ერთმანერთს ორი მეგობარი ქალი...

XXII

ქ ა ნ დ ო ვ ი

საყავოში მყოფთ ყველას უკვირდა კანდოვის სიტყვები და სტეფნოვის გალანძღვა. ყველაზე მეტად სტეფნოვს უკვირდა, — ე რა მიქნა ამ კაცმა! თითქო მოულოდნელად მეხი დაეცა თავზედაო. სტუდენტს ჯერ-ჯერობით შერჩა სტეფნოვის გალანძღვა.

ზოგმა, უფრო შორსმჭვრეტელმა, სთქვა, მართო იმიტომ არ გაცხარდა კანდოვი, რომ ქალის დაფარვის სურვილი ჰქონდაო.

მართლაც, მართო ეს არი იყო მიზეზი.

ახალგაზდა სტუდენტი იმ ჯურა ხალხს ეკუთვნოდა, ვინც სიამეს ცხოვრებისას თვის იდეალის თაყვანისცემაში ჰპოვებს. ასეთებს მხოლოდ მაშინ შეუძლიანთ იცხოვრონ, თუ რაიმე თავ-დავიწებით უყვართ.

მაგრამ სანამ ბოლგარეთს შეიყვარებდა კანდოვი, მის გულში მეორე ღვთაებამ დაისადგურა: ეს იყო რადა.

ეს ქალი ბელაია-ცერკოვიდან ოგნიანოვის გაქცევის შემდეგ შეუყვარდა. რაღა ჯერ ოღნავ შეუყვარდა, მერე სიყვარულის გრძობა უფრო გაუტხოველდა და თავტანი დაჰკარგა. კანდოვი ცოტ-ცოტათი განშორდა თავისს ნაცნობებს, განზე გაუდგა მათს ინტერესებსა, მარტოდ რჩებოდა და ოცნებობდა. ოცნებისაგან მხოლოდ მაშინ გამოერკვევოდა, როცა რაღას ნახავდა. ასე მიდიოდა საქმე გაზაფხულამდე. მაშინ კი გონს მოვიდა კანდოვი, გამოერკვა და თავის თავს გაუწყრა. მე ნება არა მაქვს რაღა შევიყვარო და უსინდისოდ ვუღალატო ჩემს მეგობარს ბოჩოსასო, გარდა ამისა, ნება არა მაქვს შევიყვარო სხვა ვინმე იმ დროს, როცა მთელი ჩემი სიცოცხლე ბოლგარეთს უნდა ვანაცვალოვო.

თავის თავისა თვითონვე შეეშინდა და იფიქრა—სხვა, უფრო ძლიერი სიყვარული თუ მიხსნის და ერთიანად გამაცოცხლებსო. გადასწყვიტა—მთლად შეეწირა თავისი თავი მომავალ ბრძოლისათვის. ეს ბრძოლა ყველაფერს დამავიწყებს, სარევოლუციო მოქმედება დამათრობს და გამაკეთილშობილებსო.

აი, სწორედ მაშინ მივიდა, როგორც დავინახეთ, მოულოდნელად სოკოლოვთან და სთხოვა—კომიტეტში მიმიღეთ და სტეფანოვის მოკვლის ნებაც მომეცითო...

საბედნიეროდ, თუ საუბედუროდ, სტეფანოვის მოკვლის ხვედრი სოკოლოვს ერგო და კანდოვის დაწყობილი გვემა ქალაღდის ხუხულასავით ჩაიფუშა. სტუდენტს სასოწარევეთა... მაგრამ ნუგეშად ისა ჰქონდა, რომ რევოლუცია ჯერ არ ყოფილა და რისამე გაკეთება კიდევ შემძლიანო... თუმცა ცდილობდა მარტო სარევოლუციო ბრძოლისათვის ეფიქრნა და რაღას სიყვარული დაევიწყნა, მაგრამ ეს გრძობა მოსვენებას არ აძლევდა. ქალის სახე მაცდურად ეფარებოდა სამშობლოს სახეს; რაღას სახე უფრო თამამად გამოიყურებოდა და ეცოდებოდა დროებითი სტუმარი, რომელიც იქ შევიდა, საღაც უკვე სხვა იყო სახლის პატრონად...

ღღეს, იმის შემდეგ, რაც სტეფანოვს სილა გაართყა, კანდოვმა იგრძნო, რომ რაღაც უცნაურს მდგომარეობაში იყო.

გადავსწყვიტე ბოლგარეთს თაფი შევსწირო და რაღაცე შემიყვარდაო. ამ მხრით, ბოლგარეთის დღეგრძელობა ავალეზდა ოგნიანოვი მისი მეგობარი ყოფილიყო, ხოლო რაღაცე სიყვარული ეუბნებოდა—ბოიჩო შენი მეტოქეაო. იდეა აკავშირებდა ოგნიანოვთან, ხოლო სიყვარული აშორებდა...

როცა სტუდენტი დასაჯა რაღაცე შეურაცხყოფისათვის, კანდოვმა იმავე დროს შური იძია აგრეთვე ოგნიანოვის მაგივრად.

მისს გულში ორმა გრძობამ დაისადგურა და ბრძოლა გაიმართა, მაგრამ დიდხანს არ გასტანა ამ ბრძოლამ, გულმა აჯობა, ესე იგი, ადამიანის ბუნებამ იდეაზე გაიმარჯვა.

კანდოვს ეხლა თვინიერ რაღაცე სიყვარულისა არა ახსოვდა-რა.

იმანაც კარგად იცოდა, რომ რაღაცე სხვა უყვარდა, მაგრამ არ უნდოდა ეს დაენახა და ცეცხლში იწვოდა. სიყვარული—ბრმაა. ბერძენთა ხელოვნება სიყვარულის ფრთიან ღმერთს ტყუილად კი არ წარმოგვიდგენს ხოლმე თვალ-ახვეულოდ!....

ოგნიანოვი რაც მოკლულად მიაჩნდა რაღაცე, იმ ხნის განმავლობაში მისს გულს არ გაუხარნია. ისე იყო შეწუხებული უბედურებისაკენ, რომ კანდოვს საეჭვოს არაფერს ამჩნევდა. სტუდენტი რაღაცე თან დადიოდა ეხლა, მაგრამ წინანდელზე ძვირად ნახულობდა ქალს; თან-და-თან სიარულს მოუხშირა, თან ცდილობდა, ვითომ-და შემთხვევით, ხშირად შეხვედროდა სხევაგანაც.... დრო გადიოდა და რაღაცე, ქალურის მიხვედრილობით, შეამჩნია, რომ სტუდენტს, ცოტა არ იყოს, შეეყვარდო.

რაც უფრო უცხოველდებოდა კანდოვს სიყვარული, უფრო აშკარად ატყობდა ქალი ამ გრძობას.

ქალი ყოველთვის აღერსიანად ეგებებოდა კანდოვს, როგორც ბოიჩოს და მეგობარს კეთილ-შობილს კაცს. ეგონა საცოდავს, რომ თუ აღერსიანად შეხვდის და ჩემის შავის თვალებით მივისიყვარულე, ტანჯვას დაეუამებო და ეჭვიც კი არა

მზემ უკვე გაანათა ძველი ჰოლანდია, ქალაქზე გადმომდგარი სერებიცა, სახლის სახურავებიცა, თეთრი ბუხრები და სარკმლებიცა, რომელთაც აღმოსავლეთისაკენ ჰქონდათ პირი. აღრე ამდგარნი მეყავენი თავიანთსაყავოებს აღებდნენ, მედუქნეები ღუქების წინ კენჭებსა ჰყრიდნენ, ქუჩებზე ხალხმა დაიწყო სიარული; ქალაქი ახშიანდა სხვა-და-სხვა, ერთად შერეულის ხმებითა.

მაგრამ კანდოვი ვერაფერს ამჩნევდა. სიარულს მოუჩქარა და რაღას ზინის კიშკრისაკენ გასწია. რომ მივიდა, ჯუჯარუტანაში შეიხედა.

კიშკარიდან ორი ქალი გამოვიდა: რაღა და ლილოვიჩის ცოლი. ორივე ქუჩას ზევით აჰყვა. მხოლოდ ამ დროს გაიგონა კანდოვი თუჯის ფიცრების ხმა. *) „ააააა, უქმეა რამე, — იფიქრა კანდოვი, — და ერთად ეკკლესიაში მიდიან“. გავეფუტუსავით იღვა ერთს ადგილას და თვალს არ აშორებდა მიმავალს რაღას. ქალს არ უნახავს სტუდენტი, როცა კიშკარიდან გამოვიდა და ზევით აუხვია, ამიტომ რომ ძირს იტყირებოდა. ვაჟმა უნებურად შეამჩნია, რომ რაღას თავისი შავი ტანისამოსი ეცვა.

— ნეტავ, სად მიდის ამ საშინელ დედაბერთან ერთად? ე თუჯის ფიცრები რაღა მოსაგონებელი იყო! ან-და ეს დაუსრულებელი უქმეები ვინ დააწესა? რა უქმეებისა სცხელა ეხლა ხალხს? ან ამ კერპთაყვანისმცემლებს უქმეები რაში ეჭირვებათ?

დრო-გამოშვებით იძახდა ამეებს კანდოვი და ხან ზევით აივლიდა და ხან ქვეით ჩაივლიდა. მაგრამ რაღა არა ბრუნდებოდა.

— რა უღმერთობაა ეს უქმე! — ბრაზიანად წამოიძახა კანდოვი.

მაგრამ კი არ ცდილა, გაეგო, თუ რა უქმე იყო. რომ ვისთვინმე ეკითხნა, ყველა კი ეტყოდა ამას.

მალე კი გაიგო, რაც ამბავი იყო.

*) ბოლგარეთში ამ დროს ეკკლესიებში ზარების მაგივრად თუჯის ფიცრები ჰქონდათ, რომელსაც ბოლგარულად „კლეპალო“ ჰქვიან.

XXIV

კანდოვის კატეგორია

მეორე ქუჩიდან ნირშეუცვლელი წრიბინა გალობა მოის-
მა ბავშვებისა. ვილაც ხელმძღვანელოდ ჰყავდათ და ბანს ეუბნე-
ბოდა. უცნაურნი მგალობელნი უახლოვდებოდნენ და გა-
ლობა უფრო და უფრო ძლიერად ისმოდა. გამოჩნდნენ
თვით ბავშვებიცა: ხელში ეჭირათ კანდელები, ბაირალები და
თაფლის გრძელი სანთელები, შავ ბაბთა შემოხევეულები; მათ
უკან მისდევდნენ სხვა ბავშვები და გალობის მასწავლებელი
მერღვევჯივი; ამათ მოჰყვებოდათ შემოსილი მღვდლები, ჰაერ-
ში საკმეველის სუნი იდგა: ლალკას მოასვენებდნენ.

საცოდაგი ქალი წინა ღამეს მოკვდა.

როცა ხალხი იმ მოედანთან მივიდა, სადაც უძრავად კან-
დოვი იდგა, საკაცე მიწაზე დადგეს და მღვდლებმაც პანაშვი-
დი დაიწყეს. მაშინ კანდოვმა მიცვალებული დაინახა და ლალ-
კა იცნო.

დამშვიდებული და ჩუმი სახე ჰქონდა, წამწამები ღამა-
ზად ძირს დაეშვა; უფრო მძინარეს ჰგავდა ლალკა, ვიდრე
მკვდარს. მარმარილოს მსგავსი თეთრი სახე და ყუითუკის ბა-
ლიში, რომელზედაც თავი ედო, ერთმანერთისაგან ძლივას ირ-
ჩეოდა, პატარა ტანი გვირგვინებისა და გაზაფხულის ყვავილთ
ქვეშ არც კი სჩანდა. ყვავილ-გვირგვინები დედაკაცებსა და
ქალებს მოეტანათ გამოსამშვიდობებლად. მხრებზე იქით-აქეთ
თითო-თითო საუცხოვო თეთრი ვარდები ჰქონდა; ამნაირივე
ვარდები ჰქონდა თმაში გაკეთებული; საგვირგვინო ტანისამოს-
ში გამოაწყობილს თეთრი და მშვენიერი ხელები ჯვარედინად
ჰქონდა დაკრებილი, გულზე ღვთის მშობლის ხატი დაესვენე-
ბინათ. ყვავილთა ნაზი სუნი და საკმეველის კვამლი ერთმანერ-
თში იყო არეული, მოედანს ავსებდა და ხალხს გულს უჩუ-
ყებდა.

პანაშვილი გაათავეს. დედა მწარე ხმით მოსთქვამდა. სა-
კაცეს ასწიეს და ხალხი დაიძრა. კანდოვი თითქმის მაშინალუ-
ლურად გაერია ხალხში. სახე ისეთივე შერჩა, როგორცა ჰქო-
ნდა. მგლოვიარეთა და მოტირალთა ნახვამ გული სრულებით
არ აუჩვილა. ის კი არა, რალაც ვაშმაგებულმა სიხარულმა
სახე გაუბრწყინა: მიხვდა, რომ რაღაც მგლობარი იყო,
იქნებოა. მხოლოდ ეს აზრი დაემადა ამ ხალხის ნახვაზე. ქალ-
თა შორის ძებნა დაუწყო თვალებით, მაგრამ ვერა ნახა. ყვე-
ლა შავ-კაბიანს, შავ თავ-სახურიანს ქალს აკვირდებოდა, მაგ-
რამ რაღაც ერთი არ იყო. განგებ ჩამორჩა სხვებს და ყვე-
ლა ქალები გაატარა თავის გვერდით. ერთბაშად ლილოვიჩის
დედაბერი დაინახა და მის გვერდით რაღაც დაუწყო ძებნა. მაგ-
რამ რაღაც არსად იყო!... კინალამ გულს შემოეყარა. როგორ?
ნუ თუ რაღაც, ლალკას მგლობარი, აქ არ არისო? შეუძლებელია,
შეუძლებელია, შეუძლებელია! — და ხელ-ახლა დაუწყო ძებ-
ნა ხალხში, გადააკვდა, მაგრამ ვერსად პოვა.

...
-მაგ დედაბრე ცხელს, დედაბრე...
-იქნებინ...
-რუა...
ქ ა ს ა გ ე ბ ა

ხალხს თან-და-თან ემატებოდა და, სანამ ეკკლესიაში მი-
ასვენებდნენ, მიცვალებულს, იმდენი ხალხი მოგროვდა, რომ
საყდარში ტევა არ იყო. ყველას ანთებული სანთელი ეჭირა ხელში და საკაცეს
გარშემო იჭუჭკებოდა. წესის აგებას შეუდგნენ; საცეცხლოური-
დან კვამლი ბოლქვა-ბოლქვად აღიოდა თალისავენ; საკურთ-
ხევის წინაშე დიდ კელეპტრებისათვის მოეკიდებინათ, მთელი
ეკკლესია სანთლით იყო სავსე... ამ ბრწყინვალეობას უნდა ენუ-
გეშებინა მგლოვიარე მშობლები ლალკასი.

მიცვალებულის კუბოზე შესაფერ სიტყვის თქმა მასწავ-
ლებელ კლიმენტს სთხოვეს. როგორც ღვთისმეტყველი, საეკ-
ლესიო ენით ლაპარაკობდა და ხშირად გამოურევდა საღმრთო
წერილის სიტყვებსა და ფრაზებსა. მაგრამ კლიმენტიმ ავად-
მყოფობა მოძიებზე და უარი განაცხადა. მაშინ ფრანგოვს მი-
მართეს. ერთს ხანს ყოყმობდა, მაგრამ მერე დათანხმდა. მღვდ-
ლებმა გალობა შესწყვიტეს და ეკკლესიაში სიჩუმე ჩამოვიარდა.
მასწავლებელმა მიცვალებულს მიაპყრო თვალები და მა-
ღალისა, გარნა აკანკალეპულის ხმით დაიწყო:

„ძმანო და დანო!“

მაგრამ ამ დროს ფრანგოვი იძულებული შეიქმნა ლაპარაკი შეეწყვიტა. კარებთან რაღაც ჩოჩქოლი შეიქმნა. ხალხი დაფაცურდა; გაისმა შეშინებულის ხმით ჩურჩული, მერე ყვირილი. ჩოჩქოლმა საკაცემდიც მოაღწია. ყველა ამბავს ჰკითხულობდა, ყველა უკან იხედებოდა. კი არაფერ იცოდა, რა მოხდა. თან საკურთხევლისაკენ იწევდნენ. ზარდაცემულ ხალხის შემაგრება ვერაფერმა შესძლო და, კოტას გასწყდა, საკაცე და მიცვალებული არ წააქციეს. საშინლად აირია თავ-ზარდაცემული ხალხი.

— მოდიან! — იძახდნენ ერთნი.

— ვაიჲე, მოდიან! — წრიზინებდნენ ქალები.

— ვინ მოდის, ჰა? — ეკითხებოდნენ ეკკლესიაში მყოფნი მამაკაცნი.

— თურქები! თურქები!

— დაგვხოცავენ!

ამავე დროს ეკკლესიის დიდი კარები მიიხურა და ვიღამაც შიგნიდან დაჰკეტა. ხალხი უარესად დაშინდა: წივილ-კივილი და კაცების ბლაგილი ღვთის ტაძარს აესებდა. ყველანი დამფრთხალ ცხვრის ფარასავით დარბოდა აქეთ-იქით და არ იცოდნენ, სად შეეფარებინათ თავი. ერთი ნაწილი სტეფნოვსა და იურდანს შემოეხვივნენ, — ორივე ოსმალებთან კარგად არიან მიღებულნი და რაკი მათთან ვიქნებით, თავს ვიპატივებთო. უმეტესობა კი ეკკლესიაში დარბოდა, ხან ერთს კუთხეს ეწყვეტებოდა და ხან მეორეს; ერთმანერთს აწვებოდნენ, პირჯვარს იწერდნენ, ერთს ალაგას ტრიალებდნენ. ქალები ჰკიოდნენ, გულს ეყრებოდათ, მაგრამ მათი პატრონი არაფერ იყო; რამდენიმე საკურთხევლის საფეხურზე დაეცა და აზვირთებულმა ხალხმა ქვეშ მოიტანა. ყველას შიშის ზარი ეხატებოდა სახეზე. ზოგნი გაფითრდნენ და ლაღკაზე უფრო თეთრად მოსჩანდნენ.

— მალლა აღით! — დაიყვირა ვიღამაც

ყველანი ჯაჯგურით მარჯვნივ და მარცხენივ გაკეთებულ კიბეებს შეუდგნენ და საქალო განყოფილებისაკენ იწყეს ასვლა, აივანზე. გარშემო რიკული ჰქონდა. თუ თურქებმა დიდ სარკმელებიდან თოფები შიგ დაგვიშინეს, აქ უფრო უშიშრად ვიქნებითო. ხალხი კიბეზე შეიჭუჭკა, ერთმანერთს მიაწვენენ, — არა მე ავალ წინ, არა — მეო. რამდენსამე წუთში ხალხი საქალებო განყოფილებაში შეიჯგუფა, ეკკლესია კი თითქმის დაცარიელდა.

შუა ალაგას მიცვალებული ესვენა და გარშემო სანთლები ენთო, ცოტა მოშორებით გულხელ დაკრფილი კანდოვი იდგა და დაღონებულის სახით უყურებდა მიცვალებულს. ამდენი ამბავი მოხდა საყდარში და ის კი არ განძრეულა.

ამ დროს აივნიდან სოკოლოვის ხმა გაისმა:

— ნუ გეშინიათ, არაფერია!

ხალხს შეეშინდა თუ არა, სოკოლოვი მაშინათვე აივანზე აიჭრა და გარედ, მოედანზე, გაიხედა—რა ამბავიაო. მაგრამ საშიშო არაფერი უნახავს. თურქები არაფერ იყო; პირიქით, დაინახა ბებროპტევი და მისი ამხანაგები, რომელნიც ეკკლესიაში მოდიოდნენ. სოკოლოვს ხმა ჩაუწყდა, იმდენი უყვირა ქვეშ მდგარ ხალხს, ნუ გეშინიათო, მაგრამ აურზაურში ვერავის გააგონა—რა.

ახლა სხვებმაც მისცეს ბანი:

— ხალხნო, ნუ გეშინიათ, არაფერია!

— ნეტავ, ვინ შეგვაშინა?—დაიყვირა მეორემ.

— გააღეთ კარები!

— ხალხი ვინ მოატყუა?

გააღეს კარები. ბებროპტევი და მისი ამხანაგები შემოვიდნენ ქაქანით, მაგრამ შეშინებით კი არაფრისა ეშინოდათ; დაიწყეს პირჯერის წერა და არც კი იცოდნენ, თუ ისინი იყვნენ მიზეზი ხალხის შეშინებისა. საკმე ის იყო, რომ რაჩკოს ესენი რომ დაუნახავს, გამოქცეულა, ძალზე შეშინებული, და როცა ქალებმა ჰკითხეს, რად მიიბიხარო, უპასუხა: მოდიანო!

— ვინ მოდიან?

— ყაფასიზი*) და სხვები, ბევრია, სულ ბევრი...

ქალებს ეგონათ, რომ რაჩკომ ყაჩაღების შესახებ გვითხრაო...

მცხოვრებნი ეს ერთი თვე იყო თურქებისაგან სვრა-ჟღეტას მოელოდნენ და ეს მიზეზი საკმაო იყო, რომ თავზარი დასცემოდათ.

(შემდეგი იქნება)

*) ყაფასიზი—ბებროპტევის სახელიც იყო და ავაზაკსაც ჰქვიან.

ქართული თეატრი და ლიტერატურა

(50 წლის დღისასწავლის გამო)

ქართულ თეატრს და ქართულ ლიტერატურას რომ ვახსენებთ, რამდენი აზრი გაგვიქვდა იფიქრში. ქართული თეატრი და ლიტერატურა შეიქმნა დღევანდელ ქართველობისათვის ერთად ერთი საგანი, რომელზედაც მიზნობრივი უნდა იყოს და არის კიდევ სავსებით ვეკლასს უურადღება. ერთად ერთი საგანი გამსდარს საყოველთაო საზრუნველი, საყოველთაოდ ზატივისაგეში, საყოველთაოდ საინტერესო. თეატრი და ლიტერატურა ისეთ საგნად შეიქმნა, რომ მასში გვინდა გამოითქვას ჩვენი კვანთა გულისა დანაკარგზე, ჩვენი ოცნება მომავლის ბედნიერების მოლოებისათვის. გვინდა, მან დაგვიბრუნოს დანაკარგი, დაგვისსნას ნაკლულკვანებისა და ნაკლებულობისაგან. გაგვიწმინდოს ეკლისაგან გზა სიარულისათვის, აგვამადლოს ზნეობით და ქონებით, გაგვამსნეოს და დონე ჩაკვებრას მოქმედებისათვის. ერთის სიტყვით, რითაც, რა საშუალებით და იარაღითაც კი ქვეყნის ცხოვრება წინ მიდის, ჩვენი საზოგადოება მოკლდის მწერლობისა და თეატრისაგან.

ეს მეტად გასვიადებული აზრი წარმოიშობა იმ გარემოების მიზეზით, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ერთად ერთი საყოველთაო აზრის და თვითმოქმედების ორგანოდ გამოვიდა თეატრი და ლიტერატურა. ეს, როგორც ვთქვით, გასვიადებული აზრია, მაგრამ რას

იხამ, თუ გი შენა გულის ტკივილის გამომთქმელად ეს თეატრი და მწერლობა გამხდარა უძმთა ვითარებით; რას იხამ, თუ გი შენ უებარ წამლად მიგანია, თუ მათი იარაღი ერთად ერთ მტკვლად და მფარველად დაგისასხავს, თუ მათი ღონე ერთად ერთ ძლიერებად მიგანია...

სამწუხაროა ამისთანა უოფა, მაგრამ უფრო სამწუხარო იქნებოდა, რომ ეს ორი საგანიც კერ შეექნა რომელსამე კრსა თავის გულის ტკივილის გამოსათქმელად, თავის წინსვლის იარაღად, თავის სურვილების გამოსატყუარებლად, თავის ოცნების აღსაბუქდავად და სულიერის თვისის ცხოვრების გამოსასატყუარად.

ვისაც ჩვენში გული უნდოდა, საზოგადოებრივი ძარღვი არ დაჭბუქებია, სხვის ტკივილის გრძნობა შერჩენია, ნასწავლი იყვეს თუ უსწავლელი, ყველას ესმის, ინსტინქტიურად მანც, დღევანდელი მნიშვნელობა თეატრისა და ლიტერატურისა. ის მეგობარია ორი-სავე და მისთვის შრომის ეწვეა. ეს გარემოება მომსწავლებელია უკეთესის მომავლისა და ამ იმედით ვუსვდებით 50 წლის დღესასწაულს თეატრისას და ლიტერატურისას.

2 იანვარს 1850 წელს პირველი წარმოდგენა ნახა ქართველმა საზოგადოებამ და აქედან იწყება თეატრის დაფუძნება და მასთან მიძინებულ ლიტერატურის გამოფინაობა. რა ძალით ეძინა ქართველობას იქამდე, დღეს ძნელი წარმოსადგენია. მეუობის გაუქმების შემდეგ, მართალია, ტფილისში და მასთან მთელ საქართველოში რადანა მოძრაობაა მწერლობაში, ითარგმნება სამეცნიერო სახელმძღვანელო და სხვა წიგნები, იწერება ლექსები, მაგრამ სტამბის ჭაჭანება თითქმის არ არის. 1830 წ. რადანა გამოცემული კომიტეტი არსდება სოლომონ დოდაევის მონაწილეობით, 1832 წ. გამოდის ხუთიადეუ ნომერი გაზეთისა «ტფილისის უწყებათა», მაგრამ შემდეგ ტფილისში აღარაფერი იბეჭდება 1838 წლამდე, როდესაც პლატონ იოსელიანი ქუბუჩაძეს ჩასრუხამის და შავთელის ლექსებს, რომელიც ნება დართულია პეტერბურგის ტიპოგრაფიის კომიტეტისაგან. ტფილისში არაფერი სტამბა არ მოიპოვება, ერთს გარდა ძმთა არხაროვებისა. წიგნის ბეჭდვის ნებასთან პეტერბურგში უნდა იქმნას

ქართული თეატრი და ლიტერატურა

შიღებუღი, რადგან ტფილისში ცენზურა არ არის. ცენზურის კომიტეტი იხსნება ტფილისში მხოლოდ 23 აპრილს 1849 წელს კორნეცოვის თხოვნით; ქართული ენის ცენზორის თანამდებობა შეიძლება ხანებში ინიშნება, დასაწყებით 1852—1853 წ., რამოდენა დაბრკოლება იქნებოდა თითო წიგნის გამომცემისათვის, ამას უკვლავ წარმოადგენს, ვისაც დღეს სტამბასთან საქმე აქვს. ამ დრომდე თუ იბეჭდება რამე, მხოლოდ ზეტერბურგში: დავით ჩუბინაშვილისაგან (ლექსიკონები და ქართული ქრისტიანობა) და აკადემიკოსის ბრესესაგან (ქართლის ცხოვრება და ვახუშტის გეოგრაფია). სხვა რამ ლიტერატურის შესახებ ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ხელნაწერად მუშაობას, ძველ მწერალთა გადაწერა და შეკრება.

ის დრო 1850 წლამდე მკითხველმა უნდა წარმოადგინოს დადგომილი, გულდასურულობის დროდ, სულიერს სიფრასში თითქმის თავში ჩაკრული იყოს მთელი მოწინავე საზოგადოება, რომელიც გონს ვერ მოსულა და კვლავ გამოტყვევულა, რა ქნას და რა გზას დაადგოს. მოწინავე საზოგადოება და თვით ხალხის ნაწილი გატაცებულია მხოლოდ ბრძოლით რუსის ჯარითურთ სახანოების და ლეკ-ჯიქეთის (ჩერქეზების) დაზურობით, სპარსეთის და ოსმალეთის ომებით, ძველის სისხლის ასაღებად. ამ ხანში ორიოდ მოლექსე მოჩანს, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი და ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რომელნიც ლირიკულ-სამიჯნურო ლექსებში მოსთქვამენ ხალხის ნაღველსაც (*). საზოგადოდ კი ბნელი, უკუნი წყვდიადია, რომელშიც სისხლის აღების გარდა, არავითარი საერთო ზრუნვის გამოჩენი სხივი არ ბუჟტავს, თითქმის საერთო საზრუნველი ადამიანის არც გინებას, არც გულს არ ეზოკებოდეს. უკვლას დიდი გონებითი ძილი დასწოლია და ხალხი, მთელი საზოგადოება დამსგავსებია უაზრო ბზოს, უფიქრელ ხროვას, რომლის სულიერი საზრდო მარტო ხმლის ქნება, ჭარალე და ღვინოში ჩახრჩობას. ეს სატირული და საზიზღარი სურათი მთელ ნახე-

*) სამწუხაროდ, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსებში დღევანდელ მოკრიტიკე მწერლებს სამიჯნურო სიმღერების მეტი ვერაფერი ესმით.

ვარ სუგუენეს მოდის 1850 წლამდე, როდესაც ამომავალ მსესავით გამოანათებს ქართული თეატრი.

საზოგადოების მიძინებულ გონების და გულის უგრად მოკვლანა ქართულის ნაწერი, ქართველობის ზნესისათვის დამსუფრთხებელი, ქართულ მოთამაშეთაგან წარმოდგენილი, ქართულს ენაზე. ამ სიტუქებით რამდენი რამ საგულისხმო და მომავალში ნაყოფის გამოცემული რამ იხადებოდა, კერძოთი აწინასწარმეტყველებდა.

და აგერ დაიბადა ქართული უფრნალი «ცისკარიცა», აგერ წიგნების ბეჭდვას მოჭევა ზღაპრთი იოსელიანი, იბეჭდება ქართული შიესებიცა. მართალია ერისთავმა ორს წელიწადზე მოსპო «ცისკარიცა», მაგრამ კერესელიძემ განახლდა. მოსპო სამედიო მოაკრობის სუბსიდიით შენახული სტენა, მაგრამ კერძო მოყვარულნი განაგრძობენ წარმოდგენებს და ბოლოს სამედიო სტენა ახლდება და მკვიდრდება. ოცი წელიწადია ეს სტენა ჩვენ თვალწინ ვარჯიშობს, თინდა-თინ იზრდება და თეატრის სიყვარული იფინება საქართველოს სხვა ქალაქებშიცა.

თეატრის ზრდა გადამხულია სალიტერატურო ზრდასთან და კავშირი მეტად მჭიდროა. ჩვენ ვხედავთ, რომ რაკი დაფუძნდა ქართული თეატრი, მაშინვე იწყება მოძრაობა მწერლობაშიც ჩნდება წიგნების და უფრნალის გამოცემა, სტამბა მკვიდრდება, მწერლები ჩნდებიან, ლიტერატურა მდიდრდება კერძოთი კლასიკურ ნაწარმოების თარგმნითა. თეატრი ცხოველდება მოლერისა, შექსპირისა და სხვა მსოფლიო დრამატურგთა ნაწარმოების წარმოდგენით. ჩნდებიან მით მიმბეჭეული მწერლები; აქტიორები იჭრთიხებიან თარგმობაში და თვით წერაშიც. ისინი ხდებიან ცოცხალი მოკავშირენი მწერლობასა, მის გაუქნის მომთენნი და მის მნიშვნელობის ჩამოგონებენი. მსუფრებელი საზოგადოება თვალთ მხსველი გონებითაც ემცნაურება კერძოთი და ჩვენის მწერლების ნამუშევარსა. მსუფრებელს საზოგადოებრივი ნერვები ელვებება, გონება უფსიზლდება და ხდება თეატრის და ლიტერატურის მეობარი, შენახავი და მზრუნველი.

დინს, დიდი ღვაწლი დაგვება თეატრში. თეატრის განახლების დროსთან შეკავშირებულია საზოგადოების გამოფსიზლება. მოკი-

გონათ ჩვენ კერძო საზოგადოებათა დაარსება: წერა-კითხვისა, დრამატული და სასკოლო საზოგადოებათა. რა დროსაც ჩვენი სამუდამო სტენა განხლდა ამ ოცის წლის წინად, სწორედ იმ ხანებში დაფუძნდნენ შემოსხსენებულნი საზოგადოებანიცა. თეატრი შეიქმნა ერთ შესამჩნევ ღონედ, რომელმაც გამოაფინაზღა ჩვენი საზოგადოების ინტერესი სექუენო, საერთო საქმეებისადმი; მან იგი თვისის კრის პირიკნების, თვითნობიერების კარზე დაუენა იქამდე, რომ სახლხო გაღობას და სიმღერასაც კი მოძრაობა მისცა და ბოლოს სახლხო თეატრის ფუძნდება.

თეატრს და სტენას რას ქმნაც კი შეეძლო თავისის ღონით ჩვენს დაბნელებულ ყოფა-ცხოვრებაში, უნდა აღვიაროთ, რომ მოაქმედა. საერთოდ შეგვიძლია ვიტყვოდ ვილანაზოკოთ, ჩვენ დრამატურგ მწერლების, არტისტების ნაკლებეკებაზე, სტენას მოუწყობლობაზე, და დილაც შეგვიძლია. მაგრამ როდესაც მთლიან ერთიანად თვალს გადავაკლებთ მის მსკლელობას, მაშინ უეჭველად დაგრწმუნდებით, რომ ქართული თეატრი ცოცხალი მოძრაი ძალა შეიქნა. ამას დასამტარებლად ჩვენ შეგვიძლია მისი მსკლელობა შეგუფარდოთ ლიტერატურის მსკლელობას. ამ შედარებით დავინახუთ, რა სახით თეატრი წინ-წინ მიდიოდა, როდესაც ლიტერატურას არ ეტყობოდა სიცოცხლის ფერი.

სტამბა, ეს ძლიერი იარაღი გონების განხისა და წინ წაწევისა, როგორც ვთქვით, სულ არ ჭაჭანებს. მაგრამ შესედეთ, აი იბეჭდება 1850 წ. იმავე ხანში წარმოადგენილი ზაესა ცეაუნა. ამ პირველ ნაბიჯს ბეჭდვისას მოსდევს სხვა ზაესების ბეჭდვა. მერმე მოსდევს ყუენად ცისკრისა დაბადება 1852 წ.. მაგრამ ჩანედეთ ორ წელიწადს მომუშავე ყუენალს და იმავე წლებში ნაწერ წარმოადგენილ ზაესებს. ცისკარში იბეჭდება თარგმანი მარლინსკის მოთხრობებისა, რომელიც ბელანსკისგანვე დათვასებულა, როგორც უხვირო ნაწარმოები ჟურ ისეე 1840 წლებში. იბეჭდება უხვირო მკვდარის ენით, სიტყვების გაღმთრეკით რუსულიადი ქართულზე, ისე რომ მკითხველი ვერაფერს გაიკებს. იბეჭდება უწინაშენლო საფრანკეთის მწერლების თარგმანი ალექსაიე-მესნიერისა, რომელსაც ფრანგულზელი აზოსტროფი შემოჭმნდა, (ხოლო საგბედურად აზოს-

ტროფი სტამბაში დასასვენებელ ნიშნად (მძიმედ) იცვლებოდა), იბუჭდებოდა ძველ ქართულ მწერალთა თხზულებები უფრო ლექსები და სულ ერთიანად ტლანქის ენით ნაწერები. თვით ერისთავის ნათარგმნი და ნაწერიც კი წვისკარშია საღმრთო წერილის კილოში იყო. რედაქციის უბრალო განცხადებაც კი იმ გვარში. სასაუბრო ენა სრულებით თითქოს განდევნილი იყო იმ კანცის ყურნალში, რომელზედაც პლატონ იოსელიანი სწერდა: „მწერლობა ძველთა არა იყო ჩვეულებითის საუბარისა ენითა, რომელიც არის და უნდა იყოს ჰემიბარიტი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა შირველისა, ქართულისა ენაზედ კომედიისა, თავადმან გიორგი დაკითხის ბუმან ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახლისა გვარისა მწერლობისათვის“, (წინასიტყვაობა გაურისა შირველ გამეცემში), ნურაფერს ვიტყვით პლატონ იოსელიანზე. თვით გიორგი ერისთავი ორ გვარ მწერლად მონახნს. შეესებს სასაუბრო ენითა სწერს, მაგრამ ყურნალში კი სულ სხვა გვარად, საღმრთო წერილის მსგავსად, ანტონ კათოლიკოსისებურად. მისის სასკელით დაბეჭდილი „ყვარყვარე ათბაგიცკი“ გაბერილ-ძველებურ ენით ნაწერია. ყურნალში ნაბეჭდის შინაარსი გარკვევან უშნო ფორმისთან არაფერს შინაარსს არ შეიცავს, რომ მკითხველს არცა გამოუფხანდლოს. ამისთანა ყოფით დასარულა გ. ერისთავის «წვისკარში» თავისი სიცოცხლე, როდესაც თეატრში მყოფრებელს წაეხალ თამაშობასთან ყველასთვის გასაუკები ენა ესმოდა. ყურნალში დღიურ გარამზე, თუნდა ლიტერატურის სფერის შესახები, არაფერი იმყოფა, როდესაც სტენა მყოფრებელს თავლ წინ უხატავდა ცხორებების აკვარგსა, დასტინოდა ჩვენს უხეობას, უმეცრებას, სიდატაკეს აზრისას და გრძნობისას და მრავალ სხვა ნაკულეკვანებას.

მართლდა, რამდენისაზე წლის შემდეგ სამუდამო სტენა მოიხპო, მაგრამ მისი ზემოქმედება დაეტყო მანც კერესელიძის განახლებულ «წვისკარს». თვითონ კერესელიძემ და ყურნალის თანამშრომლებმა დაიწვეს წერა სასაუბრო ენით, ფელეტონებსაც და პუბლიცისტურის მსგავს ნაწერებს, კრიტიკულს შენიშვნებს კხედავთ; ბოლოს ჭონჭაძის, ლავრენტი არდაზიანის, ტრიგოლ რჩეულკვის და დიმიტრი ყიფიანის შრომა იბეჭდება, რომელიც მკითხველს იზი-

დაგს თავისის შინაარსით და ფორმით. 1860 წლიდან იღვიძებს ქართული თეატრი ცხოვრების ახალ ქროლის წყალობით და მას მოსდევს მწერლობის გამოფინილება.

გაზეთ «დროების» დაბადებასთან 1866 წელს შეერთებულია ჩვენი მწერლობის შეღონიერება. სტამბა მუშაობს; აქამდე წელიწადში ერთი წიგნი თუ გამოვიდოდა, ისიც ს. მდიანოვის კალენდარი იყო. იმავე დროს სტენის მთავარულითა სპექტაკლები თან-და-თან მოხშირებით იმართება და ეს სპექტაკლები ნელ-ნელა საზოგადოებას იზიდავს და აცხოველებს თვით მწერლობას იმით მანერ, რომ სშირად ამ საგანზე აღაშარაკებს, მის დამყარებისათვის ზრუნვას აჩენს და მკითხველსაც აღაშარაკებს. ეს ზრუნვა უნაყოფოდ არ რჩება. მწერლები და საზოგადოების წევრნი მონაწილეობას იღებენ თეატრის შრომაში წირით, თამაშობით. ამ გვარად თეატრი ხდება ახალ მოძრაობის სათავედ. ბოლოს სამუდამო სტენა არდება ნიჟერის არტისტების დასით. მთელი მწერლობა ფრთა შესხმულსავით ეხვევა თეატრს. რეპერტუარი გ. ერისთავის დროს ათიოდ-თხუთმეტოდვე ზივისაგან შემდგარი ახლა იკლება მშენიერის თარგმანებით შექსპირისა, მოლიერისა, ფრანსიელთა, ნემეტთა და რუსთა დრამატურთა. ჩვენი მწერლებიც თითქმის ყველანი მონაწილეობას იღებენ: სთარგმნან, სწერენ, ნამდვილ ქართულს ან გადმოკეთებულ ზიესებს. რაფიელ ერისთავი, აკაკი წერეთელი, ივ. მანაბელი პეტრბურგის სტუდენტებითურთ, დავით ერისთავი, აქსენტი ცაგარელი, კალერის გუნია, კოსტანტინე მესხი, კასილ აბაშიძე, კოსტანტინე ყიფიანი და კიდევ სსკანი სასტენო ლიტერატურას, ქართულ რეპერტუარს ამდიდრებენ. მართალი რომ ვთქვათ, გადმოკეთებულ ისტორიულ ზიესებს ცრუ კლასსიკურის შესედულობა და მოწყობილობა დაახნდა, ნამდვილ ქართულ ზიესების მწერლებზედაც კი შედომქმედება იქონია, მაგრამ მათ ნაკლებუკუნებას მათურებელი საზოგადოება არ ხედავდა, თავისის ფანტაზიით ასწორებდა ან ავსებდა. ეს ასეა, მაგრამ მანერ მათ დიდი გავლენა ქონდათ, რადგან საზოგადოებას თავისებურად ესმოდა, თავისებურად ზომავდა და აფასებდა. ვიქტორიენ სარდუს ზიესა «მიმულია», გადმოქართულებული «სამშობლოდა», დღეკანდღამდე საყარელ ზიესად

ითვლება. ზირველ სანებში ის იყო იმ გვარ ზაქსთაგანი, რომელ-
 ნიც საზოგადოებაზე რადანა გრძნეულის, ჯადოს ძალით მოქმედებენ.
 ქართველი მუყრებელი თეატრის შენობიდან გამოჭყვას გადასა-
 ღისებული, გაკეთილშობილებული, ამაღლებული, გადრე გუშინ იყო.
 ამ ზაქსის შესახებ ევროპაულს მწერლობაში კრიტიკოსები რაც უნ-
 და მსედველობისანი იყვნენ, მას გაკლესა ქქონდა ქართველ დრამა-
 ტურგებზე და მის თემაზე ბერმა დასწერა ისტორიული ზაქსა,
 მაგრამ ფორმითაც და შინაარსითაც კერ შეედრების მოხსენებულ
 დრამას. მაგრამ ჩვენ აქ ზაქსების ცარწევა და დაფასება არ გვეკუ-
 ლება.

ეს გი უნდა ვთქვას, თაკის თავად თითოეულ დრამატურგის
 ნაწარმოები კერაფერი შეძენა ქართულის თეატრისა და ლიტერა-
 სთავის. მაგრამ საერთოდ რავი უკლას ერთიანად შემკრებლობით
 თვალს გადავკლებთ, კარგ ნათარგმნ ან გადმოკეთებულ ზაქსებთან
 ერთად ეს ქართული ნამდვილი ზაქსები შეადგენენ აჭრელებულ თაი-
 გულს, რომელიც საზოგადოებაზე მოქმედებს, მას განების განს-
 ნას კსმარება, სწორთნის, ევროპულ დრამატულ ლიტერატურას
 აცნობებს; მწერლებს დრამატიულ წერის ტექნიკას ასწავლის და
 ჩვენს ლიტერატურას მშრომელებს და მკიასკელებს უჩენს.

დაწვრილებით რომ ვშინჯოთ ორიგინალ ზაქსების დარსება,
 ბერის ნაკლულებსებას შევამჩნევთ. მას ნაკლულებსებას მრავალა
 მიხეზები აქვს. ჯერ სულ დაფუხებიდან ქართულ თეატრს ის სა-
 თავე არა აქვს, როგორც ევროპაულსა, რომელიც მომდინარეობს
 ძველის ძველ დროიდან, ქრისტეს წინად ძველ კლასიკურ დრამი-
 დან. მერმე საშუალო საუყუნობში ეკლესიის გაკლენის ქვეშ და
 მისის ხელმძღვანელობით იმართება სასულიერო შინაარსიან წარ-
 მოდგენები (მისტრიები და მირკლება), რომელიც თეატრის მსგავ-
 სად მუშაობს მეცამეტე და მეოთხმეტე საუყუნადან მოყოლებული.
 ესნანაში ღობე დეკავა და კალდერონი შესანაშნავ ნაციონალურ
 თეატრს ამკვიდრებენ მეოთხმეტე და მეჩადმეტე საუყუნეში. თი-
 თქმის იმავე დროს საფრანგეთში, იტალიაში, ინგლისში და გერ-
 მანიაში მუშაობს და მკვადრდება თეატრი და ჩნდება გენიოსთა გე-
 ნიოსა, საკვირკელება საუყუნეთა, შექსპირი. რუსეთში თეატრს სა-

ფუძველი დაეცა პეტრე შარველიას შემდეგ სუმაროკოვისაგან, ესე იგი მეთორმეტე საუკუნის ნასკვარში. ქართულს სტენას, თეატრს ნამდვილის მისის მნიშვნელობით წინამორბედი რაიმე მუშაობა არა აქვს, იგი უფროდ ჩნდება 1850 წელს. ქართველი საზოგადოება იმ ხანისსეუ დგას, როგორც შარველ საუკუნოებში ევროპის ხალხი, რომელნიც დროს გასატარებულ სიძინე მართავდა სატობაში ღამის თეატრზე, კვლევისის გაღვანში, მწკანე ხას შტოების კარებში (სეფეებში), საგარეოს დაკვრით და მესტირის შაირებით, ჭიდაობით და თამაშობით. ევროპის ხალხები მთელა საუკუნეებს განმკლუბაში კარჯიშობდნენ; როგორც მხეერებელს ისე მწერლებს და დრამატურებს ესტუტიოური გემოვნება უნდა გაწვრთნათ ხანგრძლივად. ასს თავობას უნდა კარჯიშა და გაწვრთნილაყო, რომ შექმნა დღევანდლისთანა თეატრი.

აქ ჩვენში რაგი უფროდ ჩნდება ევროპაულის მნიშვნელობის თეატრი, რასაკვირველაა, კარაფერ გენიოსს ვერ შექმლო მისი უფროდ დამკვადრება, არა თუ გიორგი ერისთავს და მას თანამოღვწეს ანტონოვს, არტასტებს და ჩვენს საზოგადოებას. ჩვენ ქართველი საზოგადოება მაშინდელ ოპერებშიაიც ისე დადიოდა, როგორც სამხედრო სამსახურის კაცა შარადში, ესე იგი თავის სანკნებლად: მერ აქ განლაგრო. ეს იყო უმთავრესი მიზეზი, რომ დაიხურა რამდენსამე ხანს თეატრი, მაზეზა იყო საზოგადოების მოუძინადებლობა და გულგრილობა. უღამესა მაზეზა ამაში მოაზოება, და არა თუ სუბსიდიას მოსპობაში. სუბსიდიას, მართლდა, აუცილებლად საჭიროა როგორც საზოგადოდ ვაგულგვარ სელტუნებისათვის, აგრეთვე თეატრისათვისაც. დღევანდელი მთელი განათლებული კაცობრიობა ამას ახსარებს დიდ ხარჯს და უგულას სასკლმწიფოს ბუჯეტში შედის ეს ხარჯი. მარგამ თუ ხალხი მოუძინადებელი და შეუჩვეველია, თეატრის ვაფა უარყოვად იცვლება და კარაფერი მზავალ მილიონის ფულიც მას ვერ შეიმარებს.

საბედნიეროდ უნდა ვთქვათ, რომ რაც უნდა ხალხის მოუძინადებლობა, შეუჩვეველობა არცუნა დრომ გიორგი ერისთავს დაწეებულ საქმეს, ის არ გაჭარწეულა. ჩვენ თავმოწონებათ შეკვიძლა ვთქვათ, ქართული თეატრი ხალხმა შეჭქმნა თავისის ძაღლანით, მერადი-

ნობით, სიყვარულით, შრომით და არა ფულის დახმარებით. ეს ამბავი თეატრის ისტორიაში მრავალს ხაღხს არ შეხვედრია. უკუა დიდ ხალხებში თეატრს ხელს უწყობდა ჯერ კვლევისა, მერე სასკლმწიფო და მუფეები. დრამატურებს ჭ თეატრებს დიდ მფარველობას უჩენდნენ; საფრანგეთის, ინგლისის, გერმანიის, ესპანიის და იტალიის სასკლმწიფოება თეატრისათვის ისე ზრუნავდნენ, როგორც სხვა საზოგადო სასკლმწიფო საჭიროებისთვის; სასკლმწიფონი დიდრონ გეთიდ მშენიერ და ძვირფას შენობებს აკებდნენ მისთვის და სარჯს ეწეოდნენ მისის კარგა მწიფობისათვის. რუსეთის სასკლმწიფოც აგრეთვე სარჯავს რუსულ თეატრისათვის დიდძალ ფულსა. ამ გვარად რიცხვ-მრავალი, როგორც რუსეთის, აგრეთვე ევროპის ხალხი, საზოგადოება და სასკლმწიფო თავის თეატრისათვის შესამჩნევ ზრუნვას ეწევა; აფუძნებს სათეატრო დასებს, აკებს დიდრონ შენობებს და მილიონებს არ ზოგავს.

სხვა გვარად მუშაობენ ევროპის სხვადა-სხვა რიცხვ-მცირე ხალხები. თავის თეატრებს თითონ აფუძნებენ, უკლან და ცხსაკენ. ქართველი ხალხიც ამითში უნდა ჩავრიცხოთ, რადგან აკერ 20 წელწიდა თითონ ხალხმა და მის საზოგადოებამ დააფუძნა, ინახავდა და ინახავს კადევანტ. ამით ჩვენ დავიწეება არ გვინდა იმ დიდის ღვაწლისა, რომელიც დასდევს ქართულ თეატრს მისმა დამფუძნებელ მფუწეებმა. ღვაწლი გორონტოვისა, გიორგი ერისთავისა და მათ თანამშრომელთა უკვდავია, დიდებულთა იმდენად, რომ მისი სასკენებელი საუკუნოდ დარჩება ჩვენს ისტორიაში.

ჩვენ აღვნიშნავთ თეატრის ცხოვრებიდან იმ ფაქტს, რომ ძალა ქართველობის ცხოვრების განახლებისა, მისის სასიცოცხლო ნიჭის გამოჩნდა ძლიერად ამ თეატრის დამკვიდრებით და განმტკიცებით. აკერ ნახეარი საუკუნე ქართველობამ იმუშავა თავის თეატრის შექმნისათვის და, მიუხედავად შეჭირებისა, შეჭქმნა იგი, განამტკიცა და საუკარულ საგნად გაუხსდა ხალხსა; საუკუნოდ თვით-მოქმედების სამავალითო საქმედ დაუსახა მომავალ შთამომავლებას.

როგორ სამავალითო არ უნდა იყოს, როდესაც თეატრმა ასე ძლიერად იმოქმედა მწერლობაზე? ზემოხსენებულ გამოცოცხლებას-

თან ქართულმა თეატრმა მთელი ლიტერატურა შეჭჭმნა ამ ნახევარ საუკუნეში. წარჩინებულ კლასიციურ ეპოქის ლიტერატურიდან რაც კი გაჩვენდა, სულ სცნას, თეატრს ეკუთვნის. ქართულს ლიტერატურაში თუ არის რაღაც ნათარგმნი, სულ დრამატული ნაწარმოებია. ზოგის სხვა დარგის კლასიციკლის ნაწარმოებია არ მთავრებულა დღევანდლამდე. რუსის, ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, იტალიის და სხვათა მართლ დრამატურების თხზულებანი ამდღე რეჟის ჩვენს მწერლობას: შექსპირი, მოლიერი, ბომარშე, შილერი, გიოტე, ჰანსტიმანი, ზუდერმანი, იბსენი, გოლდონი, გოგოლი, გრიბოედოვი, ოსტროვსკი და სხვა მეორე და მესამე ხარისხისგან დრამატურები ჩვენთან მთელ მშვენიერ ჟღერს მშვენიერ ნათარგმნი ლიტერატურისას, რომელიც ჟერ ნახევრად არც კია დაბეჭდილი. შეადარეთ ეს დრამატულ თხზულებათა ჟღერს ნათარგმნებისა ეპოქის კლასიციკლის სხვა ნათარგმნი პოეზიას ანუ ზოგისას. რომელს დასახელებთ? იმისათვის თუ არა მაგალითად ტორკვატო ტასოს, არიოსტოს, გიოტეს, შილერის (მათ დრამატულ თხზულებათა გარდა,) მილტონს, ბაირონს, ვალტერსკოტს, ტეკერეის, დიკენსს და სხვათა? პირველ ხარისხისგან მწერალთა ნაცვლად ქართული ჟღერსაღებია საკმაოდ წლის წლობამდე სულ უმნიშვნელო მოთხრობებს და რომანებს თარგმნით, რომელთა მთელი გროვა, თუნდა ასობითაც ავიდეთ, ვერ შეადრება თავისის მნიშვნელობით და ნაყოფიერ გავლენით ერთ კლასიციურ თხზულებას. კლასიციური ეპოქის ნაწარმოების მნიშვნელობა დიდია და გაუნომელო, რომორც მკითხველ საზოგადოებისათვის, აგრეთვე თვით მწერლებისათვისაც. მათ ცნობას მოკლებული მკითხველი და მწერალი ყოველთვის მოკლებულია განათლებულ მსჯელობას, გრიტიციზმს და კემოვებებს, რომლისგან წარმოსდგება ჩვენებურ მოგრიტიკე მწერლების კვლავი უხამსო, ადამიანის დამამდაბლებელი და მკითხველის გამრყენელი მანერა პოლეშიკაში. რა იქნებოდა ჩვენი მწერლობის ყოფა, რომ თეატრი არ მოშველებოდა და გაუგებარ არ ჩვენოდა დრამატულ თხზულებათა თარგმნის შეძენას? თეატრი რომ არ გვეჩვენა, გადაწვევით გიტყვით, დრამატულ თხზულებათა ის სიმდიდრე არ შეეძებოდა ჩვენ ლიტერატურას, რაც ახლა აქვს. ამ გვარად თე-

ატრძა ქართული ლიტერატურა გამდიდრა თარგმანებით, გამოცდონდა, ფრთხილად შეასწავს და განაახლა მისი მდინარეობა. მისი ნაყოფი ჯერ კიდევ შეუქმნეკლდა, რა აწარმოვა ჩვენს აზროვნებაზე, ჩვენის გონების გამომწვანებლობაზე, სულიერს სიღრმეზე. ჩვენს კრიტიციზმს ჯერ ბევრი აკლია, რადგან მარტო მის ამახას აზრის მომუშავე, და მოკლებული იქნება, სანამდის ჩვენი მწერლობა არ შეასწავს სხვაგვარ გლახაკთა და კრიტიკოსთა თარგმანებით. დღეს ჩვენის უფროსი-განყოფილის რეკონსტრუქციის თეორიაზე, ნათამაშეკვირებაზე, ატრიატების თამაშობაზე იმ აზროვნებადმისაც არ ამაღლებულა, სადამდისაც წარსულ საუკუნეში აღსანიშნავი იმის წინა კრიტიკოსები მივადნენ. უნდა მოკვლადეთ რომ ამასაც დაუდგება დრო, დრო უმეტესის მსჯელობისა უკეთესის ახსნისა, განსჯებისა და განცხადებებისა.

თეატრის გაღვივებამ, როგორც ვთქვით, შექმნა კერძო დრამატული ნაწარმოებთა თარგმანი და გამდიდრა ჩვენი მწერლობა. ამით ჩვენი მწერლობა დაკლებულა ქართულ სტენიისადმი და ამით უკლას უნდა ესმოდეს, რა დიდი განუხრებელი მნიშვნელობა აქვს ლიტერატურას. ნათარგმნი ლიტერატურა განმა ფოკელოს ხალხის გონებითის წინსვლისა და წარმატებისა. ჩვენ ვხდებით მონაწილე მსოფლიო გონების წარმატების ფერსულში, მისი გონებითის სიღრმის მონაწილე, მის სწავლას შემთავისებულა, მის სინარულას და ტკივილას თანამონაწილე თანამგძმობულა, მისას დადებას მონაწილე, მისის ბედნიერებას მონაწილე. დღეს კაცობრიობას რაზემნიშვნელოვანად დაჩვენებები ვხდებით მისი თანამგძმობულა მომსახურე და მის ბედნიერებასთან საგუთარის ბედნიერებას მონატრე; მონატრე ვართ სურთო საყოველთაო მსოფლიო სიკეთისა, ვხდებით წიკრი დაწინაურებულ საზოგადოებათა და ერთ და ამ მშვენიერის ხელახლების ტამრის საშუალებით ამაღლებულს გვანდა ეკლას ამაღლდეს სურთო კაცობრიობის ბედნიერებისათვის.

ნათარგმნი ლიტერატურა ამას გვეუბნება, ამას გვიმძღვრებს, გვასწავლას, ამას გვიხატავს და გვაძინებს.

არ უნდა მივერეთ სასოწარწვეთალებას, თუ ჩვენი ორაგინალური მწერლობა თეატრისათვის ჯერ კერ კვამლავს კლასსაყვის

ნაწარმოებსა. ობობც და ათი წელიწადი ისეთი ხანი არ არის და ისეთი გარემოება არ შესხვედრია ჩვენს მწერლებს, რომ შექმნა და გამოეყენა კლასიკური დრამატული მწერადი. ევროპაში, ინგლისში შექმნიერის წინააღმდეგ მეთექვსმეტე სუგუნში თეატრის მწერლები და არტისტები განათლებული, კემბრიჯის და ოქსფორდის უნივერსიტეტში ნასწავლი კარები იყვნენ. სხვა ქვეყნებშიაც ამის მსგავსად. ჩვენი დრამატურგები და არტისტები ძალიან შორს არიან. დღეს შინადად არავის შესება არ გვსურს, მაგრამ საზოგადოებრივი ყველადაცვის ცხადია, რომ დღეს დრომ უნდა გაიაროს სანამ თეატრი მოიხვედრებენ ევროპიულის მნიშვნელობის სათანადო მშრომელებს.

ყველა შემოსხვენებული ნათქვამი დღეს ისეთი ფაქტია, რომელსედაც უარის თქმა არ შეიძლება, რომ ასე არ არის და საცნობილია. ამის თქმით ისიც გამოჩნდება, რომ ჟურ-ჟურობით ქართული თეატრი არ არის გამომსახველი ნაციონალურ თეატრისა. ჟურ იგი ვერ ხატავს ჩვენს ხასიათ-ვნეს, ჩვენს ტემპერამენტს, ჩვენ შინაგონებს კარდობითს და შემკრებლობითს. გადმოკეთებული ფარსი, კომედია, დრამა, რაც უნდა სახელი და ფორმა მიკრეთ, უცხია, სხვაა. ორიგინალურ ნაწარმოებში იგივე ფარსი, კომედია ან დრამა, რაც გადმოკეთებულში ან ნათარგმნში. ორიგინალურ ჩვენი დრამები მიბძვას, მართლდა შეძენა, მაგრამ თვითმყოფი, თვით არსებითი დამოუკიდებელი, დამუკდველი საკუთარის ხასიათისა, საკუთარის ცხოვრებისა, ჟურ არა გვაქვს. დღევანდლად უკეთეს ორიგინალურ დრამატულ თხზულებად ითვლება გ. ერისთავის «გაყრ» და «დავა». შეადარეთ ევროპიულ თხზულებებს თუნდა მორე და მესამე ხარისხიან მწერლებს, და ნახავთ რომ მოხსენებული პიესები თხზულებების ხორცშუესმედიანია, შეუძლებელი ესკიზია და არა განვითარებული, შალაშინ გავრუდი დრამა. აკაკი წერეთლის დრამები სურათებია, სრულებით დრამის ტენიკას მოკლებული, აკაკი რაგანდის პიესები უბრალო სურათებია ოხუნჯურ ფარსებით შევსებული, გუნდას პიესები გავგონებს ფეერებს. დრამა კი უნდა გინიკნებდეს სულის სინტონდესს, ესე იგი ვნება-

თა ბრძოლას და ამ ბრძოლაში გამარჯვებას ან დარცმას. ამ მხრით გადმოკეთებული ან ნათარგმნი შეესება აკაკი წერეთლისა, აქტ. ცაგარდისა, კონსტ. მესხისა და ვას. ახაშიძისა უფრო უკეთესნი არიან ორიგინალ ნაწერებზე.

ამ გვარად ქართულ თეატრს მომავალში სავნად ერთი მიზანი უჩნდება. შექქმნას ნაციონალური თეატრი, ესე იგი გამოსახოს ჩვენი ნამდვილი ცხოვრება, ჩვენის ხასიათით, ტემპერამენტით. ამისათვის საჭიროა შეგნება ჩვენი ცხოვრების ისტორიული მომენტისა, ცოდნა ჩვენის ისტორიისა და მწერლობისა, ფართო მსოფლიო ქვეყნის მსგავრობა და განათლება. ნიჭი და გონიერება ბუნების საქმეა და, რასაკვირველია, უშისოდ არაფერი გაკეთდება. მაგრამ ნიჭი ორს საქმეს მოკლებული ვერაფერს გააწყოებს; ეს ორი საქმე შრომაა და მასთან სწავლა-განათლებლა *).

II

თეატრის მუშაობა რომ შეკადრეთ ლიტერატურისას, მკითხველმა იქნება ის აზრი დაგვიწამოს, რომ ეს 50 წელიწადი თითქმის მას არაფერი შესამჩნევია, არაფერი ნაყოფიერი მუშაობა არ დაუჩნევია ჩვენს ცხოვრებაში. ეს ასე არ არის. მართალია, თეატრმა მომეტებულად ფეხი წინ წასდგა და თვით ლიტერატურასაც წაადგმეენა, მაგრამ თვითონ თავისთავად სავსეა დავაწლი დასდვა ჩვენს გონებით ცხოვრებასა და თავისი მხრითაც იქონია ზედმოქმედება თეატრზე.—თუ თეატრი დღესასწაულობს თავის 50 წლის შრომას, მწერლობასაც სწორედ მასთან აქვს გადაბმულა თავისი დღესასწაული.

როგორც მოვიხსენეთ 1850 წლამდე მთელი ნახევარ საუკუნეს ჩვენი მწერლობა თუ იყო განგრძობება წარსულ საუკუნეთა, ისე

*) ეს ნაწილი ამ წერილისა შემოკლებით წაკითხული იყო ბ-ნ პეტრე ყიფიანისაგან 2 იანვარს ამ წელს დრამატიულ საზოგადოების საგანგებო კრებაზე ქართული თეატრის 50 წლის დღესასწაულის დღეს.

იყო მოღუენებელი, თანაგრული და ენა დაბმული, რომი აწარმოებს ემსგავსებოდა. სანა სტამბა არ არის, იქ მწერლობა რინცხ-მცირე წრეში ტრიალებს და ხალხში ფებს მძიმედ, სიმნულით ივადებს; მისი აზრი მხელად იფენება გარს მოცულ წევდადაში. ნახევარ საუ- გუნემ ისე გაიბრა საქართველოში, რომ სტამბა მიუწდომელ იარა- ლად ჩანს. მოკიგონით ბარათაშვილის ლექსების ბეჭდვაზე 1846 წ. რას იწერებს მისი მეგობარი: «ასი თუმანი შეგვრბოთ დასაბეჭდა- თაო», მინც კი ეერ დაბეჭდეს. ბეჭდვა პიესებისა, ძველ მწერალთა შ. იოსელიანის რედაქტორობით, გ. ერისთავის «ცისკრისა» მედამ თეობით ორის წლის განმავლობაში ცისის ალებსა ჰგვანდა ჩვე- ნის ლიტერატურულ მუშაობისათვის, რომელსაც გზა დაედვა სტამ- ბის დაზგამდე. მართლდა ვხედავთ «ცისკარში» ისეთს ნაწერებს, რომ ყოველისავე კრიტიკის დაბლას, მაგრამ საიდან უნდა გამოჩენი- ლიყვნენ მწერლები, რომ სასაზარეოად და საკარგადმოდ კალამს სტამბის დაზგა არ დამოარჩილებინა. ეს კალამი კარგადმობდა შეგ- რებაზე და გადაწერაზე ძველთა მწერალთა ნაშრომისა, როგორც მა- გალითად დავით რექტორის კალამი, რომელაც ჰგროფდა ძველ ნა- წერებსა და გადაწერილებსა ჰფენდა. აქედანვე ამ ძველ მწერლებიდან იწერა ერისთავის «ცისკრის» მეშაობა ზოგაერთ ახალ ნათარგმნ მოთხრობებისა და ლექსების შერეებით.

სტამბის უძვეველი კედელი ახლა გატყეილი შეიქნა; კერესე- ლიქემ 1857 წელს განახლა ყურნალი და შემოიკრიბა ვისაც გული ერგოდა და კალამით მუშაობა ესალსებოდა. შეიკრიბა ჯგუფი ყო- ველგვარის აზრისა, მიმართულებისა და ცოდნა-უცოდნელობისა. ეს ჰგვანდა ენათა აღრევისა ბაბილონის გოდოლისებურს. იბეჭდებოდა დერჟავინის ოდა «Война» შიგნიტიგურის ენით, ბაირონის მიბამკა, ბა- რათაშვილის და თან კანდოკის ლექსები, გრანოვსკის ლექციები და მასთან მოთხრობა ლარმონტელსა, შექსპირის «რომეო და ჯუ- ლიეტა» და პოლემიკა სმარებაზე ტფილისი, თბილისი, თუ თფილა- სი; არაფერი იყო კრიტიკული წერილი, არაფერი შინაური ცხიკ- რების შესახები. რედაქტორს თავი მოჰქნდა ლექსებითა და ქართ- ველობის ვუშენობითა. ივან ივანიჩი უბრალო ზედამხედველი იყო გამნაზაში, მაგრამ თავი მიანდა ზეკარდმო მადლით ცხებული,

მთაბბე

რომელსაც უნდა აეყვანებინა ქართული დიქტირატურა, ის მხოლოდ ლექსებსა სწერდა ღარიბ შინაარსიანს. მაგრამ მის ლექსების მნიშვნელობა მდგომარეობდა იმაში, რომ სასაუბრო, სადა ენითა სწერდა, ვიდრე წინა დროებში. მას თავი მიანდა განმანსლებლად ქართულის მწერლობისა. რამდენი კომიზმია ამ გარემოებაში და რამდენი ტრაგიზმი! ლაშქარევი ბეერი შეიძლება ამასე. ვისგან და როდის აიხდება ეს სამართის ჯოდი, რომ მის ქვეშ წაიკეთხოს კანცმა გამოვლილი გულის სიმწარე გარს მყოფ გულგრილობისა და შეურაცხებისაგან; ბძძოდა, მედგრობა და ტაკკრძება სურვილის ასრულებისთვის, იმედი ერთხელ აჩუქულ გზასე საწადლის მიღწევისა? დამტირება ახლოთაგან, დაბრიყება დონიერთაგან, გულგრილობა უძღვეული გარს მყოფთა, რომელთა სიკეთისათვის თავი გამოუდგია, რამდენი დასამარცხი გარემოება ესეია იმ დროს მუშაობასა და შიგ ჩაბმულ კანცებსა. თვითონ ის მწერალნი და მუშაგნი შეიძლება ბეერის ნაკლულეკანებით იყვნენ დამბუნებულნი; ცოდნით და განათლებით საზოგადოების შუათანა ხარისხზე მალეც არ იდგნენ, მაგრამ საერთოდ მათს მუშაობას ერთი ფერი ადგეს, ერთს სიტყვას ელადებს: გვიანდა ვიმუშაოთ ქართულის მწერლობისათვის, ქართულის ენისათვის, რომელმაც უნდა გზა მოგვცეს განათლებისა და წინ სკლისაო. ეს სიტყვა იყო სიყვარული დედა ენისა, მწერლობისა.

ეს ძვირფასი სიტყვა საგრძნობელი შეიქნა ახალ მოზარდ და ძველ თაობისათვის, ვისაც საზოგადოებრივი ნერვების მგრძნობელობა არ დაჭკარგოდა. ამის გამო კერესელდის «ცისკრის» განახლებასთან ყურნადას შემოესვია მთელი ჯგუფი, რომელთაც დაიწყეს კარჯიშობა აქამდე უჩველარი, უნახველი და იშვიათად გავრნილი.

მალე ცხოვრებას მოჭებრა ახალმა ქროლამ. ბატონ-უმობის გადავარდნის დრო დადგა და შეარყია მთელი ჩვენი არსება ახლის ცხოვრებისათვის, ახლის სურვილებისათვის და აზროვნებისათვის. ახლის დონით, უმეტესის კრიტიკულის მხედველობით «ცისკარს» შემოკრია იმ დროს მოსწავლე თაობა, ჩვენი სტუდენტობა, რომელიც შეტერბურგის უნივერსიტეტში იყო იმ ყამად შეჯგუფებული. კერესელდის «ცისკრის» პირველ წლებიდანვე კხედავო ილია ჭავჭავაძის

კამის და აკაკი წერეთლის ლექსებს. ამავე ხანში იწეებენ თარგმანებს: ანუ პეტარას საზოგადოებრივ წერილებს გიორგი წერეთელი, კირილე ლონტოვიჩი და ნიკოლოზ ნიკოლაძე.

ორი სანი წლის შემდეგ უურხაღს მომატებული სინტონსე კძლევა. ეს ნაწერებისა იწმინდება, ხნდება სადა სასაუბრო ერთი ნათარგმნი გამომხნილ კეროზიელ მწერადთა ნაწარმოებთა, რრიგინაღური მოთხრობები ჭინქამისა, ანდაზიანისა და რ. ერისთავისა. მაგრამ უურხაღს მანინ არ აკლია უმნიშვნელო, უაზრო ნაწერები. ამის გამო ახალი თაობა უკმაყოფილოა და ხნდება ილია ჭავჭავაძის კრიტიკულ-ზოლოგიური წერილები 1861 წ. ეს იყო დიდი შერყევა ქართულის მწერლების უაზრო წერისა. საგანი ზოლოგიისა იყო განსკნებულ რეკონ ერისთავის ნათარგმნი ლექსები კანლოკისა, რომელსუნდაც ლაზარაკობდა, რომ სენტიმენტაღურ მიმართულებას მწერლობის თარგმნი არ კარგაო. ამას მოჭყვა კრიტიკა და ანტიკრიტიკა, რომლიდანაც გამომხნდა, რომ უნიკერსიტეტში ნაწავალი კქიმი სარდიონ ალექსიევი-მესხიევი იმავე აზრზე შეხერბუღიყო, რაც წარსულ სუეუნიში ქქონდათ. (მწერლობის ეს სამკვარიო: მღალი, დაბალი და შუათანა). ამ ზოლოგიიდან გამომხნდა დიდი უმერება «ცისკრის» მომატებულ მწერლებისა და ახალ თაობის მწერლებმა მღე შესწუგატეს მასში მონაწილეობა ზოლოკირის გარდა. დარწმუნდენ, რომ კერესელიძეს არ სურდა დროს კითარება შეკნო, არც ცოდა, არც სურვილი არ დაქმარა რომ ესარკებლას ახლის მოთხრობილებით და გაჭყოლოდა ამ მოთხრობილების დაქმყოფილებას.

ცხოვრების ახალმა მიმართულებამ, უფრო მომეტებულად განთლებულმა ახალ თაობამ თავი იხინა ილია ჭავჭავაძის უურხაღსი «საქართველოს მთამეში», რომელიც გამოვიდა 1863 წ.. ქართულ მწერლობას მის წინად არ უნახავს ის ცხოვრების ახალი ქროლა, ის სინტონსე, რაც ახალ დაარსებულ უურხაღს გამოაჩნდა. კეროზიულის სახით ზირველი ეს გამოცემა იყო, უურხაღს უოკლეკვარი განყოფილების ნებართვა ქქონდა ზოლოტიკურის გარდა. ბეღეტრისტიულ ნაწერებთან იბეჭდებოდა შინაური მიმოხილვა, კრიტიკა, სამეცნიერო ნაწილი და ამ განყოფილებებში მკითხველი ქქოკებდა

სადა ცხოველის ერთ საუბარსა. ქართველ მკითხველს იშვიათად წა-
 კეთს ასეთის სახის ჟურნალი. აქ უმეტრებს ადგილი ღირს
 რა, კერძო-ული აზრი საწადმართო წინსვლისა ცოცხლის ერთ
 ლაშარკობდა ეველსათვის გასაგონად და ჩასაგონებლად. ახალ და
 ძველ თაობის განათლებულმა და დაწინაურებულმა მწერლებმა ამ
 ჟურნალში მოიყარეს თავი. მაგრამ სამწუხაროდ ერთ წელიწადზე
 მეტი ვერ გასძლო. საქმით გამოჩნდა, რომ ჟურ კიდევ მომზადე-
 ბულ განათლებულ მწერლების რიცხვი მეტად ნაკლები იყო, ისე
 რომ უკანასკნელ თვეებში მთელი ნომრები მარტო რედაქტორის ნა-
 მუშაობით უნდა აკესებულყო. ჟურნალის პოლიტიკურ გასეთად გა-
 დაკეთებაზე რედაქტორს ნებაართვა არ მიეცა და მოისპო. დაჩნა ისევ
 ძველი «ცისკარია».

ახალ თაობაში მეტად გამოღვიძებული იყო აზრი, რომ ქქ-
 ნობდა რამდენადმე მწერლობის შესაფერი ღირსების ორგანო. შესდ-
 გა ამხინგობა, (ნ. დოდობერიძე, გ. თულაშვილი, განსკენებული
 დ. ბაქრაძე), რომელთაც განიზრახეს სტამბა გაემართათ. იშოვეს კე-
 თილი მიდრეკილების კარგი განსკენებული სტ. მელიქიშვილი მესტამ-
 ბედ. მათ მეცადინეობა იმპარეს ორის წლის განმავლობაში გასე-
 თის დაარსებისათვის, ნებაართვა გამოიტანეს, მოიწიეს რედაქტო-
 რად განსკენებულა გიორგი წერეთელი და 1866 წ. მარტში გამო-
 ვიდა პირველი ნომერი საპოლიტიკო და სალიტერატურა გასეთის
 «დროებისა».

«დროებისა» დაფუძნებისთან შეერთებულია ის დრო, როდესაც
 მწერლობამ უმეტესი ფართო ადგილი დაიჭირა ჩვენს ცხოვრებაში,
 კიდრე წინად იყო. პირველ წლებში მწერალთა რიცხვი უდრიადა წი-
 ნანდელ დროის სიმცირეს და ჟურ-ჟურობით მას გასეთის ფერი აკლ-
 და, დღიურ ყოფა-ცხოვრებას, თუნდა რომ წერილმანი იყო მისი ამბა-
 ვი, იგი ნაკლებად აღკენებდა თვალ-ყურს. მაშინდელ ნომრებში ძალიან
 ცოტას ნახავთ წერილ ამბებს, კორრესპონდენციებს, სადღეისო ფე-
 ლეტონებს. პირველ წელს ავსტრო-მრუსის ომის ამბები და დე-
 პეშები იბეჭდებოდა ცენზურის პირობებით მსოფლოდ რუსულ გაზ.
 «კავკაზა»-იდან გადმოთარგმნილი. მის მაგიერ ვრცელი საჟურნალო
 წერილები კი შეგხვდებათ გაბმული ათიოდ და ოციოდ ნომერში.

მესამე-მეოთხე წელს ვხედავთ უფრო მომატებულ კორრესპონდენციებს, წერილ წერილებს, შენიშვნებს, ფელეტონებს და ეტუობა საგანეთო ფერი. 1869 წ. ახალი რედაქტორი სერგი მესხი სრულებით გაზეთს ეპატრონება, მოგზაურობს და მაწერ-მოწერას იწყებს ზრეკინციებში მოკალმე კანცებთან და გაზეთს უჩენს მთელ ჟგუფს კორრესპონდენტებისას. ერთგულს თავგამოვლებულ თავის ჟაჟას, ღონეს და ძალას მხოლოდ გაზეთის სწირავს. კერესულიძე და გ. წერეთელი იძულებულნი იყვნენ თავის სარჩო სასულძწიფთან კერძო სამსახურში ეკებნათ. მესხი პირველი რედაქტორი იყო, რომ მრავალ დაბრკოლებასა და ნაკლებულობასთან მთლად თავისი შრომა მწერლობაზე დაემყარებინა. ის მთლად ერთგულად მიეცა მწერლობის საქმეს და თავის წრეულ გულის დასმარებით, მიმზიდველის ხასიათით გაწს შემოასვია გაზეთის კეთილას მოაზრე და კეთილის მსურველი ახალგაზდობა. საკვიარო გაზეთი ბოლოს მან მუდამ დღიურ გაზეთად გადააკეთა, როდესაც ხელის მომწერთა რიცხვი არ აღმატებოდა ოთხასს. 1883 წ. ხანგრძლივის შრომით დატანჯულმა გაზეთი გადასცა ივანე მახაბულს, მამინ რიცხვი არ აღმატებოდა სუთასს.

ეს მოხსენებელი გარეგან მხარეს შეეხება. შანაგანი მხარე გაზეთის საქმისა მთელი ჩვენი ლიტერატურის საქმე იყო. ის დრო ჩვენი საზოგადოების ძალიდან გამოღვიძების ხანა იყო ბატონუმიობის გადაჯარდნის შემდეგ. საზოგადოება უნდა შეერიკებინა იმ აზრთან, რომ მთავრობისაგან კანონით დაჯალებული კანთავისუფლება გლესებისა შექმნილ იყო საზოგადოებას რწმუნებად, საზოგადო მთელის სალხის ბედნიერების და კეთილ მოწეობილების აზრი ძვალსა და რბილმა გასჯდომოდ; საზოგადოებისათვის უნდა შეეგონებინა, რომ კერძო ბედნიერება მთელის სალხის ბედნიერებაზე არის დამკარებელი და იქიდან წარმოსდგება. უნდა ჩაკონებინა რომ ყოველ საზოგადოების ცხოვრების მზრუნველობა და საზრუნველი სალხის უმრავლესობის წინსვლას, რომ მთელი ქართულობა ერთი ვრცელი ოჯახობაა გლესიდან მოყოლებული თავადაძდე, ღარბიდან მდიდრამდე; რომ ამ ოჯახობაში დიდის და პატარის გარჩევა არ უნდა იყოს, როგორც ადამიანისა და დიდის საქვეურო ოჯახის წევ-

რისა და კეთილშობილ წოდებით თავის წამოწვევას აღარაფერი მნიშვნე-
ლობა აღარა აქვს; რამ სწავლა-განათლება ღკონომიურ ნიადაგზე შრო-
მას ჩვენი დარცმულის მდგომარეობის გამოძიებრუნებულა. ეს დედა-
ძარღვი გატარებული იყო ყოველგვარ წერაში წვრილის ამბებიდან
მყოფლებული მოთხრობებამდე.

ამ დედა აზრებისაგან მომდინარდა ის, რომ ქართველობის თვით
ცნობიერებამ გამოიღვიძა, ესლა აღზარატი აღარ იყო, რომ ქართულ-
კახელი სსხვა, იმერელი სსხვა, გურული სსხვა და ასე უბედურ დრო-
თა-ბრუნვით დაფოფილებს უნდა შეეცნოთ ერთისისსლობა და ერთო-
ბა თავის თავისა. ამას მოჭვევა საჭიროება საქართველოს ისტორიის
და ლიტერატურის ცოდნისა; აქამდის საშინელის უძერკებით მო-
ცუდნი განათლებული ქართველები იყვნენ და შესდგომოდნენ შესწავ-
ლას ისტორიისას და ლიტერატურისას. შირველი ნაბიჯი გადაადგ-
მევენა ჩვენმა მწერლობამ ამ მხრით და აქამდის უზნრობას, უზრუნ-
ველობას და თავის ხალხისნობის შეუგნებლობას თუ ბოლო არ
მოკლო, დასაწყისი მანც მიეცა. აქამდის განათლებული ითვლებო-
და კისაც საშუალო და უმაღლესი სწავლა გაეთავებინა, თუნდა მას
აზარაფერი საზოგადო საქმეში მონაწილეობა არ მიელო. ახლა კი იმის-
თანა კაცს აღარავინ უწოდებდა განათლებულად, თუ მისი ზრუნვა
მარტო თავის კერძო ცხოვრებას უნდებოდა. კრიტიკა, სატირა ამის-
თანა კაცებზე გატარებულია მაშინდელ ნაწერებში და უნდა ვწუხ-
დეთ, თუ დღეს ამისთანა კაცებზე სატირის ნაცვლად ღანძღვას
კეთისუფობთ და ღანძღვას იმისას, კისაც დღევანდელ ყოფაში
შერჩენია საზოგადო საქმეების ზრუნვის შნო. საზოგადო მზრუნ-
ველობის აზრი მაშინ ფინსელობდა და ყოველგვარ ჩვენის ცხოვ-
რების მოკლენას თვალყურს ადევნებდა. სოფლის სკოლების და-
ფუძნება ერთ დიდ საზრუნველ საქმედ შეიქნა და მის დასმარები-
სათვის გაზეთი მრავალს სწერდა. ამ კვარადვე სოფლის ყოველ-
გვარ საჭიროების შესახებ მიქცეული იყო მისი ყურადღება. სოფ-
ლისთვის 1868 წ. გ. წერეთელი აფუძნებს «სასოფლო გაზეთს.»
მწერლობის სსხვა მუშაობის გაფართოება იმავე საგანს შეეხებოდა
და ამ ხანებში იწყება წიგნების გამოცემის საქმე. ჭაღავების სა-
ჭაღავო საქმეებში მას მცირე ადგილი არ უჭირავს და მის მსკლე-

ლობას თვალყურს ადევნებს, კრიტიკას უშეკრება, არჩევს და ჩვენს საზოგადოებაში ინტერესს ქებადებს, რომ მიიღოს მონაწილეობა. ამ მრავალგვარ საზოგადო ქარ-გარამზე ზრუნვას ერთობა ქართული თეატრის განმტკიცების საქმე და გასუთის თანამშრომლები არიან მისი მზრუნველნი *).

აქ მოხსენებული თუ გასუთ «დროებაზე» ჩამოვარდა, ესევე უნდა ითქვას საზოგადოდ მთელ მწერლობის მიმართულებაზე. ძველი «ცისკარია» იდგა განცალკევებული ამ საზოგადო მდინარეობაში. ანტონ ფურცელაძე ორჯერ დაუბრუნდა «ცისკარს» და მისი გამობრუნება უნდოდა, მაგრამ ცარიელი სურვილია კერაფერი ძალა საქმის გაკეთებასთვის. ამ გვარადვე ახალ ყურნალების დაარსება: «კრებულისა» გ. წერეთლისაგან, «მნათობისა» — აკალიშვილისაგან და შემდეგ კიდევ «იმედისა» — გურგენიძისაგან, სულ სურვილია იყო ქართულ ენაზე «ცისკარზე» უკეთესი ყურნალი დაფუძნებულიყო. მაგრამ ნაკთიერი ღონე, როგორც შინაგანი ლიტერატურული ღონე ვერ კიდევ ისეთ სარისხზე არ ასულიყო, რომ თითქმის მათგანს სუთიადე წელიწადი მინც თავი დაეჭირა და საზოგადოებაში იყოს შექმნა ბინა. უფრო გასუთს ემარჯვებოდა თავის დასჯერა და ამის გამო «დროება», «იერია» და «კვალა» შეიქმნა სანგრძლივად მომუშავე. ტექნიკურად ვერ ვუმტყუნებთ, რომ ამ გამოცემათა სანგრძლივობა ბერად დამოკიდებული იყო მათ პატრონ გამომცემელ მედგრობაზე. ამ მხრით აისხნება «მწეკისისა», «ჟეჟილისა» და «მოამბისა» სანგრძლივობაცა.

რა მოგვიტანს ამ ორმოც და ათი წლის ლიტერატურის მუშაობა?

*) ბ-ნმა ნიკოლოზ ავალიშვილმა 2 იანვარს 50 წლის თეატრის დაფუძნების საიუბილეო კრებაზე თავის მოხსენებაში დიდი ადგილი და მნიშვნელობა მისცა რაღაცა სათეატრო კომიტეტებს. ეს შეცდომაა. 1878 წლამდე სხვა-და-სხვა ჯგუფები ჰმართავდნენ სპექტაკლებს, უმთავრესად მონაწილენი იყვნენ „დროების“ თანამშრომლნი და ახლოს მდგომი კაცები. პირველი რამდენადმე წესიერი ამხანაგობა შესდგა 1879 წ. 8 მაისს (ნახე გიორგი თუმანიშვილის ბროშურები: 1, ქართული თეატრის საქმე; 2, როგორ აიღვა ფეხი ქართულმა თეატრმა).

ამის შესახებ მოცემამდე საჭიროა დაუგვირდეთ საზოგადოებრივი იდეის აქვს ეურნალ-გაზეთის ხალხის წინსვლის დახმარებისათვის. მისი იდეის პუბლიცისტიკა (მასში ვიგულისხმებთ კრიტიკასაც) და ბელეტრისტიკა. პირველი განგვიმარტებს, აგვისნის რაიმე საზოგადოებრივ მოვლენას, შუქს ჭეხს, თვალნათლად დაგვიჩვენებს და მის საშუალებით გვიჩვენებს სასურველს იმ გზით სიარულით თუ სხვა გზა უნდა ავიჩიოთ საკვლედი. ეს ამხსნელი და გზის მანიჭებელი მასინ არის ძლიერი, თუ მისი სიტყვა თავისთავად ჭეშმარიტია, სამართლიანია და პროგრესულია; თუ მის სიტყვას საზოგადოების ხელმძღვანელი რაღაც მოისმენს, თუ მის მოსახრებას განიხილებელი შეიწყინებს, თუ მას მინიჭებული აქვს თავისი მსჯელობისა და გამოთქმისა. მეორე ბელეტრისტიკა გამოხატავს ცხოვრების სურათებისა, ფაქტისა, სულის ვითარებისა, სურვილისა, იმედ-უიმედობისა.

თუ ასე შევხედავთ ლიტერატურას, უსამართლობა იქნება მკვთო სიყვარული მის მსახურთ ისეთი რამ, რაც მათ ხელთ არა აქვთ. ჩვენს ლიტერატურაში გამოთქმული ბევრი სუვერენი — რატომ ეს არ მოგვეჩივროთ, — სრულიად უმეცრების ნაყოფია. პოლიტიკური მნიშვნელობა ქართულს მწერლობას დღეს არა აქვს. მისი პუბლიცისტიკა და კრიტიკა უფრო ბელეტრისტიკულია და ამ მხრით უნდა გავიხილოთ და არა პოლიტიკურის მნიშვნელობით, როგორც კვრამაში აქვს. რუსულ მწერლობასაც კი თვით სატასტრა ქადაგებში ნაკლები აქვს. ლიტერატურას სასულიერო საპოლიტიკო მნიშვნელობა ისტორიულად იზრდება და ციდან არ ეშვება ქვეყნის, რომ მას ჭკონდეს გაკლენა. საზოგადოებრივი მნიშვნელობის ლიტერატურა დღევანდელამდე საპოლიტიკო მხრების შედგენითა ჩნდება. ჩვეულებრივად იმ დრომდე კი ლიტერატურული მხრის მნიშვნელობა, მსჯელობის სიღრმის მხრისა, რომელიც სიღრმად აზრების გამოკვეთა აქვს და არა პირდაპირი მოქმედების სისრულეში მოყვანის თავის გაკლენით განიხილებლობას.

მნიშვნელოვან ლიტერატურას, რასაც ვიგულისხმებთ, აქვს სურვილი ჭკონდეს ფართო გაკლენა იქონიოს. მას შეუძლიან კარგი ან

რუდი გაკლენა იქონიოს საზოგადოების და ხალხის ცხოვრებაზე, მოჭებინოს მასში წაღმართი ან უკუღმართი აზრები და როგორც კერძო საზოგადოებას, ისე თვითუფლ ადამიანს შეაგონოს თავისი მსუღველოება. ქართულ ლიტერატურას ეს შეუძლიან და ამ მხრით უნდა შევხედოთ დღევანდელად მის მსუღველოებას.

ამ თვლით შემხედველს წაჩმოდგება ჩვენი მწერლობა წაღმართ გზაზე დამდგარი და არა მიმდევარი უკუღმართ აზრებისა და მსუღველოებისა. მის დრომასე აწერია წინსვლა და არა უკუსვლა. დაწინაურებულნი რუსის მწერლობის გაკლენის ქვეშ იმყოფებოდა ჩვენი მოზარდი თაობა. უნივერსიტეტის სტუდენტობა შეეჭნა მას წინამძღოლად 1860 წლიდან მოყოლებული და იმ დროს გამოღვიძებული აზრები დაეკვა საფუძვლად ჩვენს მწერლობას. ამან მისცა ღონე ჩვენს მწერლობას და ბეჭდვას. ამან გააფართოვა უჩინა-გაზეთობის მკითხველთა წრე, რომელიც მანამდე მტკად ვიწრო და უმნიშვნელო იყო. მკითხველს ესმოდა კერძოული აზრი და მსუღველოება, რომელიც გამოსწვირდა ნაწერებში, რა საგანსაც კი შეეხებოდა. სადამდისაც მწერალს ხელი მიუწვდებოდა, რა გვარი წერაც კი მოუხდებოდა, ლექსი, მოთხრობა, სათავო წერილი, მიმოხილვა, თეატრონი, უკვლავებში გატარებული იყო წაღმართი კერძოულის აზრი, თუმცა თეორიული მისი ახსნა და მოძღვრებითი ტრაქტატები საკუთარ წერილებად არ შეგვხვდება. იოჰან შერრის სატყუთ შეგვიძლიან ვთქვათ (როდესაც სტილზე და ადღისონზე ლაზარაკობს: *შეთმა გამოცემამ დიდი ნაყოფიერი ურთიერთობა წარმოშობა ცხოვრებასა და ლიტერატურას შუა განათლების სფეროს გაფართოებით და ცოდნის ზოდების წვრილ ფულად გადადნობით*). რასაკვირველია ლიტერატურული და ნივთიერი ღონე ნაკლები იყო, რომ მას მოძებნული ფართო გაკლენა ჰქონოდა. მაგრამ მანაც იქამდის მიადწინა მწერლობამ, რომ იგი შეიჭნა საზოგადოებას და ხალხის თვალში, როგორც მისი ერთგული მომხმენი, მის სამართლის და წარმატების მტკელი, მისი მსახური და გზის მჩვენებელი.

რაც უნდა ნაკლულეკანება ჰქონდეს ჩვენს მწერლობას, ეს დიდი ნაბიჯია და მოძვედლისათვის საიმედო დახმარება, როდესაც ხალხში მწერლობა ამისთანა ნდობას მოიპოვებს. უჭმ ლაზარაკად

რომ არ ჩამოგვართვან ნათქვამი, ამის დასამტკიცებელი საბუთი ყველას თვალწინა აქვს. ჩვენ რედაქციებს ხშირად მიამართავენ, როგორც უმაღლეს სემინარს. მეორე საბუთი: ისე არა მოღვაწეს სახელი არ არის ცნობილი ხალხში, როგორც მწერლისა; სანა ვი წიგნის კითხვაა გაგრძელებული, გაიგონებთ მწერლების სახელებსა. წნეობითის მხრით ამისთანა ნდობის განმტკიცება ლიტერატურის წაღმართ ძალის და ღონის საქმეა და მის მისხერთა წნეობისა. დღეს ჩვენში მწერალს ისე უუჩუებს ხალხი, როგორც მისის ჭეშმარიტ ინტერესების მცველს, განათლების და სიმართლის მომხრეს. ვაი მას, ვინც ამას უმტყუნებს. ის შეიქნება ორგული ჯერ თავის თავისა, მერე ხალხისა და ლიტერატურისა.

ჩვენი მწერლობის სატყუა რავი ხალხის წინსვლის გზას დაადგა და შეითვალეს სასოკადობაში ფეხი მოიკადა, ქართველობის ერთობის აზრი გაფართოვდა. რასაკვირველია, მას მისვლას-მოსვლის საშუალება, რეინის და შარა გზების გაკეთება, ვაჭრობის გაძლიერება დაეძმარა, მაგრამ ლიტერატურულ მუშაობამ თავისი მოიქმედა. ერთობის აზრის უქონლობა წარსულ საუკუნეობიდანვე დაღდებდა ჩვენს ლიტერატურაში, მაგრამ ისე მკაფიათად და ნაყოფიერად არ გამოთქმულა, როგორც ამ ნახევარ საუკუნეში. ვაჭრობაში ქართლი, ვახეთი, იმერეთი, სამეგრელო, გურია, მოსკეკე, ფშავი და თუში ერთმანერთს გამოეჯანბნებენ, აწნობენ თავისი ავი და ვარგი, სურვილი და მეცადინეობა, ერთმანერთს აცოდინენ თავისი აზრი და შეიტყეს დაშორებულ ძმების აზრი.

ყველაზე წინ ამ საერთო გამოეჯანბნებაში სწავლა-განათლების მოფენის სურვილია. გადაათვალიერეთ ვაჭრობები. რა რიგად დრტკინავენ ხალხი უმეცრებაზე, უსკოლობაზე, სანა არ არის, და ნაკლუდეკანებაზე, სანა არის; როგორ დაუდადებს ამოდ მოაწმუნებაზე და მკანე ადათებზე, ცარცვა-გლეჯაზე და უწნეობაზე, უკანონობაზე და უსამართლობაზე. რა ეჭვია, რომ ეს ჩივილი შეგნება ნაკლუდეკანებისა და მის მოსპობის სურვილის გამოთქმას.

თუ ჩვენი სასოკადობის განათლებული ნაწილი იმ ხარისხამდე მისულა, რომ ხალხის მდგომარეობის ზრუნვა საკუთარ ზრუნ-

ვად მიანინა, რასაკვირველია გსავგონ ენას იარაღად ჩასთვლის ხალხის დანახმარად და ხალხსა ენის ლიტერატურას მოახმარებს თავის ცოდნას, ნიჭს და შრომას. რაკი დანახა ამისთანა ნაწილმა, რომ ხალხი მონაწილეობას იღებს მწერლობაში და თავის საკუთრებად მიანინა, ლიტერატურის მოთაგებს გვერდით მოუდგა. ეს იყო ერთი კადეკ წინ წადგმა ბიჭვისა. მოემტა მწერლობას ღონე მშრომელთა ახალ და ძველ კარგობისკან. ამ საუკუნეში ისე არას დროს ამოდენა მწერლები არ ეოფილან, როგორც ამ ნახევარ საუკუნეში. გამოჩნდნენ მრავლი რაზმები ბელეტრისტებისა, პოეტებისა, რომელთა სახელი ქართულ ლიტერატურის ისტორიაში ჩაბეჭდება: ვაჟა-ფშაველა (ლექს რაზიკაშვილი), რაფიელ ერისთავი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი ერისთავი, ალექსანდრე ყაზბეგი, გრიგოლ და ვასტანგ ობუელიანი, (ეს უკანასკნელნი ორნი ახალ მწერლობაში უნდა ჩავსთვალოთ, თორემ ისინი, როგორც სხვები 1850 წლამდე გაქრებოდნენ.) შესანიშნავია რომ ამჟამ სანში გამოჩნდნენ მწერალი ქალები, რომელთაგან თავა იხინეს ეკატერინე გაბაშვილი, რედაქტორმა ანასტასია წერეთელი და ლექსებით დომინიკა მდივანი (განდვილი). ამ კაცებს და ქალებს ასევეიან სხვა მწერლები და მთარგმნელები, რომელთაგან ბევრს ლიტერატურული მომზადება, ხალხისა და საზოგადო შრომა მიუძღვის. ყურნალისტიკაში შემოახსენებულ მწერალთა გარდა შესამჩნევი ადგილი უჭირათ: გიორგი წერეთელს, ნიკოლოზ ნეკრასიძეს, ალექსანდრე ნანიშვილს და განსაკუთრებით განსვენებულ სერგი მესხს, როგორც მუდამ დღიურას გაზეთის შემქნელს. სხვა რედაქტორთ და მოღვაწეთ დაწვრილებით არ მოვისხენიებთ, რადგან ჩვენ სრულებით განზრახვა არა ვაქვს ლიტერატურის ისტორიის წერა.

ამ მწერლების შრომით შემუშავდა პარზის ენა, რომელიც 1850 წლებში, როგორც ვიქვით, მეტად აჭრელებული იყო. პარზიის ენა დაუხლოვდა სახალხო სასაუბრო ენას და რაფიელ ერისთავის და ლექს რაზიკაშვილის ლექსებში მოგვესმა ნამდვილი ქართული სახალხო სიტყვა. მსუბუქა ლექსი აკაკის პარზიისა შეიქნა მკითხველისათვის სახალხო საკითხავად. პარზის ენა შემუშავდა ილია ჭავჭავაძის მოთხრობების გავლენით, რომლის წინად ჩვენს

ლიტერატურაში ან მოიბოძება იმ ცოცხლის სასაუბრო ერთ ნა-
 წერი. საუერხალ-გაზეთი ზუბდინისტური წერილები, ფელეტონები
 იმავე კვალს მიჰყვება და დღეს სასაუბრო ენამ სრული უფლება და-
 მკვიდრა.

თუკატრის დამკვიდრებასთან ლიტერატურამ კვრამის ენების
 დიდი განძი შეიძინა თარგმანებით. მთარგმნელებში სხენი ადგილი
 უჭირავთ ივანე მხაბულს და დიმიტრი ფიფიახს შექსპირის, მო-
 ლიერის და სხვა თხზულებათა გადმოთარგმნით. ზოგიერთ რამ-
 დენტამე მთარგმნელთა გამოკლებით საზოგადოდ ნათარგმნ პიესებს
 შესამჩნევი ქართულის ენის უნოდნელობა და სიმსინჯვეტეობა,
 რომელიც წარმოსდგება მოუძნებლობისაგან, ან უთაურ შრო-
 მისაგან.

შედაგოგიურ და ზომულარულ სამეცნიერო ლიტერატურამ ამ
 ნახევარ საუკუნის განმავლობაში ისეთი ადგილი გერ დაიჭირა, რომ
 გორც უერხალ-გაზეთობამ. შედაგოგიური ლიტერატურა მხოლოდ
 ქართულის ენის სწავლებას ეკუთვნის, მცირეოდენს წიგნებს გარდა.
 ზომულარული სამეცნიერო წიგნები მეტად ნაკლებია და თუ ქართ-
 ველმა სხვა ეროზიული ან რუსული ენა ან იცის, ან სკოლაში ან
 უოფილა, ღონისძიება არა აქვს ბრკველდაწყებითი სწავლა მოიბო-
 ვოს შინაურულად, წიგნის კითხვით. ეს ფრიად დიდი ნაკლია
 და ამის შეკლება ერთი დიდად საჭირო საგანია მომავლის შრო-
 მისათვის.

ზომულარულ სამეცნიერო ლიტერატურის ადგილი უჭირავს
 სახალხო საკითხავ წიგნებს, რომელიც უფრო ბელეტრისტიკას
 ეკუთვნის. მრავალ რიცხვით იბეჭდება ყოველგვარი წიგნები სხვა-
 და-სხვა უსწავლელ კატეგორიისაგან. რამდენადაც ამ ნახევარ საუკუნის
 წინად სტამბის დაზგა მიუწდომელი იყო, ახლა სასახარულია, რომ
 იგი ყველასათვის მისაწდომი შეიქნა. მაგრამ სამწუხარო მხარე
 ის არის, რომ ამ ადგილ იარაღს კარგი მსმარებელი არა ჰყავს.

ნახევარ საუკუნის წინად სტამბა მარტო ტფილისში იყო.
 1860 წლებში ითვლებოდა სულ სამი-ოთხი სტამბა, მარტო ერთში
 შეიძლებოდა ქართული წიგნის ბეჭდვა. ახლა ტფილისში თხუთმე-

ტამბაკა, რომელშიაც შეიძლება ქართული წიგნების და გასკუთების ბეჭდვა, (ამითში ოთხი ქართულელების); ტფილისის გარეთ ოცნადე წლის წინად ქუთაისის გარდა არსად არ იყო; ახლა არის რამდენიმე ქუთაისის, ბათუმის, ოზურგეთის, ახალ-სენაკის, გორის, თელავის და ქველჯინ ბეჭდვა ქართული წიგნები.

ნახევარ საუკუნის ლიტერატურის შრომის ჩვენს მჭიდრო ცხოვრებაში უნაყოფოდ არ ჩაუგლია და უიმედობის სასიღვარო შეურყეველი, თუ ჟურნალ არ შეუბრუნებია. მას წინ უძევს, როგორც ყოველის ხელის ლიტერატურას, მთავარ მხრები მუშაობა. ეს დამოკიდებულება, რასაკვირველია, ბევრ გარემოებაზე და აგრეთვე ლიტერატურის მსახურებს. წარსულ მუშაობაში ლიტერატორი მარტო მწერალი კი არ იყო, იმისი მოღვაწეობა მარტო წერა არ იყო. იმის უნდა ეტრიალნა ხელში, ემგზავრა, მიწერ-მოწერა გაემართა და სიტყვით, მოძრაობით, ბასილით გარჯილიყო. ლიტერატორი მარტო წერით არ მიდის წინ, ცოცხალს სიტყვას და ხელსთან, საზოგადოებასთან ურთიერთობას დიდი გავლენა აქვს. მართალია, ჩვენა მწერლები ერთ დიდს დონისძიებას არიან მოკლებულნი, ისინი თავისის წერით ცხოვრების სასიარის კერ შოკობენ და ეს ერთი დიდი უღონობაა მწერლისა. ევროპაში და რუსეთში მწერალს შეუძლია თავისის წერით ცხოვრება; მათ გვერდით უდგანან მალა სასწავლებელთა პროფესორები, რომელნიც ლიტერატურას შეგვიან თავის საძენიერ სიყვარის საგნების შესახებ წერით... მაგრამ ნუ დავივიწყებთ ლიტერატურის ისტორიას, რომ ყოველ ხელში ასე ყოფილას და მხროდ დიდად გაძლიერების დროს მწერალს შესაძლებია თავისის ნაწერით სარჩოს მოგნადა. დიდებული პროტები ინგლისში, მბავლითად შექმნილის დროს, თითო დრამატული ნაწარმოებში ექვსი ან შვიდ თუმის იღებდნენ ჩვენის ფულის ანგარიშით. ესინაში იმავე დროს სერვანტესი ისე ღარიბი იყო, რომ პროვინციის მისტრის პრიკაშიკობა უნდა გაეწია. დიდი პროტი ჰუშინი და გოგოლი ვალებში იწარმოდნენ; ბელისკის საძი თუმანი და თვეში ჟამიგირი; ჩვენს დროს შხედრინი (საღ ტიკოკი) გაჭირებაში იმყოფებოდა. დღევანდელი ხანა ქართულის მწერლობისა ისეთი ხანაა, როდესაც ტყუილი და უჭი ოცნება ვისაც ჰგონია

მწერლობით რჩენა. ამაზე კვლავაც გვიღაპარებენა *) და აქ აღარ მოკინსენებთ, რა შეცდომაა გამოკრება ერთისა და იმავე დაპარაკასა, რომ მწერლებს უფლისათვის ფულია საჭირო: მაღარ მდიდრებისაგან მოკლავს ქველმოქმედებითს დასმარებას. მოიძუდენი უნდა დაწმენდნენ, რომ ქველ-მოქმედებამ მარაკლის სკეწნისა და მუდარას შემდეგ არაფერი ნაყოფი არ გამოიღო და მწერლობას კრათურით დაქმნარა, დროებით და შემთხვევით მომხდარს გარდა.

ღონე ლიტერატურისა ისევე ხალხსა ღონე იყო და ის წნეობითი ძალა, რომელიც მწერლებს ამუშავებდა ამ ნასკვარ საუკუნესა. ხალხის ღონეც უერთად არ იღვიძებს, წნეობითი და მტოღინარობის შემძლებლობაც მწერლებისა უერთად არ წნდება. ნაკლულებსა ლიტერატურისა ამაში წანს. სასკლდობრ, სამეცნიერო მტოღინარობა ლიტერატორებისა კოჭლდობს. ამის გამო ჩვენებურ ზოლემიკას დღევანდლამდე კრიტიკის მნიშვნელობა არ აქვს იშვიათ შემთხვევას გარდა. კრიტიკა და ზოლემიკა ჩვენში ჯერჯერობით შირად გამოღაპარებებს ჭგავს, სოფლურ, ტეტაურს, სამწერსაროდ ღანძლიესებურ კილოთი შეზავებულს. ამის მიზეზი ლიტერატურული და წნეობითი უწერსენელობას ჩვენის მწერლებსა. საცალბეკლ აზრის განხილვის დროს, მწერალი მწერალს ისე ვერ შეჭსებია, რომ მის შირადობა არ შელახოს. ზოლემიკაში ერევა კერძო მერობლური კინგლდობა და გამოღანძვლა, რომელიც ბოლოს თავ-დედა საცილობელ აზრს სრულიად აჭარწელებს. ჩვენი მწერლობის გამოფხარებების დღიდან დღევანდლამდე ეს მანერა ზოლემიკისა მეტად აბრკოლებდა და აბრკოლებს სალიტერატურო მუშაობას. ამას მიუმატეთ ის გარემოება, რომ სადაც ზოლიტიკური დასება არ არსებობენ და ზოლემიკას კრიტიკული სასიათი არა აქვს, ჩვენისთანა ზატარა ხალხში, რომელშიაც ერთმანერთს მერობლურად ვინცნობთ, ზოლემიკა თავის ნაყოფიერ მნიშვნელობას მოკლებულია და ემსგავსება ლიტერატურის უკადრისს მომხსებობას.

*) იხ. „მომამბე“ 1895 წ. № II. „გასამრჯელო სალიტერატურო შრომისათვის“.

ქართული თეატრი და ლიტერატურა

სიღარიბე ნიკთიერი, სიღარიბე ცოდნისა და მეცნიერებისა, სიღარიბე წყობისა, — ყველა ეს გარემოება გვეუბნება, რომ ქართული მწერლობა ჯერ იმ განვითარების ხარისხზე არ ასულა, როდესაც ურინალ-განხეთები ერთმანერთს არ ჰგებან. დღეს ერთში ერთგვარ ნაკლულეკანებს სედავთ, მეორეში მეორე გვარს. ფილანტროპიურ მეცნიერებაში ერთი კოჭლობს, მეორე სოციალურში, მესამე ბუნებით საგნებისაში, მეოთხე და მეათე სხვებში. სწავლა-განათლება მუტად დაბალ ხარისხზე დგას ჩვენს საზოგადოებაში და ამის გამო მოწინავე კატეგორიის თავიანთი ხელმოკლეობა უნდა იცოდნენ. ამ შეგნებით თუ ჩვენი დაწინაურებული მუშაგნი მწერლობაში საზოგადო ინტერესების ნამდვილი მტკვლები, ამხსნელები და წინ წაწკის მსურველები არიან, მათ ყველაზე ზირველად უნდა შეიგნონ მწერლობის ესლანდელი მდგომარეობა, მისი წარსული ისტორია და მომავალი საგანი.

ნაკლულეკანება წარსულის ლიტერატურისა უნდა კარგად ვიცოდეთ და ავიცილოთ; ღირსება და წარმატება მისი დაკავასოთ, მომავლისათვის ვიზრუნოთ მისი გამტკიცება და დამკვიდრება. ქართული ლიტერატურის სიმტკიცეს და დამკვიდრებას ჯერ კიდევ ბევრი მუშაობა უჭირება.

ეს მუშაობა მოითხოვს ბერს მსხვერპლს, ზნე-ამაღლებულობას, გონებითს მოწიფულობას, მეცნიერებით შეიარაღებას და მსოფლიო ფართო მხედველობას, სიყვარულს და ერთგულებას ქვეყნისა. წარსულ ნახევარ საუკუნის ლიტერატურის და თეატრის წარმატება იმედს გვაძლევს, რომ მომავალი სულა ლიტერატურისა და თეატრისა არ უნდა შედგეს, არამედ წარემართოს და უმეტესად ნაყოფიერი შეიქნეს საზოგადო სიკეთის მოსახლლეებლად.

ამ იმედით და რწმენით დაკუსვდეთ ლიტერატურის მომავალ ხანას და კემსასურათ მის აყვავებას, ამაღლებას საკუთარის ზნე-ამაღლებულობით, წმინდის განზრახულებით, მცოდინარობით და ნათელის აზრებით. ვინც იმუშავა ამ ნახევარ საუკუნეს მწერლობის დაწინაურებისათვის, იმან არ უნდა თქვას:

ვმზერ მწუხარებით მომავალს,
და ვწყველი ფუქად წასულსა.

დრო, განათლება, მეცნიერების წინსვლა, საკაცობრიო მსოფ-
 ლიო დიდებულია აზრების მუშაობა და მოფენა, აუცილებელი ჩვენს
 შრომა, ყველა ეს თავდება მისი, რომ უკვდავ რუსთველთან ვთქვათ:

მზე მოგვეახლა, უკუნი ჩვენთვის აღარა ძნელია:

ბოროტსა სძლია კეთილმან, სიცოცხლე მისი გრძელია!

პეტ. უმიკაშვილი

მეფე ერეკლეს დროის არზა*)

„ქ: ღონ ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს არლუთა-
შვილს! პაპას ქურივს.

ჩვენო მოწყალევ! პატრონი მამიკედა და მე დავრჩი მწა-
რედ შეწუხებული. რვა თუმანი ვალი გვაქვს და ქალი გასათ-
ხოვარი. არა მბადია რა ერთი კომლი ყმის მეტი: ორნი ძმა-
ნი გახლავან ცოლშვილიანი და მუხრანს სახლობენ.

ამას წინად ჩემი შეწუხება თქვენს სახლთუხუცესს მუხრა-
ნის ბატონს შევატყობინე და ასე მითხრა: კელმწიფისაგან ოქ-
მი აიღე და იმ ყმებზე გულს შეგაჯერებო.

ქურივისა და ობლის მოწყალევ! თქვენის შვილების სად-
ღეგრძელოდ ერთი ოქმის წყალობა მოიღვეით, ის ყმა გავყი-

*) ეს საინტერესო საბუთი, რომელიც შეეხება ჩვენში ბატონთა და ყმათა ურთიერთ დამოკიდებულებას, ჩვენ გადმოგვცა ბ-ნმა თ. ჟორდანიამ. არზა თეთრ ქალაღზე დაწერილი, სიგრძე 4 და 5/8 გოჯი აქვს, ხოლო განი—2 და 3/8 გოჯი. თავში თვითონ მეფე ერეკლეს ხელით რეზალუ-ცია აქვს წაწერილი. მეორე გვერდზე რუსულად აწერია:

„1820-го года Августа 12 дня. Сей Документъ Верховнаго Грузинскаго Правительствѣа въ Экспедицію Суда и расправы явленъ и въ книгу подлинникомъ подъ № записанъ. Въ чемъ Экспедиція на основаніи предложенія Г. Главнначальствующаго въ Грузіи отъ 12 апрѣля 1817 года свидѣтельствуетъ“.

და, ვალსაც მოვრჩე და ობოლიც გავათხოვო და მარადის მამ
თქვენი მლოცავი ვიყო. მარტის 26 (26) უფგ (1785 წ)“.

ამ არზის რეზოლუცია მეფე ერეკლესი.

„ქ. ჩვენი ბრძანება არის: მერე ამ არზით რომ ეს ერთი
კომლი კაცი მოგიხსენებია, დასტური მოგვიცია. ეს კაცი, ვი-
საც გინდოდეს მიჰყიდე. მაისის 10 (10) ქვს უფგ (1785).“

თუ იმ კაცმა იყაბულოს უმამულოდ გასყიდვა, გაყიდოს
და თუ არ იყაბულოს უმამულოდ გასყიდვა, ნუ გაჰყიდის, იქი-
დან აჰყაროს და წამოიყვანოს. ჩვენ კარგა ხანია კელი აგვი-
ღია, რომ უმამულოდ კაცი აღარავის გავასყიდვინოთ, თუ ის
კაცი თითონ რაზი არ იქნება. (ბეჭედი) ერეკლე

[Faint bleed-through text from the reverse side of the page, including a signature and date.]

პასუხის პასუხი*)

(დავ. ბაქრაძეს და აკაკის)

1

დიდი ხანი გავიდა მას აქით, რაც ჩემი ფელეტონი დაიბეჭდა „ივერია“-ში (20 ივლისი, 1899 წ.), სადაც მე გულისხმობდა ვასსათებდა ზოგერთს ჩვენს მანკიერ მოღვაწეებს, და მხოლოდ ახლა გამოსულა სპასუხოდ ერთი იმათგანი, ბ-ნი დ. ბაქრაძე.

როგორც სჩანს, ბ-ნი დ. ბაქრაძეს განზრახ დაუგვიანებია თავისი პასუხი: უფიქრია, ამდენ ხანს უთუოდ დაავიწყდებოდათ, რაც სრბილები ჩვენ ჩავიდინეთ, და თავისა წერილა თავიდან ბოლომდე სინდრუით აუესია, რომ სპეტაკად სჩვენოს თავი მკითხველ საზოგადოებას.

მაგრამ შემიძლარა ბ-ნი დ. ბაქრაძე: ას წელსაც რომ ვიცოცხლეთ დღეის შემდეგ, ვერ დავივიწყებთ საქციელს, რომელიც მან და მისმა „კამპანიაში“ ჩაიდინეს.

*) ეს ჩვენი საპასუხო წერილი (თავი I) „ივერიაში“ იყო გაგზავნილი, მაგრამ ჩვენთვის უცნობი მიზეზებისა გამო ამ გაზეთის რედაქციამ არ იკისრა მისი დაბეჭდვა. ეს არის მიზეზი, რომ პასუხი დაგვივიანდა, და თუ მაინც დამინც ვებეჭდავთ მას, იმისთვის კი არა, რომ ვისიმე ჯიბრი გვჭირდეს: დავით ბაქრაძეებმა და აკაკიებმა კარგად იციან, რომ იმათთან საპირადად არაოდეს არაფერი გვქონია, და როცა საზოგადო საქმეში მათი სიყალბე ვიხილეთ ჩვენი თვალით, მათთან პირადად კეთილგანწყობილებამ ვერ გაგვაჩუმა—და რასაც გული და გონება გვეუბნებოდნენ, საჯაროდ, მოურიდებლად წარმოვსთქვით მათზე („ივერია“ 1899 წ., 20 ივლისი).

ავტორი.

უმთავრესი საგანი, რომელშიაც ბ-ნი დ. ბაქრაძე თავის გამართლებას ცთილობს, ის გასლავთ, რომ მან ოპორტიუნის წვერებს სიტყვა მისცა, თქვენთან ვამოქმედებო, და მეორე დღესვე უღალატა.

ჩემი სიტყვა რომ ავასრულე, ამას ყოველი კაცი მიხვდებოდა ჩემი საქციელიდან, ბძანებს ბ-ნი დ. ბაქრაძე. დიდაც ყოველი კაცი მიხვდა მისი საქციელიდან, რომ სიტყვა, რომელიც მან ოპორტიუნის აღუთქვა, მეორე დღესვე დაარღვია. სწორედ მეორე დღეს მოხდა კრების თავმჯდომარის არჩევანი, და როცა იმდენმა პატივცემულმა პირმა, თავადმა და აზნაურმა, მოქალაქემ და მემამულემ, ერთი სიტყვით; ჩვენი საზოგადოების უწარჩინებულესმა ნაწილმა ახდოდა ყუთში ჩაყარა კენჭები წინიდან, ბ-ნმა დავით ბაქრაძემ შეგანალი იხება, როგორც ირონიულად ამბობდენ მასშინ მეუქანავე მუკენკებზე, და ფარულად ჩააგდო კენჭი.

ამაში ბ-ნი დ. ბაქრაძე თავს იმით იმართლებს, რომ კრების თავმჯდომარემ გამოაცხადა, რომ კენჭის ყრა უსათუოდ დაფარული უნდა იყოს, და მე, როგორც ძველს მსაჯულს, არ შემშვენივს განზრახს და საზოგადო წესის დარღვევა და სს.

ერთი ეს გვიბრძინოს ბ-ნმა დ. ბაქრაძემ: რომელ კენჭის ყრაზე ამბობს ის? მე მას იმაში ვამტყუნებ, რომ სწორედ საზოგადო წესი დაარღვია და, რაც კრების უმეტესმა ნაწილმა და უწარჩინებულესმა პირებმა ჩაიღინეს, იმის წინააღმდეგ მოაქცა—და კენჭი ფარულად, უკეთ ვთქვით, «პარულად» ჩააგდო მასშინ, როცა სიტყვა მიცემული ჰქონდა ოპორტიუნისათვის, რომ თქვენთან ვიქნებო! სად იყო მასშინ ან სკანდალის შიში და ან კრების თავმჯდომარის გამოცხადება?! მე ვამბობ პირველ არჩევანზე, როცა კრების თავმჯდომარეს ვირჩევდით, და ბ-ნი დ. ბაქრაძე კი სიტყვას ბანზე აგდებს და უგანასუნელი არჩევანის, ე. ი. ბანკის თავმჯდომარის არჩევანის ისტორიას მოგვითხრობს!.. ეგებ ფაქრობდა ბ-ნი დ. ბაქრაძე, ეს წერილმანები ამდენხანს დაავიწყდებოდათ და სიტყვით ვერ დამიჯერებ?! ძალიან შემდდას!

აქვე ისიც უნდა მოვასხენოთ ბ-ნი დ. ბაქრაძეს, რომ მას, «როგორც ძველ მსაჯულს», არ მიეტიკება, რომ განზრახს თავ-უკუღმასმის და საზოგადო წესიც ვერ შეუგნია. როგორ არ იცის, რომ

დასურული კენჭის ყრა იმათთვის არის მოგონილია, ვინც რაიმე გარემოებით კრიდება ასარჩევ შირს: ან კუშინა მისი ბორცვ-მოჭ-მედების, შურისძიების, გადაბტურების, ან კრიდება მასთან ნათესა-ობრივის ან მეგობრული კავშირის დარღვევას და სს. და თუ კი ამრჩევებს იმდენად მოჭალაქობრივი სიმაძაცე აჭკვს, რომ არაფრის კუშინა, მაშინ თავის კენჭს, რა თქმა უნდა, აღარ დაფარავს.

ასე ესმოდათ ჩვენში კენჭის ყრა ყოველთვის, და დასურული კენჭის ყრის დროს ყოველთვის ამოხნდებოდა მრავალი მეკენჭე, რომელნიც თავის კენჭებს არა ფარავდნენ; მაგრამ ამისთვის მთავ-რობას არაოდეს არ უცვინია უკანონოდ არჩევანი.

ამისთანა საზოგადო წესი გასლდათ მიღებული ჩვენს წარ-სულში და ახლაც ამ საზოგადო წესით მოკიჭებით. მაშასადამე, ვინ უოფილა საზოგადო წესის დამრღვეველი: ჩვენ, თუ ბ-ნი დ. ბაქრაძე? ის გკვამებს, თითქო ჩვენ ძველი ისტორია არ გვინდოდეს და წარსულ დროს არ ვაკლებდეთ თვალს! უნებლიედ მაგონდება ის მ-იმუნი, რომელმაც სარკეში თავისი მახინჯი სხსე დაინახა, სხვისი კეონა და ამბობდა: «ფუ, რა მახინჯია!»

ბ-ნი დ. ბაქრაძეს ერთი მართალი გარემოება შეჭმარავს თავის წერილში, — აღბად ჭგონების, რომ ეს გარემოება იმის სიმატლეს ასსნიდა, მაგრამ, შირიჭით, სწორედ მასვე ამტყუნებს.

იყო დასი, რომელიც ფიჭობდა ორივე კანდიდატის გაშაკე-ბასო, და მეც იმ დასში ვერიყო! თვით ბ-ნი დ. ბაქრაძის წერილი-დან ცხადად ჩანს, რომ ამ დასის მიზნის ასასრულებლად მეკადი-ნობდა ის მას შემდეგ, რა რომ ყველა მზრის წარმომადგენლებს, მის მიერ, როგორც თვით ბძანებს თავის წერილში, «ელიერ მ-ტივრემულ კარებს», სიტყვას მისცა, თქვენთან კიჭნები და თქვენი მიზნის თანახმად მოკიჭევიო.

აი, სწორედ ბ-ნი დ. ბაქრაძისთანა კაცზე იტყვიან: «ურია, ნუ ფიცრულობო, და არა ღმერთმანიო!» ბ-ნი დ. ბაქრაძე ფიცრულბს, ჩემი სიტყვა ავასრულე, ლალატი რას მიჭკიაო, და თვითონვე კი აცხადებს, რომ ორივე კანდიდატის გაშაკება მინდოდაო! ამ სტრი-ჭონების დამწერი თვით არის მოწმე, თავისი თვალთ უფურბდა, რომ ბ-ნი დ. ბაქრაძე უკანასკნელი არჩევანის დღეს ქალაქის ბაღში

ტრიალობდა, ზემოხსენებულ დასთან მოციქულობდა, — ერთი სიტუაციით სუფიითა და გუფით ემსახურებოდა ორივე კანდიდატების გაშვების მიზანს, და ემსახურებოდა იმ წუთამდე, როცა საარჩევანო დარბაზის კარები შეაღეს და არჩევანი დაიწყო.

ამ სახით გამოდის, რომ კრების თავმჯდომარის არჩევანის დროს, როცა მთელმა ომბოციციამ და მრავალმა მოწინააღმდეგე მანტის წევრმა ახლად ჩაატეს კენჭები, ბ-ნმა დ. ბაქრაძემ სადღაც სიბნელეში ჩააშარა თავისი მარჯვენა და სხუ-გაფითრებული გამობრუნდა უკან, და როცა ბანკის თავმჯდომარე უნდა აგვერინა, საარჩევანო უუთთან მისგლამდი სულ იმას ფიქრობდა, რომ ორივე განდიდატი გაეშვებინა (ლოდიკა იმას გვეუბნება, რომ თავის დაჟინებულ აზრსა და განზრახვას უუთთანაც ადარ შესცვლიდა — და უთუოდ ორივე განდიდატს შვიი კენჭი ჩაუგდო). ორივე ეს საქციელი ზიარდაზიარ ეწინააღმდეგებოდა ომბოციციის მოქმედებასა და მიზანს, და, მაშასადამე, რა საფუძველით გაიძინის ბ-ნი დ. ბაქრაძე, რომ ჩემი სიტუაცია ავასრულეო?! ვის უნდა აუხვიოს თვალი თავისი ამო ფიციით? უკვლასთვის ცხადია, რომ მის ამგვარ საქციელს სხვა სახელი არ შეიძლება ვუწოდოთ, თუ არა პარტიის ღალატობა.

ახლა ერთი უნდა ვკითხოთ ბ-ნ დავით ბაქრაძეს: როგორ ინებებს იმ თავსლოაფის ზიარობის ასრულებას, რომლითაც თავისი წერილი ისე დარბაზისგან დაასრულა?

ამ სახით ჩვენ საკმაოდ გამოვარკვეეთ, რომ ბ-ნმა დ. ბაქრაძემ საზოგადო საქმეს უღალატა, თავისი აღთქმა დაარღვია და ომბოციციის წინააღმდეგ მოქმედობდა.

ახლა დაგვიჩვენა გამოსარკვევი შემდეგი საკითხი: თუ ომბოციციას ეწინააღმდეგებოდა და კიდევაც უღალატა ბ-ნმა დ. ბაქრაძემ და არც მუდრე მზრის განდიდატი უნდოდა, მაშინ რისთვის ჩაკრია საქმეში და რა მიზანს ემსახურებოდა? თუ ორივე განდიდატი უნდა გაეშვებინა, მაშ ვინ იყო მესამე განდიდატი, რომელიც მას უნდოდა?

უკვლამ იცის, რომ ჩემი განდიდატები იყვნენ დ. სე—ლი და თ. ა. კრ—ვი—ო, ბძანებს ბ-ნი დ. ბაქრაძე. აი კიდევ სიცრუე.

კიდევ თავისი ასევე წადილი თ. ა. ერ—ვი მარტო დ. ბაქრაძის კი არა, მთელი ოპოზიციის კანდიდატი იყო. მაგრამ ა. ერ—მა უარი გაცხადდა კანდიდატობაზე მას შემდეგ, რაკი ის ფოთის საკრედიტო ბანკის თავმჯდომარედ ამოიწიეს. რაც შეესება ბ-ნ დ. ხე—ლს, ისიც უკვდა მხედველობაში ოპოზიციას, მაგრამ იმანაც გადაჭრული უარი გაცხადდა. მაშასადამე, რა ლოდიკით ბრძანებს ბ-ნი დ. ბაქრაძე, რომ ჩემი კანდიდატები დ. ხე—ლი და ა. ერ—ვი იყვნენ?! რაკვარად შეიძლება იმათი კანდიდატობა მას შემდეგ, რაც იმათ გადაწყვეტილი უარი გაცხადეს და რაც ოპოზიციამ თავის კანდიდატად ბ-ნი დ. ა. ლორთქიფანიძე აღიარა საჯაროდ?! ეს სომ ოპოზიციის დღატი იქნებოდა, და ამისთანა საქმეში დ. ხე—ლი და ა. ერ—ვი, რა თქმა უნდა, დ. ბაქრაძეს კერძო კერ დაუშვენებდნენ.

უკვლავ მიხედება, რომ ბ-ნი დ. ბაქრაძემ, ორივე კანდიდატის გამაგება იმიტომ მოიწადინა, რომ კანდიდატად თავისი თავი უფრო მხედველობაში, და არა სხვა ვინმე. ამ საქმეში რომ დ. ბაქრაძის პირადობას ადგილი არა უჭირავდა, რომელსაც ის უკვლავ და უკვლავურზე უფრო მაღლა აყენებს, მაშინ ბ-ნი დაკათ ნაკლავის, როგორც ძველ მსახურს, უნდა სცოდნოდა, რომ საზოგადოების ყოველი წევრი პატივისცემით უნდა ეპყრობოდეს თანასწორთა შორის უმრავლესობის აზრს, და, მაშასადამე, დ. ბაქრაძეს, თავისი პირადი აზრი უნდა უარყოფო, როცა ოპოზიციის კრებამ ერთხმად აიჩინა სხვა კანდიდატი. მაგრამ ავი მოგახსენეო, რომ ბ-ნი დ. ბაქრაძე თავის პირადობას უკვლავურზე უფრო მაღლა აყენებს და თავისი თავი არა თუ იმართში, როგორც თითქო თავმდაბლობით ამობს თავის წერილში, არამედ მთელ საქართველოშიც უკვლავ უსასვლოკანესად მიანინა...

ბ-ნი დ. ბაქრაძეს მოჭყავს თავისი წარსულიდან გარემოებანი იმის დასამტკიცებლად, თითქოს მას არაოდეს არ სურებოდეს სხვადასხვა თანამდებობაზე კენჭის ყრა და ყუთის დადგმა, რომ მას კითომ ყოველთვის კალთას აგლეჯდნენ, და მანაც უარზე იდგა. ბ-ნი ნ. ბ. დოღობურიძე რა მორტიყულებს უგზავნიდა ბ-ნი დ. ბაქრაძეს, ჩვენ ეს არ ვიცით, და ეს კი ვიცით მისი წარსულიდან, რომ ყუ-

თის დადგმასზე ბევრი სვეწინა არ სჭირია, — შირიქით, თუ არ დაუდგით, ჯერით გულზე გასკდება; ოღონდ ყუთი დაუდგით, კენჭი უყარეთ — და თუნდ ათასჯერ ყოჩანით გააძაგოთ, იმას არ იღარ-ღებს.

წერეულსაცო, ბძანებს თავის წერილში ბ-ნი დ. ბაქრაძე: «გამიხმეო კალისტრატე ჩიკვაძემ და მითხრა, რომ, რადგან ვინსა და შირადობაზე მიჭყვით საქმე, კენჭს ვიური სხვასთან, ვინც უნდა იქნეს, ერთი თეთრიც რომ არ მომივიდეს, მაგრამ თუ შენ ისურვებ, ამდენის უსამოკნების და განხეთქილების მოსასხმობლად ჩვენს საზოგადოებაში, შევწირავ მსხვერპლსა და დაგიომობთ ადგილსა; მარა მე უარი გუთხარია. იქ იყვნენ იმ დროს ლუარსაბ თ. ლოლუა, ივანე შ. ჯიანი და ერთი ვილაც ჩვენებურად ჩანდული ყმაწვილი კაცი, რომელიც აღარ მასსოვს *). ლაშარაკი მოხდა ოთახის მორეკუთხეშია-ო და სს. უნდა მიგულოცოთ ბ-ნი დავ. ბაქრაძეს ამისთანა «კამპანიაშია ყოფნა და თათბირობა! ბ-ნი დ. ბაქრაძე თვითონ ცდილობს თავის წერილში, დაგვარწმუნოს, რომ ეს ამბავი მართალია, და თუ მართალია, რას უნდა მივაწეროთ ბ-ნი დ. ბაქრაძის თათბირობა და გუთხეებში ჩურჩული კალისტრატე-ლოლუა-ჯიანებთან?!

აღბათ დიდი მეგობარია იმათი, თუ რომ ბ-ნი კალისტრატე ჩიკვაძე მისთვის ყოველთვის დათმობას აპირობდა; და თუ რომ დავ. ბაქრაძე იმათი მესაიდუმლე და მეგობარი იყო, ოპოზიციასთან რაღა ხელი ჰქონდა?!

ასლა ორიოდე სიტყვა ბ-ნი დ. ბაქრაძის ყოყოჩობასაც უნდა გუშდინათ, რადგან ეს ვაჟბატონი თვითონ გვიწიკეს თავისი წერილის მეტიჩრული კალოთი.

ბ-ნი დ. ბაქრაძე მეტად გაუბრაზებია იმ გარემოებას, რომ სილოკანებმა, რომელნიც, როგორც თვითონ ბძანებს თავის წერილში, წერეულს საღლაკიდან (სადაური ენაა?!) ამოძკენ, როგორც ნაწვიმარზე ჭილუანია-ო, გაუბედეს დავით ბაქრაძეს, ამ ბუბებრაზ-

*) „კამპანიისა“ და ჩაცმულობის აწერილობით ეტყობა, რომ ჩოხიანი — ბ-ნი პავლე ჩხვიძე უნდა ყოფილიყოს.

მოღვაწეს, ხმის ამოღებას!.. «ან ვინ არის ეს სიღოკანი, ვინღა მანდალა», გაიძახის ბუბუქანსა-მოღვაწე, და აქვე დაწინების კილოთი იხსენიებს ჩემს მოშაირობას და მთელს ჩემს ვინაობას.

ჟერ ერთი ეს უნდა ვკითხვოთ დავით ბაქრაძეს: რა შუაში იყო აქ ჩემი მოშაირობა? ვთქვათ მე სუსტი მეშაირე ვარ, მე რე დავით ბაქრაძეს ამით განა შერჩება მისი ყაღბი მოქმედება?! ან რა დავით ბაქრაძეების საქმეა პოეზიის საკუთრებულში შესვლა?!

ჩება მომცემით, პატრიკტემულა მკითხველო, მოგასხენოთ, რომ ბ-ნი დ. ბაქრაძე დღემდე ძლიერ კარგად მინობდა და სიამოვნებითაც შემხვდებოდა ყოველგან, და დღეს კი ჩემი ყოველიფერი აითვალისწინა; მაგრამ ისიც უნდა იცოდეთ, თუ რად ამოვალისწინა. რაღა ბ-ნი დ. ბაქრაძე წრეკანდელი არჩევანების მეორე დღეს ჩვეულებრივი ღრუბით შემხვდა და ხელი გამომიწვინა, —არ ჩამოვართვა ხელი და მიზეზიც აუხსენი, სასელდობრ —მისი სიყაღბით მოქმედება წრეკანდელი არჩევანების დროს. ბ-ნი დავით ნიკოლაიანი, რა თქმა უნდა, გაბრაზდა, და იმ დღეს შეიძებ მე მის თვალში უნიჭოც კი შევიქენი და ნაწვიმარსე ამოხული ჭია-ღუაც, თორემ მხამდე არც ერთი არ ვუფილავარ.

ბ-ნი დ. ბაქრაძე უფრო დამშვიდებული იქნებოდა, რომ ყველას ის, რაც ამ ვახუბტანსე მე წარმოვთქვა, მარტო იმისთანა წერილმანი მოშაირისა და უმნიშვნელ «ჭიაღუების» აზრი იყოს, როგორებიც, ვთქვათ, სიღოკანები არიან. მაგრამ დავით ნიკოლაიანის უბედურება ის არის, რომ მთელი ოპოზიციის ამკე აზრისა არის იმსე.

მართლაც-და, «ვინ არის ეგ დავით ნიკოლაიანი ბაქრაძე, ვინღა მანდალა? ვკითხვოთ ჩვენს ჩვენს მხრით.

ბ-ნი დ. ბაქრაძე გახლდათ მსაჯული და ისე ასრულებდა ამ თანამდებობას, როგორც ყველას სრულიად ჩვეულებრივი მსაჯული ასრულებს სოლმე მას....

ბ-ნი დ. ბაქრაძე გვისაუკადურებს თავის წერილში, რომ ჩვენს წარსულს არ კითხულობ, ჩვენს საქმეებს არ ცნობილობთ და ამიტომაც ღირსეულად ვერ გვაფასებთო!.. ძალიან დაგვაფიქრა ამ საუკადურმა — და დაკვირვებით გადავფურცლეთ ბ-ნი დ. ბაქრაძის წარსული.

აი რა აღმოჩნდა.

ბ-ნი დ. ბაქრაძე თავადანვე ჩვენს მოწინავე კაცთა წრეში კრია. თუმიცა მასსოკარი კაცები ამბობენ, რომ ყოველთვის წინადაც თავის აზრს ეგვილასაზე უფრო ძალა აუენებდა და ჭირვეულობდაო, მაგრამ მანც კარგ მხარედ უნდა ჩაეთაღოს ბ-ნი დ. ბაქრაძეს უნგარო მოღვაწეობისადმი ლტოლვილებს და მათთან ამხანაგობა. სში-რად ბ-ნი დ. ბაქრაძეს, როგორც საქმის ქაღალდების წერაში გამოცდილ მსაჯულს, მიანდობდნენ ხოლმე სსკა-და-სსკა ქაღალდებისა თუ პრეპტების დაწერას. ამასთან ჩვენს მწერლობაშიც მიუღია მას მონაწილეობა: ორიოდე წერილი გაზეთ «დროებაში» დაუბეჭდავს და კიდევ გაზეთ «მშრომელში» სწერდა საზოგადოებრივი წერილებს.

სულ ეს არის, გაუზვიადებლად და დაუმიტრებლად, ბ-ნი დ. ბაქრაძის მოღვაწეობა საზოგადო ასპირანტზე, და მკითხველიც დაგვეთანხმება, ამასთანა მოღვაწეობა არ არის საკმარისი, რომ კაცმა თავისი თავი დიდებულ მოღვაწედ ჩასთავალოს და ყოყონობა და ტყუილბეობა დაიწყო. აქვე ისიც უნდა დაკვირვოთ, რომ საზოგადოდ უანგარო ნამდვილი მოღვაწე არაოდეს კვეხნასა და ყოყონობას არ იკადრებს.

თუმიცა, როგორც ხედავს მკითხველი, ბ-ნი დ. ბაქრაძის წარსული იმისთანა არ ყოფილა, რომ რაიმე კვალი დაეჩინოს ჩვენს ცხოვრებაში, მაგრამ მანც არ დაგვივიწყებია ჩვენ ყველა ეს—და სწორედ ეს წარსული ჰქონდა მსგავსეობაში ოპორტიუნის და ამიტომ მიუგზავნა ბ-ნი დ. ბაქრაძეს დეპუტაცია. თუმიცა დიდ სახელგანკაცად არაოდეს არ სთვლიდა ოპორტიუნა ბ-ნი დ. ბაქრაძეს, მაგრამ მანც გული სტკიოდა მისი მოცილებით, რადგან ყოველთვის ოპორტიუნის წევრად ითვლებოდა. ვიმეორებთ, ბ-ნი დ. ბაქრაძის ხსენებულ წარსული არ დაგვივიწყებია შარშანდღამდო, და შარშანკვი იმისთანა «ღვაწლი» ჩაიდინა, რომ წარსული სულ დაგვივიწყა, და სიტყვას კამდეკო ბ-ნი დ. ბაქრაძეს, რომ მის შარშანდღელ «ღვაწლს» არაოდეს არ დაგვივიწყებთ.

აი, სწორედ სულ ეს განსაკუთრებით ბაქრაძის წარსულიც და აწმეორცა, და თუ ამას შემდეგაც სილოკანებს მანცა და მანცა

ჭია-ღუეხად ჩასთვლის, მაშინ სილოვანები აი რას მოახსენებენ და-
ვით ბაჭრაძეებს:

თუ კი გამოჩნდნენ, თაყვანს ვსცემთ
ავთანდილს, ფრიდონს, ტარიელს..
დაგვზოცოთ—ღიდ ფასს ვერ დავსდებთ
გაბერილ გუდას ტარიელს..

სად ნახეთ, რომე გაბერვა
სიცარიელეს შევლიდეს?!
ემისთანა ფურმა დაგვწიზლოს
ჩვენზე მეტს მოიწველიდეს!

II

აკაკიმაც გამოილაშქრა! დღემდე სიტყვიერად, შინაურულად
ამჟღავნებდა (თავის მეგობრებს ჭ თვითონაც გულს ასე იმჟღავნებდა:
ღირს განა ვიღაცა სილოვანებს პასუხი გასცემა?! დღეს კი ვეღარ
მოუთმენია—და თავის «გრეხულში» ბრძანებს: ვინ არის ეს სილო-
ვანი? ან წარსულში რა გაუგებებია, ან მომავალში რას გვიქადისო?
და თანაც, თითქო ჩვენ გვეჭიბებოდეს, გაიძნის: «რა ბარგი მი-
უძღვის სილოვანს სამშობლოს წინაშე?»

თუ ნაწერების რაოდენობა აქვს მსხველქობაში ბ-ნ აკაკის,
რა გასაკვირველია, რომ ჩვენზე ბევრად უმეტესი ბარგი მიუძღო-
დეს მას? აკაკიმ რომ კალამს მოჭკიდა ხელი, მას შემდეგ ატერ ორ-
მოცი წელია სრული, და ამ ორმოცი წლის განმავლობაში აკაკის
სხვა არაფერი საქმე ჰქონია, კალამი ეჭირა ხელში და სწერდა, რაც
მოადგებოდა ენას. ნიკთიერი სიღარიბე მას არ აწუხებდა იმ ხა-
ნებში—და ამიტომ ჩინოვნიკობაც არ დასჭირებია; მასმანდამე,
მთელი ორმოცი წელი სრულ მის განკარგულებაში იყო, და რატომ
ვერ შეგაროვებდა დიდ ბარგს?! აბა ერთი ჩვენსავით ლეკმა ჰურის-
თვის სამიძიო სამსახურში ჩაკეტილიყო, და მაშინ დაინახავდა, რა
წერის გუნებაზე იქმნებოდა; მაშინ, რა თქმა უნდა, ბ-ნი აკაკის
ბაზიცი ახლანდელზე ბევრად ნაკლები იქმნებოდა.

და თუ რომ ნაწერების ღირსებაზე გვიბძანებს ბ-ნი აკაკი, მაშინ უნდა მოვასწავლოთ, რომ ჭეშმარიტი კრიტიკა ჯერ-ჯერობით ჩვენში არ არსებობს, და როცა გამოჩნდება, ვინ უწყის, რას იტყვის ბ-ნი აკაკის ბარჯზე? ჩვენ ასე გვგონია, რომ ამ ქველური ბარგიდან, როცა მიუდგომელი კრიტიკა იმას თვალწინ გადაგვიშლის და გადაგვიფენს, ძალიან ბევრს ქარი მოიტაცებს და შორს, შორს გადაჭკარგავს უგზო-უგელოდ, და ამ სახათ ეს ვაება ბარგი ძეგლის ძეგლად შექმნილია...

რასაკვირველია, ამას შემდეგაც დაჩქება აკაკის ბერძენი იმისთანა საგულისხმო ნათქვამი, რომელიც უკვდავია ქართველისათვის. მხოლოდ ეს გი არის, რომ, სანამ აკაკი ცოცხალია, ძეგლს ვერ აიშენებს, რადგან არაგინ იცის, რომელ აკაკის დაუდგას ძეგლი: მგოსანს, რომელიც სიტყვით ტვბილ ლექსებსა სწერს, თუ მოლევანს, რომელიც მოქმედებით საზოგადო საქმეებს თავდაღმა ამხობს?

აკაკი აქვლია დაჯ. ბაქრაძეს და ვაძინის: «ვინ არის ეს სილოვანიო?...» თუშინა რაივე ძალიან კარგად მიცნობს, ვინცა ვარ, რაივე მუკობრულად მექცეოდა, სანამ მათ საზოგადო საქმის ღალატს არ ვამხილებდი.

მაგრამ ესეც საჭიროა, ვიკითხოთ, თუ რისთვის დასჭირდათ ბბ. დაჯ. ბაქრაძეს და აკაკის სილოვანის ვინაობა? ვითომდა სილოვანი არაფერი სახელოვანი კაცია და მის აზრს ვინ მიაქცევს ყურადღებასო?! როგორ ბავშვურად იმშვიდებთ გულს, ბ-ნნო დავით და აკაკი!! სილოვანი, კთქვით, ძალიან მცირე და უსახელო კაცია, მაგრამ რაც მან დასწერა თქვენსე, ყველამ ყურადღებით წაიკითხა და ყველას ეჭაშნიკა მისი აზრი თქვენსე, რადგან ეს აზრი სილოვანის საკუთარი აზრი გი არ განლაგო, არამედ მთელის ჩვენი საზოგადოების პირუთვნელი ნაწილის აზრია.

ამ სახით ჩვენ უფრო მკადრი საფუძველი გვაქვს ვიკითხოთ: ვინ არის ეს აკაკი, სილოვანებს რომ ჭკიცნავს? ის აკაკია, რომელიც სწერს:

„მე ჩანგური მისთვის მინდა, რომ სიმართლეს მსახურებდეს“-ო,
 „გამიქვავდეს მე ეს ენა, თუ რომ ვისმე მივეფერო,
 და გამიხმეს ეს მარჯვენა, თუ სიმრუდით სიმთ ვაფლერო“-ო?

ჩარლზ პარნელი

კვ. ტარლესა

✖*)

არიან პირები, რომელნიც მწუხარების დროს მხიარულნი არიან და მხიარულობის დროს მწუხარენი—in tristitia hilares, in hilaritate tristes. პარნელიც ამ გვართაგანი იყო. თავის უძნელეს წამებში იგი აკვირებდა მახლობლეს სრულის აღუშფოთელობით, მხნეობით და თავის თავის იმედით. გამარჯვების, ტრიუმფის დროს კი სეედიანობა და მოწყენილობა ეტყობოდა. მისი სული, გრძობა ყველასთვის საიდუმლოებას შეადგენდა, რადგანაც ახლო პირებთანაც კი გულ-ჩათხრობილი იყო. პარნელიტები მარტო პალატაში ხედავენ მას; თავისს ადრესსაც კი არავის ატყობინებდა. რას აკეთებდა პალატის გარეთ, არავინ იცოდა; მისი კერძო ცხოვრება ყველასათვის საიდუმლო იყო. არავის არ უნახავს იგი აღელვებული, აღშფოთებული. მიუხედავად ამისა, არავის წამოსცდენია, რომ პარნელი, ეს თითქმის ღმერთი ირლანდიელებისა, საქვეყნოდ სახელგანთქმული გმირი, ბედნიერია და კმაყოფილი თავის ხვედრისო. რალაც ტრაგიკული ბეჭედი ემჩნეოდა მთელ მის არსებას, იგი თავის დღეში არ ყოფილა საესებით რითიმე გატაცებული; გაცხარებული კამათის და სჯის დროს, იგი უცბად შესწყვეტდა ლაპარაკს და მოღუშული ჩაფიქრდებოდა, თითქოს რამეს იგონებს ან ყურს უგდებსო.

*) იხ. „მოამბე“ № XII 1899 წ.

80-ნი წლების დამლევს მისი ყოფაქცევა კიდევ უფრო უცნაური და გაუგებარი შეიქნა. ხშირად შუა სესიის დროს ის წავიდოდა ლონდონიდან და არაფერ იცოდა, სად წავიდა, ან რამდენი ხნით; ხშირად სხვა-და-სხვა ადგილას სხვა-და-სხვა გამოგონილ სახელს ირქმევდა. თუ პარნელსა და მისს პარტიის შორის არასოდეს არ ყოფილა მაინც და მაინც ახლო დამოკიდებულება, ეხლა (1888—1890) ის სრულებით შესწყდა. მისი მიხვრა-მოხვრა და მოქცევა ყოველთვის უბრალო, მაგრამ შნოიანი იყო, ეხლა კი მისს ხმას—რაღაც სიმკაცრე ეტყობოდა, მისი მოქცევა შეტად მკვახე შეიქნა. ზოგი ამას იმ გარემოებას აწერდა, რომ პარლამენტში სიმშვიდე ჩამოვარდა და მართებლობას და მის მომხრეებს სურვილისამებრ ველარ ებრძოდა; ზოგნი ამბობდნენ, რომ პარნელსა და გლადსტონს შორის რაღაც უთანხმოება ჩამოვარდაო... ეს უკანასკნელი აზრი მეტის-მეტი შემცდარი იყო, რადგან გლადსტონმა, „Times“-ის დამარცხების შემდეგ, არ იცოდა, როგორ და რა რიგ გამოეცხადებინა თავისი თანაგრძნობა და მეგობრობა ახალი მოკავშირესათვის.

საზოგადოდ შოტლანდიასა და ინგლისში ბევრი ცდილობდნენ დაენახებინათ პარნელისათვის მისი გამარჯვების შემდეგ თავიანთი თანაგრძნობა. მაგალითად, ქალაქ ედინბურგმა საპატიო მოქალაქედ ამოირჩია; ლონდონელ ლიბერალთა კლუბი დიდი აღტაცებით მიეგება მისს სიტყვას ინგლისელ ადმინისტრაციის წინააღმდეგ ირლანდიელ პოლიტიკურ დამნაშავეებთან ცუდად მოქცევის გამო. არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ „Times“-ის დამარცხება პარნელზე უფრო ლიბერალებმა გამოიყენეს; ირლანდიელებსაც უნდოდათ ესარგებლნათ პარნელის გამარჯვებით და დიდადაც უკვირდათ, რომ მათი წინამძღოლი არ ცდილობდა ესარგებლნა სავსებით თავისის მართლაც და ბრწყინვალე მდგომარეობით. მაგრამ პარნელს ისე გულწრფელად და ღრმად ეზიზღებოდა მთელი ეს მისს წინააღმდეგ გამართული ინტრიგა, რომ მტრების დამარცხებას სრულებით გულ-გრილად უყურებდა და მცირე ყურადღებას აქცევდა მათ. ეს ხომ

უფრო დიდს პატივს სდებდა პარნელს ინგლისელ საზოგადოების უმეტესობის ფალში; და რადგან პოლიტიკაში რაც უფრო სწყალობს ბედი ერთს მოკაეშირეს, მით უფრო კარგად ეპყრობა მას მეორე, ამიტომ ლიბერალებიც მეტის-მეტად გრძნობიერად ეკიდებოდნენ პარნელს 1889 წ. გლადსტონმა საზოგადოდ ჰოვარდინში დაჰპატიჟა პარნელი და იგიც ესტუმრა და აქ ორთავემ ჰომრულის შესახებ იბაასეს, ამ ბაასის დროს აღმოჩნდა, რომ გლადსტონის ჰომრულის ახალი პროექტი ირლანდიის პოლიციის მართვას ინგლისის სამინისტროს უტოვებდა, აგრეთვე კითხვაც და მისი გადაწყვეტაც იმპერიის პარლამენტის ხელში უნდა ყოფილიყო. პარნელმა ამაზედ შენიშნა, რომ საშიშია, ვაი თუ ირლანდიელები ისე გულწრფელად არ დაეხმარნენ გლადსტონს, როგორადაც საჭიროაო. მაგრამ, რადგან ჰომრულის შესახებ კანონ-პროექტის ახლო-მომავალში შეტანა შეუძლებელი იყო, მათ ბაასს უფრო თეორეტიკულის სჯის ხასიათი ჰქონდა.

გლადსტონიდან პარნელი ედინბურგში წავიდა; აქ მისს პატივსაცემლად გამართულს მიტინგზე მიართვეს მას 3,000 გირვანქა სტერლინგი პროცესის ხარჯის დასაფარავად. მოკლე ხანში „Times“-ის რედაქციას უნდა გადაეხადა მისთვის 5,000 გირვანქა სტერლინგი; ასე რომ, პარნელის ქონებრივი მდგომარეობა მეტად კარგი იყო. პარლამენტში კიდევ ერთი ახალი გამარჯვება მოელოდა მას—ეს იყო გლადსტონის სიტყვა; მოხუცმა ლიდერმა წინადადება შემოიტანა:—გამოეცხადოს ოფიციალურად გაზ. „Times“-ს პარლამენტის საყვედური და გულისწყრომა იმ ცილის-წამებისათვის, რომლის მსხვერპლიც კინაღამ გახდა პარნელი, და ამ უკასასკნელს კი—თანაგრძობა. ამ წინადადების განხილვის გამო მომხდარ დებატებმა ერთხელ კიდევ დაანახვეს ქვეყანას, თუ რამდენად სძულდათ პარნელი კონსერვატორებს და უნიონისტებს. ესენი ამტკიცებდნენ, რომ ირლანდიის ბელოდმა არ უარ-ჰყო ფენიები, თუმცა მშვენიერი შემთხვევა ჰქონდა ამისათვის. გარდა ამისა, უთითებდნენ ჯაშუშ ტომას ბიჩის ჩვენებას, რომელიც ამტკიცებდა

რომ პარნელს დამოკიდებულება ჰქონდა ფარულ საზოგადოებებთან. უმრავლესობის გრძნობის გამოძახებელი იყო კონსერვატორი ფულტონი, რომელმაც სხვათა შორის სთქვა: „არა, ეს ყველაფერი (პარნელის გამარჯვება) სრულებით საკმარისი არ არის, რომ ჩვენ თანაგრძნობა და სიმპატია ვუძღვნათ მისტერ პარნელს“, და როცა ირლანდიელმა სიქსტონმა შენიშნა, რომ პარნელი არ არის ამგვარების მთხოვნელი, ფულტონმა უპასუხა: „ეს მართალია, მაგრამ მისტერ გლადსტონი თხოვლობს მის მაგიერ“-ო. სოლსბერი და მთელი სამინისტრო დაჟინებით გაიძახოდა, რომ პარნელი ზნეობრივად არ არის გამართლებული და არც სურს გაიმართლოს თავი. ლიბერალები გლადსტონის მეთაურობით, მტკიცედ და მხურვალედ იცავდნენ თავიანთ აზრს. მეტად შესანიშნავი იყო იმ დღის პარლამენტის სხდომა: მან ყველასათვის თვალ-საჩინო გახადა ის ღრმა ცვლილება, რომელიც პარნელმა მოახდინა ინგლისის პოლიტიკურ დასთან დამოკიდებულებაში: ლიბერალ-უნიონისტები მეტის სისასტიკით ეკამათებოდნენ თავიანთ ყოფილ ამხანაგებს, ვიდრე კონსერვატორები, გლადსტონი და მისი მომხრენი უფრო ცხარედ და მხურვალედ იცავდნენ პარნელს, ვიდრე ირლანდიელები. ბოლოს, რასაკვირველია, კონსერვატორებმა და უნიონისტებმა შეადგინეს უმეტესობა და გლადსტონის წინადადება უარ-ჰყვეს. გლადსტონის მოქმედებამ მეტად ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ინგლისშიაც და საზღვარ-გარედაც; კენჭის ყრის ბოლო ყველამ წინდაწინვე იცოდა, მაგრამ ამ გარემოებას არ შეუსუსტებია ის ძლიერი შთაბეჭდილება, რომელიც მოახდინა ირლანდიელ სეპარატისტის აპოლოგიაში, წარმოთქმულმა ინგლისის ძლიერი დასის მეთაურის მიერ.

მიუხედავად იმ გარემოებისა, რომ დეპუტატების უმრავლესობა პარნელის წინააღმდეგი იყო, ირლანდიელი აგიტატორის გაელენა პალატაზე მეტად დიდი იყო. როგორც კი გავარდებოდა ხმა, რომ პარნელი ლაპარაკს აპირობსო, ზალა დეპუტატებით აივსებოდა; თვითონ გლადსტონის პიროვნების მომხიბლველი ძალაც კი შესუსტდა პარნელის პრესტიჟით, სახე-

ლით. „ინგლისში ესლა პარლამენტი კი არ არის, პარლამენტი არისო“, — ოხუნჯობდა „Punch“-ი.

20 მაისს, 1890 წ., ლონდონში გაიმართა ირლანდიის ეროვნული ლიგის მიტინგი პარლამენტის თავმჯდომარეობით: დამსწრენი მეტის გაცეცხებით, ენტუსიასმით შეხვდნენ აგიტატორს და მის სიტყვას და დაანახვეს ქვეყანას, თუ რამდენად ძლიერი იყო. ერთი კვირის შემდეგ პარლამენტის დაბადების დღეს პარლამენტი სადილი გაუმართეს ლიდერს, აქ თავის სიტყვაში პარლამენტი შეეხა ლიბერალებთან კავშირს; ამბობდა, რომ გლადსტონის გამარჯვებისათნავე ჰომბრულის პროექტი უთუოდ წარედგინება პარლამენტს და ეს ჰომბრული იმისთანაა, რომ უთუოდ დააკმაყოფილებს ირლანდიელებსო. ბოლოს მან მიულოცა ირლანდიის ერს და თავის პარტიას იმისთანა მოკავშირეების შოვნა, როგორც გლადსტონი და ლიბერალები არიან. დამსწრენი ხშირად შესწყვეტდნენ ხოლმე მის სიტყვას ვაშის ძახილით და ტაშის ცემით, თან ეუბნებოდნენ, რომ ირლანდიამ და ირლანდიელთა პარტიამ თუ რამე ძალა შეიძინეს, ეს მოხდა მხოლოდ მისი, პარლამენტის მიზეზით.

1890-ის შემოდგომაზე პარლამენტი ირლანდიაში იყო; სესია უნდა დაწყებულიყო ნოემბრის დამლევს; პარლამენტი და ლიბერალები საბრძოლველად ემზადებოდნენ. მოულოდნელმა შემთხვევამ სრულებით არივ-დარია ყველა პლანები და საპარლამენტო კომბინაციები.

XII

ვისმე რომ 1890 წლის ნოემბრის პირველ რიცხვებში ეთქვა, რომ პარლამენტი მომავალ ცხრა თვის განმავლობაში დაჰკარგავს მთელ თავის გავლენას და მოკვდება, ამ გვარ წინასწარმეტყველებას ბევრი ფანტასტიურად ჩასთვლიდა, და მართლაც წარმოუდგენელი იყო საქმის ამ გვარად დატრიალება: ესეც იყო, პარლამენტი ბრწყინვალედ გაიმარჯვა და მისმა მეგობრებმა ამაყად მალლა თავი ასწიეს; მტრები კი შერცხვნენ

და არ იცოდნენ, რა გზას დასდგომოდნენ. მაგრამ სწორედ ამ დროს ეწვია ირლანდიის ლიდერს ისეთი უბედურება, რომლის დაფასება და აწონ-დაწონვა იმ წამში შეუძლებელი იყო.

დიდი ხანი იყო მას აქეთ, რაც ირლანდიელ პოლიტიკურ წრეებში და ლონდონის კლუბებში ხმა დადაოდა, რომ პარსელი და კეტრინ ო'ში, ირლანდიელი დეპუტატის ცოლი, მეტად დაახლოვებულნი არიანო. ეს ხმა თან-და-თან უფრო ვრცელდებოდა, არავისთვის საიდუმლო არ იყო, რომ პარსელი მარტო ქ-ნ ო'შისთან დადიოდა, რომ თუ პარსელი ლონდონში არ იყო, ან არავისი ნახვა არ უნდოდა, ქ-ნ ო'შის საშუალებით შეიძლებოდა მასთან მოლაპარაკების გამართვა. 1886-ში კაპიტან ო'შსა და პარსელს შუა უსიამოვნება ჩამოვარდა და პარსელმა შესწყვიტა მასთან სიარული.

მაგრამ კეტრინ ო'შის მაინც ნახულობდა, თუმცა იშვიათად და მოკლე ვადით. ეს ქალი ერთად-ერთი არსება იყო, რომელიც პარსელს უყვარდა და რომლის მოშორება მას არ შეეძლო, მიუხედავად მრავალი მზევრავებისა, რომელნიც თვალყურს ადევნებდნენ ყოველ მის ნაბიჯს. რასაკვირველია, ქმარსაც შეატყობინეს ეს ამბავი; მან ნათესავებს თავი მოუყარა და საოჯახო რჩევაზე გადასწყვიტეს, რომ ცოლქმრის გაყრა აუცილებელია. 16 იანვარს, 1890 წ., კაპიტანმა ო'შიმ თხოვნა შეიტანა სასამართლოში. ნაფიცმა მსაჯულებმა დანაშაულოდ იცნეს კეტრინ ო'ში და დააკმაყოფილეს ქმრის თხოვნა გაყრის შესახებ. სასამართლოს თავმჯდომარემ განაცხადა, რომ პარსელმა ისარგებლა კაპიტან ო'შის სტუმართ-მოყვარეობით გარყვნილებისათვისაო. პროცესის ანგარიში ყველა გაზეთებში დაიბეჭდა და ქვეყანამ გაიგო საქმის გარემოება.

ინგლისის საზოგადოება აღშფოთდა, მან შეურაცხყოფილად იცნო თავის თავი, თუმცა 1887-ის, 1888-ის და 1889-ის პროცესებმა ბევრად უფრო სამარცხვინო და უზნეო ფაქტები აღმოაჩინა ინგლისელ დიდკაცობის ცხოვრებიდან, როგორც მაგალითად მკირე-წლოვანი ქალებით ვაჭრობა და მა-

თი გაუბატურება. პარნელს ყველგან ჰკიცხავდნენ. გაზ. «Times»-ი მკაცრ მორალისტთა მეთაური გახდა და საკვირველიც არ არის: ამით მას უნდოდა, დაემარცხებინა თავისი მტერი და დაემტკიცებინა საქვეყნოდ, რომ სიმართლე—იგულისხმე სიყალბე—მიუხედავად დროებითი შეფერხებისა, ბოლოს ყოველთვის გაიმარჯვებს. უსაზღვრო და შეურიგებელმა მძულვარებას, რომელიც იძულებული იყო თავი ემალა აქამდის, ეხლა ამაყად წამოაყვია თავი და მოსვენებას არ აძლევდა თავის მსხვერპლს. ინგლისის საზოგადოებას დააფიწყდა კასპიის იქითა მხრის რკინის გზა, რუსეთის საშუალო აზიის პოლიტიკა, ევვიბტეცა და ხართუმიც.

ირლანდიელი დებუტატები შეშინდნენ; მაგრამ ჯერ კიდევ პარნელი მათი საიმედო ბელადი იყო. „არ შეიძლება ჩარლი დანაშაული იყოს იმ საქმეში, რასაც მას ბრალს სდებენო“, ამბობდნენ ისინი. 20 ნოემბერს (პროცესი გათავდა 17-ს) დუბლინში კრება შესდგა და ირლანდიელმა დებუტატებმა პარნელს ერთგულება და მადლობა გამოაუცხადეს. „ლიდერის დაუფიწყარი დამსახურება და ღრმა რწმენა, რომ მისი შეუდარებელი თვისები აუცილებელნი არიან ირლანდიის საქმის კეთილად დაბოლოვებისათვის, გვაიძულებენ ჩვენ ერთხელ კიდევ გამოვსთქვათ ჩვენი სურვილი, რომ პარნელი დარჩეს ჩვენი პარტიის მეთაურად“, იწერებოდნენ ამერიკაში მყოფი ირლანდიელი დებუტატები. ამ მხრივ პარნელი უზრუნველყოფილი იყო. მაგრამ მას კარგად ესმოდა, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამისთანა გარემოებებში გლადსტონის აზრს. იგი მხნედ და გაბედულად უყურებდა ატეხილ ქარიშხალს, დაცინვითა და ზიზლით ლაპარაკობდა მის წინააღმდეგ გამართულ ლაშქრობაზე; მისთვის საგულისხმიერო იყო მხოლოდ გლადსტონის აზრი: მარტო ამის სიტყვას შეეძლო ესა თუ ის მიმართულება მიეცა საქმის მიმდინარეობისათვის.

გავიდა მთელი კვირა და გლადსტონი ხმას არ იღებდა. «Times»-ი მრისხანებდა ამ ღუმილის გამო. „გლადსტონის მომხ-

რებს შეუძლიანთ ყურადღება არ მიაქციონ სასამართლოს გადაწყვეტილებას, მაგრამ ისინი ვერ შესძლებენ ბრიტანიის ერის აზრის შეცვლას ამ საქმის შესახებოა, სწერდა გაზეთი. სხვა გაზეთებიც თხოულობდნენ გლადსტონისაგან თავისი შეხედულების გამოქვეყნებას: რჩება თუ არა პარნელი მისი მოკავშირე. თუ პარნელი მოუთმენლად ელოდა გლადსტონის სიტყვას, აგრევე მოუთმენლად უყურებდა გოვარდინს მთელი ინგლისი. ბოლოს, როგორც იქნა, გლადსტონმა შესწყვიტა თავისი დუმილი—გავიდა რვა დღე პროცესის შემდეგ და 24 ნოემბერს მან წერილი მისწერა ჯონ-მორლეს; აი წერილის შინაარსიც: პარნელის ლიდერად, მეთაურად დარჩენა ირლანდიის საქმის დამლუპველი შეიქნებაო; ლიბერალების დასი ირლანდიელების მოკავშირე და ჰომრულის მომხრე დარჩება, თუ მათი დასის ლიდერი ვინმე სხვა იქნებაო.

თუ ინგლისის ჟურნალ-გაზეთებისა და საზოგადოების მის წინააღმდეგ გამოლაშქრებას პარნელი არაფრად აგდებდა, გლადსტონის გადადგომა კი სულ სხვა იყო: თუ პირველი მისთვის ჩხვლეტა იყო, მეორე მას პირდაპირ თავში სცემდა. მხოლოდ გლადსტონის ხელს შეეძლო პარნელის დაძლევა. ძლიერი მოკავშირე სტოვებდა მას და ეუბნებოდა მის პარტიას: ან პარნელი ან ჩემი დახმარებო.

გლადსტონის წერილის გამოქვეყნებისათნავე, ირლანდიელთა დასი შეძრწუნდა. პარნელს არ ჰყავდა თავის პარტიაში მეგობრები: მას პატივს სცემდნენ და ემორჩილებოდნენ, როგორც ერის არჩეულს და როგორც იმისთანა კაცს, რომელსაც სასწაულების მოქმედება შეუძლიან. ამისთანა სასწაული იყო, მათის შეხედულებით, ფორმალური კავშირი ლიბერალებთან და გლადსტონის ჰომრულიორად გარდაქმნა. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ეხლა უმთავრესი საქმე ვაკეთებულია, რომ მათ შეუძლიანთ დამშვიდებით უცადონ სოლსბერის დაცემას და რომ გლადსტონის გამარჯვებისათნავე ჰომრული მათ ხელში იქნება. ამ განწყობილებაში ყოფნის დროს,

მათ ეუბნებიან: ან პარნელი, ან თქვენი იმედებია. ირლანდიის წარმომადგენლებს კარგად ესმოდათ და ამბობდნენ კიდევ, რომ ლიბერალებთან კავშირი—პარნელის საქმეა; სანამ პარნელი გამოვიდოდა პოლიტიკურ ასპარეზზე, ამისთანა კავშირზე ოცნებაც კი არ შეეძლოთ ირლანდიელებს; მათ ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ მხოლოდ პარნელმა მიიყვანა საქმე ამ ბრწყინვალე მდგომარეობამდე თავისი სასტიკი და შეურიგებელი ბრძოლით ინგლისელებთან.

მაგრამ მეორე მხრივ, ბედკრული ქვეყანა შვიდი საუკუნეა ელის თავის განთავისუფლებას, ეს განთავისუფლება დღეს არა ხვალ უნდა მომხდარიყო, და მხოლოდ იმიტომ რომ პარნელი ვერ მოერია თავის გულისთქმას, ეს იმედები ისევ უნდა გაცრუდნენ. რატომ იმდენი სიყვარული არ ჰქონდა მისი მალმერთებელი ხალხისა, რომ გულშივე ჩაეკლა ირლანდიისათვის საბედისწერო გრძნობა. განა მან არ იცოდა, რომ ინგლისის საზოგადოება არავის აპატივებდა ამისთანა დანაშაულს? თუ პარნელი ისევ ლიდერად დარჩა, გლადსტონი ნათქვამს შეასრულებს და გასწყვეტს ყოველივე კავშირს ირლანდიის პარტიასთან: პარნელი თავისივე ხელით დაღუპავს მისგანვე შექმნილ საქმეს. მისი მოვალეობაა — ლიდერობას თავი დაანებოს.

ირლანდიელ პარტიის კრებებზე უფრო და უფრო მოუხშირეს ამ გვარ ლაპარაკებს; პარნელი კარგად ხედავდა, რომ იგი აქ ვერ დგას მკვიდრ ნიადაგზე, და მანაც ირლანდიის მიმართა კითხვის გადასაწყვეტად. აი რას ამბობდა იგი თავის მანიფესტში: „...კარგად გასინჯეთ, როგორ გეპყრობიან, რას გთხოვენ და მერე მიეცით ჩემი თავი ინგლისელ მგლებს, რომელნიც ღმუიან და ჩემ დაღუპვას თხოულობენ... უკანასკნელ წლებში ირლანდიის პარტიას თავი დამოუკიდებლად ექირა, იგი არავის კუდში არ მისდევდა და თავის შინაურ საქმეებში შერევის ნებას არავის აძლევდა. ეხლა კი გლადსტონი ბედავს ბრძანება მისცეს პარტიას იმისთანა კითხვის შესახებ, როგორც მეთაურის ამორჩევა. თუ პარტიამ დაუთმო, ამით იგი თავი-

სივე არარაობას დამტკიცებს და თვითონვე გააქარწყლებს ჰომრულის იმედს: ინგლისელი მხოლოდ მაშინ იჩენენ გულკეთილობას, როცა ძლიერ მოწინააღმდეგესთან აქვთ საქმე, სუსტს კი ისინი ზიზღით უტკეპრიან... თუ მართლა დარწმუნებულია ლიბერალების მეთაური ჰომრულის აუცილებლობაში, თუ იგი არ პირფერობს, მისი მოვალეობაა ირლანდიელების პროგრამის განხორციელებას დაეხმაროს, მიუხედავად იმისა, ვინ იქნება პარტიის ლიდერი“.

ამ მანიფესტის შემდეგ ირლანდიელი დასი ორ ბანაკად გაიყო: უმრავლესობა იმ აზრისა იყო, რომ გლადსტონის გადაკიდება შეუძლებელიაო, და თხოულობდნენ პარნელისაგან, თავი დაენებებინა ლიდერობისათვის. მაგრამ პარნელი ნებით არ სთმობდა თავის ადგილს. იგი თითქო გაახალგაზრდა, გამოცოცხლდა და ახალი ძალები შეიძინაო. იგი ესწრებოდა პარტიის სხდომებს და ცხარე მონაწილეობას იღებდა დებატებში. ოქტომბრის საქმეს და მის როლს ამ საქმეში, მისი აზრით, არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ლიდერობასთან, და თუ ასეთი ალიაქოთი ასტყდა, ეს ინგლისელების პირმოთნეობის შედეგია. თუ პარტია გლადსტონს დაემორჩილა, ამითი იგი თავს დაიმდაბლებს და საქმეც დაღუპული შეიქნება. მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო: დასის უმრავლესობას გლადსტონის კავშირი საიმედო ნავთ-სადგურად მიაჩნდათ. ხუთი დღის მსჯელობის შემდეგ, 6 დეკემბერს კითხვას კენჭი უყარეს და აღმოჩნდა, რომ 45 დეპუტატი პარნელის წინააღმდეგი იყო და 26 მისი მომხრე. ახალ ლიდერად ამორჩიეს ჯუსტინ მაკ-კარტი.

გლადსტონის გადადგომას, შეიძლება, კიდევ შევლებოდა რამე: ლიბერალებთან კავშირი ძალით იყო ნაშოვნნი და, მაშასადამე, შეიძლებოდა კიდევ მისი დაბრუნება. პარტიის ლაღლატი უბედურება იყო, მაგრამ ესეც არ სწყვეტდა კითხვას საბოლოოდ. ყველაზე უფრო საგულისხმო პარნელისათვის თვითონ ირლანდიის აზრი იყო. ირლანდია ვის მიჰყვება, მას, თუ მის მტერს? ამ კითხვის პასუხი ერთბაშად არ მოსულა.

ოქმის პროცესის, გლადსტონის გადადგომის და ჰარნელის გადაყენების ამბავი ერთ დროს გავრცელდა ირლანდიაში და ხალხი სახტად დარდა, არ იცოდა, რა ეფიქრა, რა მოექმენდა. გლადსტონთან კავშირის შეწყვეტას ისე არ შეუშინებია ირლანდიელები: მთელი ინგლისი მათთვის მტრის ბანაკი იყო და გლადსტონთან დაახლოვებას უყურებდნენ, როგორც დიპლომატიურ შეთანხმებას, რომლის შეწყვეტა საჭიროების მიხედვით ყოველ დროს შეეძლო მათ „მეფეს“. ხალხი ყველაზე უფრო ოქმის საქმემ შეაძრწუნა. თუ ინგლისში ატეხილი ალიაქოთი პირმოთნეობა იყო, აქ, ირლანდიაში, პირმოთნეობას ადგილი არ ჰქონდა. მორწმუნე კათოლიკები ღრმად იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ ჰარნელმა მეტად მძიმე ცოდვა ჩაიდინა. არც გრატტანი, არც ოქკონელი და არც ერთი მეთაური კათოლიკის სარწმუნოებისა, ისე არ ჰყვარებიათ ირლანდიელებს, როგორც ჰარნელი და ამით დაამტკიცეს, რომ ჰარნელი მათთვის პროტესტანტი კი არა, ეროვნული გმირი იყო. მაგრამ როდესაც ამ პროტესტანტმა დაარღვია მცნება, რომელსაც მისი სარწმუნოებაც აღიარებს, მათ გზა-კვალი აებნათ და შეშინდნენ.

პირველ ხანებში, ოქმის საქმეს ხალხი უყურებდა, როგორც განგებისაგან მოვლენილ უბედურებას; საბოლოოდ ამ საქმის გადაწყვეტა მათთვის მხოლოდ სამღვდელოებას შეეძლო. როგორც წინადაც იყო ნათქვამი, სამღვდელოების როლი ირლანდიაში დიადი და დიდმნიშვნელოვანი იყო. მისი ძალა და გავლენა მარტო სარწმუნოებრივ გრძნობაზე როდი იყო დამყარებული. ირლანდიის ისტორიის უბედურეს ხანებში ჩაგრული და ტანჯული ერის დამხმარე და თანაგრძნობი მღვდლები და ბერები იყვნენ. ეს დახმარება და თანაგრძნობა მარტო სიტყვიერი როდი ყოფილა: სამწყსოსთან ერთად, ვხედავთ მათ კრომველის სახრჩობელებზე და ინგლისის საპატიმროებში; სამწყსოსთან ერთად იტანდნენ ისინი სილატაკეს და შიმშილს. რამდენიმე საუკუნეების განმავლობაში სამღვდელოება ერის

სული და გული იყო. ამიტომ არ უნდა გვიკვირდეს, რომ ებ-
ლაც, ამ გასაქირის დროსაც, ირლანდიელებმა სამღვდლოებას
მიმართეს და მისგან ელოდნენ კითხვის გადაწყვეტას. სამღვდე-
ლოებასაც პასუხი მზად ჰქონდა: იგი ვერ უღალატებდა დოგ-
მას და ამიტომ აძულვებული იყო გადასდგომოდა პარნელს, რო-
მელსაც ერთ დროს ასე ჰქომაგობდა, მიუხედავად რომიდან მო-
სული ბრძანებისა.

სამღვდლოების გადადგომით დიდი ძალა მოაკლდა პარ-
ნელს და 1891-ის გაზაფხულზე ყველასათვის ცხადი შეიქნა,
რომ მას წინანდელი პრესტიჟისა და გავლენის ნახევარიც აღარ
შერჩენოდა. პარნელი თავს არ იტყუილებდა იმედებით. იგი
ყველაფერს კარგად ხედავდა. როდესაც გლადსტონმა გამოაქ-
ვეყნა თავისი წერილი, პარნელმა სთქვა: „ჯერ ჩვენ კიდევ
ვიბრძოლებთო“. როდესაც ლიდერობიდან გადააყენეს, იგივე
განიმეორა და როცა სამღვდლოების გადადგომის ამბავი გაი-
გო, მეგობრებს უთხრა: „გადაეციოთ იმათ, რომ ვიბრძოლებ
უკიდურესობამდე“-ო.

ირლანდიაში მოსვლისათანავე, კორკში და დუბლინში გა-
მართულ მიტინგებზე, ორი ცხარე სიტყვა წარმოსთქვა გლადს-
ტონის წინააღმდეგ. გლადსტონი მოღალატეაო, ამბობდა იგი,
მე კი არა, ირლანდიას სცემენ ინგლისელებიო და სხვა. მსმე-
ნელთა რიცხვი დიდი იყო, ტაშსაც ბევრს უკრავდნენ, მაგრამ
ყველასათვის ცხადი იყო, რომ წინანდებური გატაცება და ენ-
ტუსიასმი გაჰქრა, აღარ არის. „მე მღუპავენ მღვდლები“-ო,
უთქვამს პარნელს მეგობრებისათვის მიტინგის შემდეგ. კრებებ-
ზე და ყველგან, სადაც კი ლაპარაკი მოუხდებოდა, იგი ამ-
ბობდა: „მე ვცნობ მაკ-კარტის ლიდერად, მე ლიდერობა არ
მსურს, მე თავს დავანებებ საზოგადო საქმეებს, მაგრამ მხო-
ლოდ ერთის პირობით: შეასრულოს გლადსტონმა დაპირებუ-
ლი, მოგვცეს ჰომრული. იგი ამას არ იზამს, რადგანაც მას
სურს ჩვენ მოგვატყუილოს“-ო.

1891-ში, განსაკუთრებით ზაფხულიდან ჯანმრთელობა უფრო და უფრო ღალატობდა პარნელს. იგი მუდამ აღელვებულ და მოუსვენარ მდგომარეობაში იყო. პარლამენტში თითქმის სრულებით არ დადიოდა, მისი ადგილი მაკ-კარტიმ და მისმა მომხრეებმა დაიჭირეს. ოპოზიცია, მეტად უღონო შეიქნა ამ განხეთქილებით, სამაგიეროდ, სოლსბერის გაძლიერება განმტკიცდა. პარნელი ყოველთვის ჯერ დემაგოგი იყო და მერე საპარლამენტო მოღვაწე; ეხლაც იგი ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა, დაებრუნებინა ხალხის განწყობილება.

ამ დროს კულკენში არჩევნები უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ერთი დეპუტატის ადგილი დაიცალა. დიდი ბრძოლა და შეტაკება მოუხდათ პარნელიტებსა და მაკ-კარტიტებს. გამარჯვება მაკ-კარტიტს ხვდა. ეგრევე მოხდა ირლანდიის ჩრდილო ნაწილში — სლუგოში. ეს პარნელისათვის ცუდი ნიშნები იყო. მაგრამ დუბლინში და კორკში მომხდარ მანიფესტაციებმა დაამტკიცეს, რომ პარნელს ჯერ კიდევ ბევრი მომხრეები შერჩა.

ბრძოლა თან-და-თან უფრო მწვავედებოდა. პარნელს მოცულა და მოსვენება არ ჰქონდა, მას არ ეძინა, ჭამა-სმაც უწყსრიგო ჰქონდა, რადგანაც მუდამ მოგზაურობაში იყო. ერთხელ ამ ხანებში იგი შევიდა სრულებით მოულოდნელად მაკ-კარტის*) სამუშაო ოთახში, უხმოდ მიესალმა მასპინძელს და სავარძელში ჩაჯდა; იგი მეტად გაფითრებული და გამხდარი იყო. ხმა ამოუღებლივ იჯდა ცოტა ხანს, შემდეგ გამოემშვიდობა მაკ-კარტის და წავიდა; მაკ-კარტიზე ისე იმოქმედა ამ სანახაობამ, რომ იგი ატირდა.

ირლანდიელთა დასის მდგომარეობა მეტად ცუდი იყო. მაკ-კარტიტები სთხოვდნენ პარნელს დროებით მაინც შეეწყვიტა ბრძოლა, მაგრამ იგი არ თანხმდებოდა. იელისში (1891 წ.) მან ჯვარი დაიწერა კეტრინ ო'შიზედ. ამ გარემოებამ კიდევ

*) მიუხედავად განხეთქილებისა პარნელსა და მაკ-კარტის პირადი დამოკიდებულება არ შეუწყვეტიათ.

უფრო ააშფოთა კათოლიკე სამღვდელოება. ჰარნელი მიიწვი იბრძოდა და როგორც სჩანდა არ აპირობდა იარაღის დაყრას. 22 ივლისს დუბლინში შესდგა ჰარნელიტების დიდი მიტინგი, რომელზედაც ჰარნელს ისეთის ამბით დახვდნენ, რომ ახლო წარსულს მოაგონებდა კაცს. მაგრამ სწორედ ამ დროს მას ჰელადატობს „ფრიმანის ჟურნალი“, ეს მეტად გავრცელებული და გავლენიანი ორგანო. ინგლისში კონსერვატორებისა და უნიონისტების სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. ლორდ სოლს-ბერიმ საჯაროდ წარმოთქმულ სიტყვაში გამოაცხადა, რომ მას ახარებს ო'შის საქმის შედეგები, რადგანაც ისინი დიდი ბრიტანის ზნეობრიობის შეურყვეველი სიმტკიცის დამამტკიცებელი არიანო. უნიონისტებს მეტად ახარებდა ოპოზიციის დასუსტება; ურჩევდნენ გლადსტონს, თავი დაენებებინა „სამომრულო ოცნებებისათვის“ და შეერთებოდა მათ. სექტემბრის დამლევს ჰარნელმა ილაპარაკა ბოსკომონში, ურჩევდა მსმენელებს, უკიდურესობამდე ებრძოლათ ირლანდიის თვით-მმართველობისათვის, სიმწარით იხსენიებდა გლადსტონის ყოფა-ქცევას და ჰპირდებოდა აუდოტორიას ერთიანი იერიშის მიტანას ჰომრულისა და აგრარული რეფორმის მიღწევისათვის. ეს მიტინგი შემოდგომის სააგიტაციო კამპანიის დასაწყისი იყო; მტრები საბრძოლველად ემზადებოდნენ, ჰარნელიტები - შერიგებას ცდილობდნენ, ინგლისის პრესსა კორესპონდენტებს ჰგზავნიდა ირლანდიაში. მაგრამ ყველაფერი ეს მეტი შეიქნა.

მიტინგის შემდეგ ჰარნელი ცუდად შეიქნა და წავიდა ბიიტონში, სადაც იგი თავის ცოლით სცხოვრობდა. სახლში მოსვლისათანავე, იგი იძულებული შეიქნა, ლოგინში ჩაწოლილიყო. მას სტანჯავდნენ აუტანელი ქარების ტკივილები. სამი დღის ავთმყოფობის შემდეგ, ჰარნელი მიხვდა, რომ მისი მდგომარეობა მეტად საშიში იყო. მისი მოთმინება უსაშინელესი ტკივილების დროს აოცებდა ყველა მასთან მყოფს. ავთმყოფობა მეტის სისწრაფით ძლიერდებოდა; შრომითა და ღელვით მოქანცული სხეული ხელს უწყობდა მას. ჰარნელი დარწ-

მუნდა, რომ ხსნა აღარ იყო, მაგრამ სიმწეიდე მისი საკვირველი იყო. ავადმყოფობის მეშვიდე დღეს, ენამ უსუსტა. „გადაეცით ჩემი სიყვარული მეგობრებსა და ირლანდიასო; რა კარგი იქნებოდა, რომ ტანჯულ ერსაც ისეთი კარგი მომვლელები ჰყავდეს, როგორც მე“. მეტი მას არა უთქვამს-რა: მხოლოდ ცოლს თვალს არ აშორებდა და გალიმებას ცდილობდა. 7 ოქტომბერს ბრაიტონში საშინელი ქარიშხალი ამოვარდა; ქარისა და ზღვის ტალღების მძლავრი ხმაურობა აგონიაში მყოფ ავადმყოფის ოთახში მოდიოდა. ღამის თორმეტის ნახევარზე პარნელი გათავდა.

ამ ამბავის გაგონებაზე ირლანდიელებს დაავიწყდათ უკანასკნელი წლის განხეთქილება და ბრძოლა. მაკ-კარტისტები ცდილობდნენ თავი გაემართლებინათ და ღრმა მწუხარებას აცხადებდნენ პარნელის სიკვდილის გამო; სამღვდელოება ამბობდა, რომ მიცვალებული დიდებული კაცი იყო, რომელიც სამშობლოს საუბედუროდ შეაცდინეს ბნელმა ძალებმაო. მთელი ერი გულ-წრფელ და ღრმა მწუხარებას მიეცა. დუბლინში და სხვა ქალაქებში დუქნები და თეატრები დაკეტეს, გასვენების დღეს (11 ოქტომბერს) ორასი ათასი კაცი აცილებდა მის კუბოს. მალლა ტირილი არ შეწყვეტილა დუბლინის სასაფლაოში. მართებლობას არეულობის ეშინოდა და პოლიციელების რიცხვს მოუმატა. „ფრიმანის ჟურნალის“ რედაქციას პოლიციელების რაზმი ერტყა. დუბლინის ქუჩებში გაკრული იყო აფიშები შემდეგის წარწერით: „ინგლისელებისაგან წამებულნი“.

ბევრს (მათ რიცხვში გლადსტონსაც) ეგონა, რომ პარნელის სიკვდილი სარგებლობას მოუტანდა ირლანდიას: იმედი ჰქონდათ, რომ ირლანდიის პარტიის განხეთქილება მოისპობოდა, ამითი გაძლიერდებოდა ოპოზიცია, გადააყენებდა სოლსბერის სამანისტროს და ჰომრულის პროექტს განახორციელებდა; მაგრამ ამას ინგლისელი ჰომრუდიორები ამბობდნენ; ირლანდიის ერი კი არ ინუგეშებდა თავს ამ გვარის იმედებით. „ყვე-

ლაფერი დაილუპა, — სთქვა ერთმა ორატორმა, — ის ყვავ-ყორ-
ნები, რომელთაც პარნელი მოინელეს, მოინელებენ ირლან-
დიასაცო.“

მწუხარება, სინანული და უიმედობა გამეფდა იმ ერის გულში,
რომელმაც ამ მოკლე ხანში თავის ისტორიის უშესანიშნავესი ხანა
გამოიარა. „პარნელისთანა არც გვეყოლია და არც გვეყოლება“, —
სწერდა მაკ-კარტი თავის მიცვალეზულ მეტოქეზე. პარნელის
სიკვდილმა ინგლისშიაც არა ნაკლები მღელვარება გამოიწვია.
თუთხმეტი წლის განმავლობაში პარნელს მეტად დიდი ადგი-
ლი ეჭირა ინგლისის საპარლამენტო ცხოვრებაში. უსუსური
ირლანდიელების დასი პირველ ხარისხოვან პოლიტიკურ ძა-
ლად შეჰქმნა; ინგლისის პოლიტიკის არსებითი კითხვების გარ-
ჩევის და გადაწყვეტის მოხერხებას არ აძლევდა იგი პარლამენ-
ტს; მან თითქმის შეაჩერა თუთხმეტი წლის განმავლობაში
პარლამენტის საკანონმდებლო მოქმედება; გამოაცვლევინა ლი-
ბერალებს პოლიტიკური პროგრამა და ამით მათ შორის გან-
ხეთქილება გამოიწვია. ერთის სიტყვით, ინგლისი ყოველ თავის
მოდღაწეს, ყოველ პოლიტიკურ კომბინაციას ისე ვერ
აწონ-დასწონიდა, რომ პარნელის მათთან დამოკიდებულება და
მისი შეხედულობა არ ჰქონოდა სახეში. ადგილი, რომელიც
მას ეჭირა ინგლისის ცხოვრებაში, იმდენად დიდი და დიდ-
მნიშვნელოვანი იყო, რომ ინგლისის საზოგადოება ჯერ გონს ვერ
მოსულიყო ამ ადგილის მოულოდნელ დაცარიელებით. პერი-
ოდული მწერლობის ერთი ნაწილი („Daily News“, „Standard“
და სხვ.) დიდად აფასებდა მკვდარი მტრის ნიჭს და სიამაყით
ამბობდა, რომ პარნელი — ინგლისელი იყო, რომ ინგლისს ეხ-
ლა, მისი სიკვდილის შემდეგ შეუძლია იგი თავისს პანტეონში
ჩარიცხოს. სხვა ორგანოებიც მალლა აყენებდნენ პარნელის ნიჭს,
მაგრამ ამასთანავე მწუხარებას აცხადებდნენ, რომ მან ეს ნიჭი
ცუდად მოიხმარა, — ინგლისს მტრობა გაუწვიაო. „Times“ ის
რედაქცია კი მკვდრის წინაშეც ვერ მოერია თავისს მძულვა-
რებას და ცუდად იხსენიებდა მას. იგი სრულს იმედს აცხადებ-

და, რომ ჰარნელის სიკვდილის შემდეგ ინგლისსა და ირლან-
 დიაში ყველაფერი დაწყნარდება და ჩვეულებრივი წესი ჩამო-
 ვარდებაო. მას შემდეგ გასულმა რვა წელმა, საუბედუროდ, არ
 გააცრუა ეს იმედი.

(დასასრული)

+ მიმდინარე მოვლანი

იანვრის 12 საღამოს 4 საათზე და 15 წუთზე გარდაიცვალა ხანგრძლივის ავადმყოფობის შემდეგ გიორგი წერეთელი, ერთი იმ მშრომელთაგანი, რომელთაც 1860 წლიდან ქართულს დროგამოშვებითს მწერლობას სიმკვიდრე მისცეს.

გ. წერეთელი დაიბადა 1842 წ. ზემო იმერეთის (შორაპნის მხარე) სოფელ გორისაში. მამა მისი ეკვთიმე იყო აზნაური, შვილს ქუთაისის გიმნაზიაში მიაღებინა სწავლა და კურსის დასრულების შემდეგ გაგზავნა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. 1860 წ., გიორგი შევიდა ბუნების მეცნიერების ფაკულტეტზე, მაგრამ 1861 წ. სტუდენტობის არეულობის დროს მონაწილეობის გამო ჯერ დატყვევებულ იქმნა სსკა სტუდენტებთან ციხეში და შემდეგ აუკრძალეს უნივერსიტეტში სწავლის განგრძობა.

ლიტერატურული მუშაობა გიორგიმ დაიწყო სტუდენტობის დროსვე. პირველი მისი ნაწერი არის 1862 წ. «ცისკარში» დაბეჭდილი პოლემიკური წერილი სამთავროს ერთის თერგდალეულისა, ფსევდონიმით გ—თელი. ამაკე ფსევდონიმით 1863 წ. დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის «საქართველოს მოამბეში» «ცისკარს რა აკავანებს». 1863 წლის დამლევს დაბრუნდა სოფელში და მას შემდეგ ტფილისში დაბინავდა, როგორც კერძო მასწავლებელი სსკა-და-სსკა სასწავლებლებში, (ნ. ჯაბადარის და პ. შანშივეის ხანსიონებში). 1866 წ. დაფუძნდა მუდამ კვირეული გაზეთი «დროება» გ. წერეთლის რედაქტორობით და სტუფანე მელიქიშვილის გამომცემლობით.

გაზეთი თუმცა კვირასში ერთხელ პარასკეობით ერთ ნომრად გამოდიოდა ესლანდელის «ივერიის» ფურცლის ოდენა, მაგრამ მწერ-

ლების და სტამბის ამწეობების უჩვეურობა ისეთ იშვიათ დაბრკოლებას უჩენდა რედაქტორს და მასთან სტამბის პატრონებს, რომ ნომრის გამოსვლის წინა დღე და მთელი ღამე სტამბაში უნდა გაეთენებინათ. ამის გამო პირველ წლებში დიდი შრომა აწვა კისრად რედაქტორს. წერეთელს კდგეოდა სტამბის ამხანაგობისაგან თვეში სამი თემანი, რადგანაც ხელის-მომწერლები გახუთს და შემოსავალი სტამბას ნაკლები ჰქონდა. ამის გამო წერეთელს კერძო გაკვეთილებით უნდა შეეკისრა თავის სარჩენი სახსარი. 1867 და 1868 წ. გიორგის რედაქტორობით გამოვიდა «ვეფხისტყაოსანი» და გ. ერისთავის თხზულებათა ორი ტომი (პირველი გამოცემა). 1868 წ. მან დააფუძნა საკუთარი «სასაოფლო გაზეთი» სოფლის ხალხისათვის.

სამი წლის მუშაობამ წერეთელი დასუსტა და 1869 წ. აგუსტს «დროება» გადასცა განსვენებულ სერგეი მესხს და თვითონ გაემგზავრა პეტერბურგს უნივერსიტეტში ქართული ენის მასწავლებლობის ეკ. ზამენის დასაცავად, რადგანაც რეალურ სასწავლებელში მას სთხოვდნენ ამისთანა დიპლომს. მაშინ გიმნაზიებში და საშუალო სასწავლებლებში ქართული ენა სავალდებულო იყო და მასწავლებლები შტატის სამსახურში ითვლებოდნენ. 1868 წლიდან 1873 წლამდე წერეთელი იყო ქართული ენის მასწავლებელი რეალურ სასწავლებელში და ქალების ინსტიტუტში.

ამ ხანებში 1871 წ. მან იჯარით აიღო დუბელირის სტამბა, რომ შემოსავალი ჰქონოდა და ლიტერატურული შრომა გაეფართოებინა. ამ წელს მან დაიწყო გამოცემა «კრებულისა» ნაგოლოზ ნიკოლაძის დასმარებით. სტამბის საქმეში დიდ უსასყიდლო მონაწილეობას იღებდა პაკლე იზმაილოვი. სტამბის საქმე კარგა კერ წარმართა, ასე რომ ისევე პატრონისათვის უნდა ჩაებარებინა 1873 წ. ამავე ხანში მოძრაობა იყო ყმაწვილ კაცებში და ქალებში ეკროპში სწავლის მიღებისა. მაშინ რუსეთიდან ქალები ბევრნი მიდიოდნენ მღალაი სწავლის მისაღებად. გიორგიმ განიზრახა წასვლა თავის დით. ამის გამო «კრებულმა» გადასცა კირ. ლორთქიფანიძეს, და «სასაოფლო გაზეთი» პეტ. უშიავსილს. სამზღვარ-გარეთ 1877 წლის დამლეკამდე სხვა-და-სხვა სახელმწიფოებში ცხოვრობდა: საფ-

გიორგი წერეთელი

რანგეთში, შვეიცარიაში და გერმანიაში. იქ 1875 წ. შეართო პირ-
ველი ცოლი ნ. ნიკოლაძის და. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ
სწორდა წერილებს ტფილისის ქართულ და რუსულ გაზეთებში,
1878 წ. რუს-ოსმალის ომის დროს კორესპონდენტად იყო პე-
ტერბურგის რუსულ გაზეთ „Голосъ“-ისა.

1891 წლამდე წერეთელი ცხოვრობდა უფრო იმერეთში და
ბათუმში და ამ წელიწადს, მეორე ცოლის ანასტასია თუმანიშვი-
ლის შერთვის შემდეგ დაბინადრა ტფილისში თავისის შვილებით.
მას უნდოდა ქართული გაზეთის გამოცემა. მისმა მეუღლემ «კვაჭა-
ლის» რედაქტორმა 1893 წ. დააფუძნა კვირეული გაზეთი «კვალა»,
რომელშიაც 1898 წლის დამდეგამდე მუდმივს ახლავს მონაწილეო-
ბას იღებდა.

სამშვიდარ-გარეთიდან დაბრუნების დღიდან «კვალის» დაარსე-
ბამდე წერეთელი განაგრძობდა ლიტერატურულ მუშაობას, მან რამ-
დენიმე მოთხრობა დაბეჭდა ზოგი ცალკე წიგნებად და ზოგი ჟურ-
ნალებში (არანკა, ლომკაცი, მამიდა ასმით, პირველი ნაბიჯი და კდი-
შერ ქელებქანნი); ლიტერატურული შრომა მას, რასაკვირველია, კერ-
აწვრთვებდა და ამის გამო ცხოვრების სახსრის მოსაპოვებლად ჯერ
ბათუმში არტელში მსახურებდა, მერმე იქანე შესრანსკის რწმუნე-
ბულად ჭალის მთაში ნავთის გამოყვანის საქმეზე, შემდეგ რეინის
გზის აგენტად მიწების შემოსუიდევისათვის, ბოლოს წლებში ჭა-
ლის მთის ექსპლუატაციის საქმეს შეუდგა, რომლისათვისაც სში-
რად მოგზაურობდა რუსეთში და ჭალაში. ამ შრომამ და მოგზაუ-
რობამ იგი დაასუსტა და ბოლო მოუღო.

ლიტერატურული მისი შრომა მრავალ ფეროვანია, როგორც
ჟურნალისტიკისა. ის სწორდა ისტორიულს, ფილოლოგიურს, სა-
ბუნებისმეტყველო და არსეოლოგიურ წერილებს, ფელეტონებს,
მოთხრობებს, ლექსებს, რეცენზიებს და პოლემიკურ წერილებს. ქარ-
თულად ნაწერებს გარდა, რუსულ გაზეთებშიაც, როგორც კთქებით,
მუშაობდა ხანდახან, სხვათა შორის მოსკოვის საარქეოლოგიო სა-
ზოგადოების გამოცემაში. წერეთლის ბუნებითი ნიჭი ყველაზე მე-
ტად სჩანს მოთხრობებში, რომელიც შეეხება იმერეთის ცხოვრებას
და ეტეობა დაკვირვების ნაყოფი.

ამ უკანასკნელი ორმოცი წლის განმავლობაში ლიტერატურულ მუშაობაზე როდესაც ლაშარაკია, მასთან შეერთებულია გიორგი წერეთლის შრომის მოხსენება. ყოველთვის მწერლობაში მონაწილეობას იღებდა და მოწადინებდა იყო სხვების წახალისებაში. რედაქტორობის პირველის დღიდან უკანასკნელ უამბდე ის ყოველთვის ცდილობდა მოეზიდას ახალი მშრომელები ახალგაზდობიდან სალიტერატურო ასპარეზზე.

ჟერ დრო არ არის სრულიად მისი შრომის დაფასებისა, რომ გამოიჩინოს მისი მოღვაწეობის ხასიათი. სასურველია, რომ მის თხზულებათა კრებული მალე დაბეჭდილ იქნას და აგრეთვე მისი ბიოგრაფიის მასალები და მიწერ-მოწერა შეიკრიფოს და დაბეჭდოს მის თხზულებათა კრებულთან.

საუკუნოდ დარჩეს მისი სახსენებელი.

უინაური მიმოხილვა

ქართული თეატრის დღესასწაული.—მისი წელი წინსვლა და ამის მიზეზები.—ქართული დრამატ. საზოგადოების მოღვაწეობა.—ამ მოღვაწეობის გაფართოების საჭიროება.—გიორგი წერეთლის გარდაცვალება.—გარდაცვალებულის მნიშვნელობა ჩვენს ცხოვრებასა და ლიტერატურაში.—მისი დაკრძალვა და ზოგიერთ ვეებატონთა უღირსი საქციელი.

2 იანვარს, ქართველმა საზოგადოებამ იღღესასწაულა 50 წლის იუბილენი ქართულის თეატრისა. დღესასწაული დიდის აშპით იქმნა გარდახდილი. მასში მონაწილეობა მიიღო არა მარტო ტფილისის ქართველობამ, არამედ პროვინციისამაც. საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხიდან დრამატიულ საზოგადოებას მოუვიდა მოლოცვის დეპეშები; ზოგან სადღესასწაულო წარმოდგენებიც კი გაიმართა... ერთის სიტყვით, ქართული თეატრის იუბილენი საზოგადო საეროვნო დღესასწაულად გარდაიქცა. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რასაკვირველია, რადგანაც ქართულ თეატრს დიდი ამაგი მიუძღვის ქართველ საზოგადოების წინაშე, მას ბევრი უმუშაენია ქართველთა თვითცნობიერების გაღვიძებისა და განვითარებისათვის... ტფილისის რუსული თეატრის წარმომადგენელმა ბ. ოპოჩინინმა, თავის მოლოცვის სიტყვაში, სხვათა შორის, ის აზრიც გაატარა, რომ თეატრს ორ-გვარი მნიშვნელობა აქვს: როგორც საეროვნო დაწესებულება, იგი იცავს იმ ხალხის ეროვნებას, ენას და ეროვნულ თვისებათ, რომელსაც ემსახურებაო, ხოლო როგორც საზოგადო კაცობრიული დაწესებულება, იგი ამყარებს ერში საზოგადო

და კაცობრიულ იდეებსა და იდეალებს და ამით ხელს უწყობს
 ეროვნობის პროგრესს, ერის განვითარებასა. ამ მოკლე შე-
 ნიშნით კარგად ხასიათდება თეატრის მნიშვნელობა, ნამეტურ
 ჩვენის თეატრისა. სხვა ერთ, თეატრის გარდა, სკოლაც და ლი-
 ტერატურაც უსრულებენ იმ როლს, იმ დანიშნულებას, რო-
 მელიც გამოხატულია ზემოხსენებულ შენიშვნაში, ჩვენში კი
 თითქმის მარტო თეატრს შეუძლია განსაკუთრებულის სავსებით
 ქმსახუროს ეროვნულ თვითცნობიერების გაწრთვნის საქმეს.
 გარდა ამისა, თეატრი სკოლაა, სადაც ერი ითვისებს საზოგა-
 დო-კაცობრიულს თანამედროვე საუკეთესო იდეებსა და იდეა-
 ლებს. ამის მხრით ჩვენს სცენას დიადი ღვაწლი მიუძღვის: ჩვენმა
 დახვესებულმა, აზიურმა საზოგადოებამ პირველად სცენიდან
 ვაიგონა სპეტაკი, ჰუმანიური და პროგრესული იდეები; ჩვენმა
 აზიურმა საზოგადოებამ პირველად სცენის შემწეობით გაიცნო
 დიადი ნაწარმოებნი ევროპის გენიოსებისა, პირველად გაიცნო
 განათლებულ ერთა ცხოვრება, მათი საუკეთესო რწმენანი და
 მისწრაფებანი!...

ბევრი გაკვირვება გამოუვლია ჩვენს თეატრს ამ 50 წლის
 განმავლობაში... ყოფილა წლები, როდესაც მისი სახსენებე-
 ლიც გამქალა სრულიად! მაგრამ თეატრი, როგორც ჩვენის
 ზნეობისა და გონების განმავითარებელი სკოლა, ისეთს საჭი-
 როებას შეადგენს ჩვენს დროში, რომ ჩვენს ცხოვრებასაც
 ეელ-ნელა უზრდია და გაუმაგრებია იგი. მესამოცე წლების
 პოლდეწივებს, რომელთ ისედაც დიდი ამაგი მიუძღვისთ ჩვენის
 საზოგადოებას წინაშე, კარგად ჰქონიათ გათვალისწინებული
 ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც თეატრს აქვს, და ამიტომ
 ისინი ხელს უწყობდნენ მის განვითარებასა და ზრდას. ბოლოს,
 აქმის მკვიდრ ნიადაგზე დაყენებისთვის, მათ შეჰქმნეს ორგა-
 ნიზაცია, — ქართული დრამატიული საზოგადოება, — რომელსაც
 იმ დროდან დაევალა სათეატრო საქმისთვის ზრუნვა, ჩვენის
 სცენის პატრონობა. ოცი წელიწადი სრულდება აგერ, რაც ეს
 საზოგადოება არსებობს და ამ ხნის განმავლობაში ის სინი-

დისიერად ემსახურა საქმეს და ქართული თეატრი ტფილისში დაამკვიდრა საკმაოდ მაგარ ნიადაგზე.

ჩვენ არ შევუდგებით აქ არც ჩვენის თეატრის ისტორიის მოთხრობას, არც დრამატიულ საზოგადოების თავ-გადასაყვალის განხილვას—ეს უკვე აღასრულეს ჩვენმა ჟურნალ-გაზეთებმა*)—ჩვენ გვინდა მხოლოდ შევხვოთ ერთს, მეტად საყურადღებო გარემოებას, რომელსაც არა ერთხელ დაუფიქრებია ქართველი საზოგადოება. ეს გარემოება გახლავთ: ქართულის თეატრის მეტის-მეტად ნელის ნაბიჯით წინსვლა: ქართული თეატრი მეტად ძნელად იკიდებს ფეხს საქართველოს ისეთს დიდს ქალაქში, როგორც არის ქუთაისი და თითქმის სრულიად არ ვითარდება დანარჩენ ჩვენ ქალაქებში. ტფილისში კი, თუმცა მისი არსებობა უზრუნველ ყოფილია, მაგრამ გაუმჯობესება არ ეტყობა. ვინ მოსთვლის რამდენი საყვედური გაისმის ტფილისის ქართულ სცენის შესახებ! მართალია, ბევრი მათგანი უსაფუძვლოა, მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება, რომ ჩვენის სცენის საქმე არ უმჯობესდება ისე, როგორც სასურველია. პირიქით, ხანდისხან სასოწარკვეთილებაში ვარდება კაცი და შიშობს—სული არ ამოხდესო ამ ჩვენს, შედარებით ნორჩს, საქმესაო.

რა მიზეზია ამ ფრიად უნუგეშო მოვლენისა? მიზეზი, რასაკვირველია, ჩვენის ცხოვრების საზოგადო განუვითარებლობაა, მაგრამ ჩვენ აქ გვინდა მივაქციოთ ყურადღება უახლობელეს მიზეზებს, რომელნიც აფერხებენ საქმეს ჩვენის თანამედროვე ცხოვრების პირობებში. ამ მხრით გვითითებენ სხვა-და-სხვა მიზეზებზე. ზოგი ამბობს, ყოველივე ქართულ საზოგადოების გულ-გრილობის ბრალიაო, ზოგი იმ აზრისაა, რომ დანაშაული არტისტებს მიუძღვისო, რადგანაც ისინი არ ეკიდებიან საქმეს ჯეროვანის ყურადღებითა და სინიდისიანობითო, ზოგიც

*) იხ. „მოამბის“ ამ ნომერში პ. უმიკაშვილის წერილი, აგრეთვე „ივერია“ №№ 5 და 7 და „კვალი“ № 2.

ყოველივე ბრალს დრამატიულ საზოგადოების გამგეობასა სდებს. ყველა ამ მიზეზების შესახებ ბევრი რამ ითქმის სათითაოდ, მაგრამ ჩვენთვის აქ საკმარისია ვთქვათ, რომ სამივე დასახელებულს მიზეზს წილი უდევს ქართულ სცენის დაქვეითებაში. ქართველი საზოგადოების გულგრილობამ მოაკლო ქართულ თეატრს საჭირო ზნეობრივი და ნივთიერი დახმარება. ამ 20 წლის განმავლობაში დრამატიულ საზოგადოების წევრთა რიცხვი ძლივს ავიდა 200-მდე, მაგრამ $\frac{9}{10}$ მათგან მხოლოდ ნომინალური წევრია და არავითარს მოვალეობას „საზოგადოების“ წინაშე არ ასრულებს. ყოველ წლივ ძლივს ათიოდე კაცს თუ შემოაქვს საწევრო გარდასახადი, ესეც ბევრია. ყოველ წლიურ წევრთა კრებას ძლივს ესწრება 15—20 კაცი, რომელნიც საჩქაროდ ამტკიცებენ ანგარიშებს, ირჩევენ გამგეობის წევრთ და ამით ათავებენ თავის მოვალეობას ქართულ თეატრის წინაშე; არავინ არ ფიქრობს ო არ იწუხებს თავს საკითხით—აქვთ თუ არა არჩეულ გამგეთ საკმაო საშუალება აასრულონ თავისი მოვალეობა. როგორია ის პირობები, რომლებშიაც მათ უნდა იმუშაონ, რა გზითა და რა ხერხით შეიძლება საქმის განკარგება, „საზოგადოების“ წევრთა გამრავლება და სხვა... რამდენად ქართველ საზოგადოების გულგრილობა აბრკოლებს საქმეს, იმდენადვე, თუ მეტად არა, არტისტები არიან დამნაშავენი, საჭირო არ არის ამ მუხლის განმარტება, რადგანაც ყოველი ჩვენგანი მოწამე ყოფილა ხშირად, როგორის ნაკლების ყურადღებით ექცევიან ჩვენი არტისტები თავიანთ საქმეს: მათ ეძნელებათ არა თუ ახალის პიესის დადგმა, არამედ ათასჯერ ნათამაშ პიესასაც ხშირად ვერ სდგამენ ხეირიანად... აგრეთვე ეჭვი არ არის, რომ 20 წლის განმავლობაში „დრამატიულ საზოგადოების“ გამგეთაც ბევრი შეცდომა მოსვლიათ, ბევრჯელ არ გამოუჩინიათ საკმაო მუყაითობა, საქმის ცოდნა და ამიტომ იმათაც ედებათ ბრალი ჩვენის თეატრის ნელად წინ სვლისთვის. ყველა ეს მიზეზები, რასაკვირველია, ერთმანეთში გადაბმულნი და დაკავშირებულნი არიან: ქართველი საზოგადოება იმიტომ ეკიდება გულგრილად ქართულ სცენას, რომ არ ამჩნევს მას წინ-

შსვლელობას, გაუმჯობესობას, ხოლო სცენის გაუმჯობესობა შეუძლებელია, თუ საზოგადოება გულგრილობას იჩენს მის ბედ-იღბლასადმი, და სხვა... ამ ნაირად ჩვენ ვხედავთ, რომ საჭიროა ქართველმა საზოგადოებამაც, არტისტებმაც და დრამატიულმა საზოგადოებამაც აღიარონ თავისი დანაშაული და მეტის ენერგიით, მეტის გულმტკივნეულობით მოეცილონ იმ გვარ დიდს საეროვნო საქმეს, როგორც არის თეატრი. საჭიროა ვიღონოთ ისეთი რამ ღონე, რომელმაც შეძლება მოგვცეს, დღევანდელ პირობათა მიხედვით მაინც წავსწიოთ საქმე წინ. ერთ ამ გვარ საშუალების შესახებ გვინდა ჩვენ ვთქვათ აქ ორიოდ სიტყვა.

„ქართულ დრამატიულ საზოგადოების“ წესდებას პირველი და მეორე მუხლები ამ ნაირად ჰპირტავენ „საზოგადოების“ მოვალეობას:

§ 1. ქართული დრამატიული საზოგადოება ფუნქცია ქ. ტფილისში იმისთვის, რომ დაესმაროს დრამატიული სელაქნებას წარმატებას კავკასიის სანამესტნაეოში მტსოკრებთ ქართველთა შორის; ამასთანავე დაესმაროს სამუდამო და შემთხვევით ქართულ წარმოდგენების გამართვას კავკასიაში.

§ 2. ამ საგნის მისაღწევად საზოგადოებას აქვს ნება:

ა) მოიპოვოს საკუთრებად და დაიჭიროვოს როგორც დაბაში წარმოდგენების გასამართავად და სახლი საზოგადოების ქონების შესახსავად, აგრეთვე უკუა ის, რაც სცენისათვის საჭიროა;

ბ) მისცეს თავის ქონება სანმარებლად სამუდამო დასს და მოყვარულთა წრეებს;

გ) დაესმაროს მატერიალურად დრამატიულ მწერლებს და არტისტებს, რომ უფრო გაგარჯიშდეს მათი ნაჭი და მოქმედება;

დ) გამოსცეს ქართულს ენაზედ ორიგინალური და ნათარგმნი დრამატიული თსულებანი და, თუ საჭიროებ მოითხოვს, გამოსცეს გასეთა ან ყუჩნალი განსაკუთრებით დრამატიულად ლატურისათვის და კრიტიკისათვის.

ე) დანიშნოს ჯილდო საუკეთესო დრამატიულ თხზულება-თათვის ქართულს ენაზე და

ე) გამართოს ქ. ტფილისში თეატრალური კლასები და დრამებითი კურსები მოსამზადებლად და გასაკანჯიშებელად არტისტებისა.

როგორც ხედავთ, „დრამატიულ საზოგადოების“ წესდების შემდგენელთ კარგად ჰქონიათ შეგნებული, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს თეატრს და ამიტომაც აღუნიშნავეთ ვრცლად, ფართოდ და სავსებით ის საგანი, ის პროგრამა, რომელსაც უნდა ასრულებდეს „ქართული დრამატიული საზოგადოება“. მაგრამ, სამწუხაროდ, „დრამატ. საზოგადოებამ“, იმის მაგიერ, რომ ქართული თეატრის საქმე გაეჩაღებინა მთელს საქართველოში, იმის მაგიერ, რომ შეექმნა დიდი და კარგი რეპერტუარი, რომ დაეარსებინა სათეატრო კურსები, რათა ყველა ამით ქართულ სცენას აღესრულებინოს სავსებით თვისი დანიშნულება, როგორც ერის აღმზრდელისა, „საზოგადოებამ“ ისე შეავიწროა მოქმედება, რომ გარდაიქცა მხოლოდ ანტრეპრენიორად ტფილისის დასისა და მთელს თავისს ძალ-ღონეს ტფილისის თეატრის საქმეს ანდომებს. ჩვენ ზევითა ვთქვით, რომ თეატრის დაქვეითების ერთი მიზეზთაგანია ქართველი საზოგადოების გულ-გრილობა. ქართველ საზოგადოებას რომ ზნეობრივი და ქონებრივი დახმარება აღმოეჩინა „დრამატ. საზოგადოებისათვის“, შესაძლებელი იქნებოდა საქმე უფრო კარგად წასულიყო. მაშასადამე, ეხლა საჭიროა, — რამენაირად ეს თანაგრძნობა გამოვიწვიოთ. ჩვენის აზრით, საზოგადოების თანაგრძნობის დამსახურებისათვის საჭიროა „დრამატიულ საზოგადოების“ დღევანდელ პროგრამის რეორგანიზაცია, საჭიროა გაფართოება მოქმედებისა, ესე იგი, საჭიროა „დრამატიული საზოგადოება“ შეუდგეს იმ პროგრამის აღსრულებას, რომელიც დაუსახავს მისთვის წესდების შემდგენელს და თავი დაანებოს ტფილისის სცენის ანტრეპრენიორობას.

მეტად სუსტი მხარე ქართულის თეატრისა დღეს არის რეპერტუარის ნაკლებობა. თავდაპირველად, მაშასადამე, ამ გარემოებას უნდა მიექცეს ყურადღება. საჭიროა, ეხლანდელის რეპერტუარის გადასინჯვა, ორიგინალურ პიესებისთვის პრემიების დანიშნვა, ახალის პიესების თარგმნა და სხვა; აგრეთვე საჭიროა სახალხო რეპერტუარის შექმნა, რასაც მოითხოვენ დრო და ცხოვრების დღევანდელი ვითარებანი... შემდეგ საჭიროა გაფართოვება და გაუმჯობესება გარდერობისა, რათა ამ გარდერობით სარგებლობა შეეძლოს არა მარტო ტფილისის, არამედ პროვინციასაც, რომელიც ხშირად ამაოდ სთხოვს ხოლმე „დრამატიულ საზოგადოების“ გამგეობას ამ მხრივ დახმარებას. ამეებს მოჰყვება დრამატ. საზოგადოების ცდა, რომ საქართველოს სხვა ქალაქებშიაც შესდგეს დასე-ბი. ამ ბოლოს დროს ჩვენში დაიბადა სახალხო სცენა; ეს საჭიროება დღითიდღე მატულობს და „დრამატ. საზოგადოე-ბის“ მოვალეობად ხდება—ხელი შეუწყოს სახალხო თეატრე-ბის დაარსებასა და განკარგებას ყველა ჩვენს ქალაქებში..

როდესაც „დრამატ. საზოგადოება“ ამგვარს ფართო მოღ-ვაწევობას შეუდგება, მაშინ ქართველი საზოგადოების ინდიფერენ-ტიზმიც ძლიერ იქნება. დღემდის ამგვარ მოღვაწევობას ხელს უშ-ლიდა უმთავრესად ის გარემოება, რომ „საზოგადოება“ ტფილისის დასის ანტრეპრენიორად გარდაიქცა. ამიტომ ამ ანტრეპრენი-ორობას „საზოგადოებამ“ თავი უნდა დაანებოს. ამით თეატ-რის საქმე ტფილისში არ დაბრკოლდება, პირიქით, ჩვენის აზ-რით, გაუმჯობესდება კიდევ. ტფილისისა და ქუთაისის ქართ-ველი საზოგადოება იმდენად შეეჩვია ქართულ სცენას, რომ იგი მისთვის საჭიროებად გარდიქცა. საჭიროება დაკმაყოფილებას მოითხოვს უთუოდ და ამ საჭიროების დაკმაყოფილებას შეიძლე-ბენ თვით არტისტთა ამხანაგობანი. სანამ ჩვენს ხალხს სცენა საჭიროებად არ გადაექცეოდა, მანამდის, რასაკვირველია, საჭი-რო იყო არტისტთა დასის შენახვა „დრამატ. საზოგადოების“ მიერ, საჭირო იყო მფარველობა, მეცენატობა; მაგრამ დღეი-

დან ეს აღარ არის საჭირო: მუდმივი და უადგილო ქველ მოქმედება, მფარველობა და რეკლამენტაცია აბრკოლებს ხელოვნებას. ჩვენი საუკეთესო არტისტები, მართალია, იმდენად შეგნებულნი არიან, რომ თავის ზნეობრივ მოვალეობად სთვლიან სიანიდისიერად ემსახურონ სამშობლო სცენას, მაგრამ, თუ ზნეობრივ მხარეს პირადი ინტერესიც მიემატა, მათი ენერჯია, მათი მუყაითობა გაორკვეცდება. როდესაც არტისტები თვით იქნებიან დაინტერესებულნი მატერიალურად, საქაე კარგად წავიდეს, მაშინ შეუძლებელია არ ეცადონ, რომ ნიჭიერი არტისტიც გამოხსდებონ და ყველა ნიჭიერთ გზა მისცენ, მხარი დაუჭირონ. ეხლა კი, როდესაც არტისტები მფარველ საზოგადოებისაგან ჯამაგირებს იღებენ, ისინი სრულიად წინააღმდეგ უნდა მოიქცნენ. როდესაც არტისტები მატერიალურად იქმნებიან დაინტერესებულნი, რომ საზოგადოების თეატრში მოსაყვანად წარმოდგენები კარგად მოაწყონ, შეუძლებელია ისე გამოვიდნენ სცენაზე, რომ როლები არ იცოდნენ, შეუძლებელია, გულგრილად მოეკიდნენ პიესების არჩევასა და მომზადებას... ამბობენ, რომ თუ არტისტები თავის ნებაზე მივუშვითო და კონტროლი სრულიად მოვსპეოთ, ისინი, გატაცებულნი მატერიალურის ინტერესით, ისეთს პიესებს ითამაშებენ, რომელნიც მაყურებლების სულსა და გულს არაფერს არ მისცებენ და გემოვნებასაც გაუფუჭებენო. ჩვენის ფიქრით, ეს შემცდარი აზრია. ჯერ ერთი, თვით ჩვენი არტისტები იმდენად შეგნებულნი არიან და ხელოვნებაც იმდენად უყვართ, რომ არ იკადრებენ, — სცენა მასხარაობის ასპარეზად გადააქციონ; მეორე, გარემოებამ რომ კიდევაც აკადრებინოს, ამ შემთხვევაში თვით ქართველი საზოგადოება და ჩვენი მწერლობა იქნება მათის მოქმედების სასტიკი კონტროლიორი... ყოველ შემთხვევაში, შესაძლებელია პირველ ხანებში „დრამატიულმა საზოგადოებამ“ გარეგანი კონტროლი შეირჩინოს; მაგალითად, თუ აღმოჩნდება, რომ არტისტთა აშხანაგობა ასცდა სწორს გზას, „დრამატიულ საზოგადოებას“ შეუძლია დასაჯოს იგი: არ

— ილევნ ნაოგან ზნობამკენ კნობულებოფნ ალსი კონკრეტული

აღმოუჩინოს შემწეობა გაჭირების დროს, არ მისცეს ნება გარდერობით და ბიბლიოთეკით სარგებლობისა და სხვ...

ექვი არ არის, რომ პირველ ხანებში არტისტთა ამხანაგობას გაუჭირდეს თავისი საკუთარის ძალით გაუძღვეს საქმეს, მაგრამ ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ, როდესაც თავის ბედ-იღბალს თვით არტისტები ჩაიკდებენ ხელში, ისინი იძულებულნი იქნებიან მეტი ენერჯია გამოიჩინონ, და თვით ქართული საზოგადოებაც მეტის ყურადღებითა და სიყვარულით მოეპყრობა მათ მოღვაწეობას.

ამ რიგად ჩვენ იმ დასკვნამდე მივედით, რომ „ქართულ დრამატ. საზოგადოებამ“ უნდა გაინთავისუფლოს თავი ტფილისის დასის ანტრეპრენიორობიდან, რაც სცენიურ ხელოვნებას კიდევ მოუხდება, და შეუდგეს წესდებისამებრ სხვა თავის დანიშნულობისა და ერის წინაშე უფრო ფართოდ და სავსებით მოვალეობის აღსრულებას... მაშინ ის უფრო მეტს სიმპათიას მოიპოვებს ერისაგან და უფრო მეტს სარგებლობის მოატანასაც შეიძლება!

ჯერ კიდევ თეატრის იუბილეს შესახებ ჩვენს გაზეთებში და საზოგადოებაში ლაპარაკი შეწყვეტილი არ იყო, რომ ქართველ საზოგადოებას, დღესასწაულის მაგიერ, სამგლოვიაროდღე გაუთენდა: გარდაცვალა ერთი უმთავრესი მოჭირახულეთაგანი ჩვენის ქვეყნისა—გიორგი ექვთიმესძე წერეთელი. მის გარდაცვალების ამბავმა მსწრაფლ შოიბინა ეს ჩვენი პატარა ქვეყანა და ყოველ კუთხიდან მოგვივიდა ტფილისში ცნობები საერთო მწუხარებისა და გლოვის შესახებ. სამწუხაროც და სამგლოვიაროც იყო ეს ამბავი, რადგანაც პატარა გუნდს ჩვენის მოღვაწეებისას გამოაკლდა ნიჭიერი და მშრომელი მუშაკი, სამშობლოსათვის კეთილის მსურველი და ამ კეთილისთვის მზრუნავი.

დიდია, მეტად დიდი ის ამავი, რომელიც მიუძღვის ჩვენის ქვეყნის წინაშე გარდაცვალებულს. დღეს ყოველად შეუძ-

ლებელია სავსებით დაფასდეს ეს ამაგი: ამისთვის ჯერ საჭიროა განვლო დრომ, რათა მის მნიშვნელობის დამახასიათებელმა უფრო ობიექტიურად აღასრულოს თავისი საქმე—არც კამდე აღამაღლოს განსვენებული, არც წაართვას მას ღირსება, როგორც აუცილებლად მოიმოქმედებს თანამედროვე დამფასებელი, რომელიც ან მისს გვერდით იბრძოდა, ან მის წინააღმდეგ. ამიტომ ჩვენ აქ არ შევეუდგებით მისი მოღვაწეობის დაფასებას, მხოლოდ აღენიშნავთ ზოგიერთ საყურადღებო მომენტებს და თვისებებს.

საკვირველი დრო იყო რუსეთში ის დრო, როდესაც გიორგი ექვთიმეს ძე წერეთელი სწავლობდა და საზოგადო ასპარეზზე გამოსვლისათვის ემზადებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ერის უმეტესობა მონობის ჯაჭვებს ატარებდა, ხოლო საზოგადოება დახვესებულ აზიურს ატმოსფეროში სცხოვრობდა, სადაც ადგილი არ ჰქონდა იდეალურ მისწრაფებათ, იქ არსებობდა პატარა წრეები მწერლობისა და მოღვაწეობისა, რომელნიც საკვირველის იდეალიზმით იყვნენ აღჭურვილნი. ამ იდეალისტებს, თუმცა ათასი სხვა-და-სხვა გარემოება ეღობებოდა წინ, შესანიშნავი გავლენა ჰქონდათ საზოგადოებაზე, უმეტესად ახალ-თაობაზე. მათ გავლენის ქვეშ მყოფი რუსეთის მოწინავე საზოგადოება და ახალგაზდობა გაიტაცა დემოკრატიულ-პროგრესიულმა იდეებმა... სწორედ მაშინ რუსეთისათვის განახლების დრო დადგა. ის იყო დასრულდა ყირიმის ომი, რომელმაც რუსეთს პირველად დაანახვა, თუ რა უვარგისი, თუ რა დამღუპველი იყო მისი სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება. მაშინ შეიქმნა ცხადი, რომ ერის უმრავლესობის მონობაში დატოვება ყოველად შეუძლებელია, რომ ახალი ვითარებანი ევროპის საზოგადოებრივ-ეკონომიურის ცხოვრებისა თხოულობდნენ რუსეთშიაც რეფორმებს, თუ რუსეთს არ ჰსურდა სრულიად აზიურ ქვეყნად გადაქცეულიყო. დადგა ეკრედ წოდებული განმათავისუფლებითი ეპოქა, როდესაც მთავრობა და საზოგადოება შეუდგნენ დიდის რეფორმის აღსრულებას, იმ რეფორმის, რომელმაც ფენიქსებრ განაახლა რუ-

სეთი, ჩააყენა იგი ევროპის სახელმწიფოთა რიცხვში და შესაძლებელად გახადა ქვეყნისათვის მოქალაქობრივი განვითარება.

რუსეთს ამ დროს ველარ იცნობდა კაცი. განახლების ხანა დადგა ყოველ სფერაში: სოციალურ განწყობილებაში, ლიტერატურაში, საზოგადო ცხოვრებაში. ყოველივე და ყველა ჩქარობდა განთავისუფლებულიყო ძველ დროიდან, ძველ ვითარებიდან, დაეგმო ყოველგვარი მონობა, რომელიც ხელ-ფეხს უბოროკავდა ერს...

ამავე დროს ევროპაშიაც ხდებოდა შესანიშნავი ამბავი. იქ აგრეთვე მონობისაგან თავისუფლდებოდა მთელი ერი. იტალიელთ მამაცური ბრძოლა სამშობლოს განთავისუფლებისათვის ამხნევებდა დასავლეთ ევროპის სხვა პატარა ერებსაც. ერთადამოუკიდებლობის პრინციპი და დემოკრატიული მოძრაობა ერთმანერთში გადაიხლართნენ და მაშინდელი ეროვნული ბრძოლა იმავე დროს დემოკრატიული მოძრაობა იყო. ამ ბრძოლის ხმები რუსეთშიაც მოდიოდა, რასაკვირველია, და კიდევ უფრო აცხოველებდა და ამხნევებდა რუსეთის მოძრაობას.

სწორედ ამავე სპეტაკ დროს რუსეთში სწაელობდა ის მცირე გუნდი ქართველ ახალგაზდათა, რომელთაც ბედმა მალე მძიმე მოვალეობა არგუნა. ამ ახალგაზდათა შორის პირველი ადგილი ეჭირათ:—ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს, ნიკოლოზ ნიკოლაძეს და აწ განსვენებულს გიორგი წერეთელს. მათ განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთის ცხოვრების მაშინდელ ევოლიუციას. მის მეოხებით მათ გაიცნეს ევროპა, ევროპის მეცნიერება, ლიტერატურა და ამასთანავე რუსეთის მოწინავე საზოგადოებასთან ერთად გატაცებულ იქმნენ დემოკრატიულის იდეებით. კარგი თესლი მშვენიერს ნიადაგზე დაეცა და ნიჭიერმა ახალგაზდებმა სწორედ სასწაული მოიქმედეს სამშობლოში.

აქ მათ დახვდათ ნამდვილი აზია. ერის უმრავლესობა მონობის მძიმე უღელს ატარებდა, მოწინავე წოდება ლუარსაბ თათქარიძის ცხოვრებით იყო სულდგმული, ხოლო საზოგადოება, როგორც ეხლა ჩვენ გვესმის ეს სიტყვა, არ არსებობდა.

დახუთულ და დახვესებულ ცხოვრებაში არავითარი იდეალი არ ტრიალებდა.. ამ გუარს ბნელსა და მყუდრო ცხოვრებაში გაისმა უეცრად ბრძოლის ხმა: ჩვენმა ბელადებმა ომი გამოუცხადეს აზიას ევროპის პროგრესის სახელით. აღორძინდა ლიტერატურა—ეს მძლავრი იარაღი ერის განვითარებისა—და სათავეში ჩაუდგნენ მას ოთხი ზემოდ დასახელებული მოღვაწენი. მათმა საკვირველმა მუშაობამ მოამზადა საზოგადოება დიდის რეფორმისათვის. მალე გაისმა სანატრელი ხმა ბორკილის მტვრევისა და ჩვენშიაც დადგა ახალი ხანა განვითარებისა და მოქალაქობრივ ცხოვრებისა. მაგრამ სამუშაო უფრო ბევრი გაჩნდა ეხლა და ჩვენს ბელადებსაც, თითქო ეს უნდოდათო, მხნეობა გაუორკვეცდათ...

ამ ბრძოლაში ჩვენის ერის თვითცნობიერების გაღვივებისათვის გიორგი წერეთელს შესანიშნავი ალაგი ექირა. ახალგაზდა, ნიჭიერი, კარგად მომზადებული, ენერჯით სავსე გიორგი გამოვიდა საზოგადო ასპარეზზე და მხნედ შეებრძოლა დახვესებულს ცხოვრებას. მალე მან, ნ. ნიკოლაძესთან ერთად, შეჰქმნა პრესა, — ეს უძლიერესი იარაღი ერის გაღვივებისა და განვითარებისთვის და თვით შექმნა მებრძოლ ჟურნალისტად. ის აარსებს გაზ. „დროებას“, შემდეგ „სასოფლო გაზეთს“ და „კრებულს“; შემდეგ მუშაობს „ივერია“-ში და ყოველგან ერთისა და იმავე სიმხნევით ქადაგებს პროგრესიულ-დემოკრატიულს იდეებს, ეროვნულ დედა-აზრით ასულდგმულებულთა... ამასთანავე ის იჩენს შესანიშნავს მრავალ-მხრივობას. ჟურნალისტი ჰკიდებს ხელს ბელლეტრისტიკას და აღმოჩნდება, რომ ის უნიჭიერესი ბელლეტრისტიცა. გიორგი წერეთელი მკვიდრად ამყარებს ჩვენს ლიტერატურაში რეალურ მიმართულებას. თავის მრავალ ნაწარმოებში ის შესანიშნავის სინამდვილით და ამასთანავე ზოგან ცხოველის იუმორით გვახატავს ჩვენის ერის ცხოვრებას და ჰქმნის უკვდავ ტიპებს. გიორგი წერეთლის მნიშვნელობა, როგორც ბელლეტრისტიკისა, დიდია ჩვენს ლიტერატურაში და მარტო ამისთვის, სხვა რომ არაფერი გავყვებოდა, უკვდავი იქნებოდა გიორგის სახელი ქართველთა ის-

ტორიაში*)... შემდეგ გ. წერეთელი ყურადღებას აქცევს ჩვენს ისტორიასა და არქეოლოგიას და გატაცებით იკვლევს ჩვენს ძველს ცხოვრებას, რათა ამით უფრო ნაყოფიერად ჰქმნას თავისი ბრძოლა ერის თვითცნობიერების გაწრთენისათვის. უნდა ეთქვათ, რომ მან მართლა გამოიყენა ისტორია ხსენებულ საგნისათვის; მაგრამ მეცნიერების იმ დარგში ის დილოეტანტი იყო და არაფერი არ შეუქმნია ისეთი, რაც ღირდეს მის სიტყვა-კაზმულ თხზულებასთან შესადარებლად ან მის ჟურნალისტობასთან გვერდში დასაყენებლად.

მესამოცე წლების დასაწყისიდან სიკვდილამდე არ გაუგაღია გიორგი წერეთელს ხელიდან კალამი და ამ დროის განმავლობაში მან აუარებელი დასწერა, ვგონებთ—ამდენი არც ერთს ჩვენს მწერალს არ უმუშავნია. ბერს ამ ნაწარმოებთაგანს ეტყობათ დიდი ნიჭი და მომზადება და დიდი მნიშვნელობაც ჰქონდათ ჩვენის ერის თვითცნობიერების გაღვივებისა და განვითარების საქმეში.

გარდა მწერლისა ჩვენი ქვეყანა გიორგი წერეთელს იცნობს, როგორც საზოგადო მოღვაწეს. მესამოცე წლებიდან დაწყებული გ. წერეთელი მონაწილეობას იღებს ყოველს ჩვენს საზოგადო საქმეში, ყოველგვარ საზოგადო დაწესებულებაში. არ შეგვიძლიან აქ არ მოვიხსენიოთ, რომ ბოლოს ხანებში ჩვენის ინტელიგენციის უმეტესობა არ თანაუგრძნობდა გიორგი წერეთლის საზოგადო მოღვაწეობის ახალს მიმართულებას. სახელდობრ, იმ გარემოებამ, რომ განსვენებული მწერალი მიეკედლა და მოსარჩლედ გამოვიდა ტფილისის ბანკის სამწუხარო ბრძოლაში აწ არ არსებულის „ოპოზიციისა“ და ქუთაისში—კ. ჩიკვაძის შესანიშნავის „ბანდისა“, დიდი უკმაყოფილება დაბადა ჩვენის საზოგადოების უმეტესობაში და დიდი წინაღიმდეგობა გამოიწვია... ჯერ დრო არ არის გარემოებათა ყოველმხრივ აწონ-დაწონისათვის და მიუდგომელ მსჯავრის დადები-

*) გ. წერეთლის ბელლეტრისტიკის მნიშვნელობის შესახებ ვრცელი წერილი დაიბეჭდება ჩვენის ჟურნალის შემდეგ ნომერში.

სათვის და ამიტომ ახლა ჩვენ ვიტყვით მხოლოდ, რომ რაც უნდა დიდი ბრალი ედოს განსვენებულს ამ საქმეში, ის ვერ დაავიწყებს ერს მის დიადს მნიშვნელობას ჩვენის აღორძინების ისტორიაში....

—
 არ შეგვიძლია გვერდი ავუხვიოთ ერთ სამწუხარო ამბავს, რომელიც გამოიწვია განსვენებულის გიორგი წერეთლის დაკრძალვამ.

ზევით ჩვენა ვთქვით, რომ გ. წერეთლის გარდაცვალების ამბავმა მწუხარება გამოიწვია მთელს ჩვენს ქვეყანაში. მის სახლობას და „კვალის“ რედაქციას დიდ-ძალი სამძიმრის დებეშები მოუვიდა და დაკრძალვაზე დასასწრებლად დიდ-ძალი ხალხი შეგროვდა. ამ საერთო გლოვაში მონაწილეობას იღებდნენ ისინიც, ვის შესახებაც ზევითა ვთქვით, რომ არ თანაუგრძობდნენ განსვენებულის მიმართულებას უკანასკნელ ხანებშიო. ეს მათი გლოვა ადვილად გასაგებია ყველასათვის: არ არის ქართველი შეგნებული კაცი, რომ არ აფასებდეს გ. წერეთლის დიდს ღვაწლს, მიუხედავად მიმართულებისა, მიუხედავად ამა თუ იმ შეხედულებისა ზოგიერთ ჩვენ საზოგადო საქმეზე. რაღა საკვირველია, რომ ამ შეგნებულმა ქართველმა მოინდომა უკანასკნელი პატივი ეცა სამშობლოს მოჭირახულესთვის?! მაგრამ ამ ფაქტს სრულიად სხვა რიგით შეხედეს გაზ. „კვალის“ თანამშრომლებმა და მკითხველებმა. დაკრძალვის დღესვე, დილით, „კვალში“ შემდეგი საკვირველი სიტყვები ამოიკითხეს ყველა მათ, ვინც განსვენებულის სახლისაკენ მიემშურებოდა, რათა უკანასკნელად პატივი ეცა პატივსაცემ გარდაცვალებულისათვის:

.....აი ვინ იყავი შენ, ძვირფასო გიორგი! მაგრამ რადგანაც ამ ჩვენ გათასსარებულ დროში არც ერთ ამ თვისებას ფასი აღარ აქვს, ამიტომ აღარც შენ დაგდგეს ფასი, აღარც შენ მოგცეს მოსვენება არც კარგათ ფოთნობაში და არც აკრთ ფოთნობაში. და აი, როცა შენ სამუდამოთ მოისვენე, სამუდამოთ დადუმდი, მოისვენეს და დადუმდენ ისინიც და ახლა შენი ცხედრის წინაშე ყველა ერთათ

თავსეუროლი სინანულს ეძლევიან. ამოახედე ერთი ზეკათ და ამით შენებრ ნელი ხმით უთხარი: „მომიტყუება“!..

ვინ რა სინანულს ეძლეოდა განსვენებულის ცხედრის წინაშე—ეს, ალბათ, ბ. ჟორდანიას საიდუმლოებას შეადგენს... ვინც გ. წერეთელს ებრძოდა საზოგადო საქმეების გამო და არა კერძო, პირადი რამ ანგარიშებისა (უკანასკნელნი სახეში არ ჰყავდა, ალბათ, ბ. ჟორდანიას და არც არიან სათვალავში მისაღები), ის, რასაკვირველია, ვერავითარს სინანულს ვერ იგრძნობდა. იმ წამს გ. წერეთელი რომ ამდგარიყო საფლავიდან, ბრძოლა საზოგადო საქმეებისა გამო მაშინვე დაიწყებოდა. მისი მოპირდაპირენი მის საფლავის წინაშე წარსდგენ, რათა თაყვანი ეცათ ქვეყნისთვის მებრძოლ და ერთგულ მოღვაწისათვის და არა პატივების სათხოვნელად...

მეტად უხერხული სიტყვა ბ. ჟორდანიასი თურმე ნამდვილი *mot d'ordre*-ი იყო, რომელიც ბელადმა თავის ჯარის-კაცთ მისცა. უკანასკნელებმაც სავსებით აღასრულეს დღიური პროგრამა და სასაფლაოზე შემადრწუნებელი განგაში შეიქნა. ერთმა გამოაცხადა—მე მებრალეებიან გ. წერეთლის წინააღმდეგნიო, მეორემ დაჰკმო ისინი, მესამემ მრავალი კრულვა და წყევლა წარმოსთქვა და ასე *crescendo* მიდიოდა საქმე, სანამ ერთმა ზიზღიც არ წარმოსთქვა... ამგვარს უზნეობას, უტაქტობას და უსირცხობას ძნელად წარმოიდგენს კაცი!..

ჩვენში, სამწუხაროდ, მოწინააღმდეგენი, პოლემიკის დროს, ხშირად გადასცილდებიან ხოლმე საზღვრებს და ეურნალ-გაზეთებში უმართებულო კილოთი შეიქნება ბრძოლა. ამგვარი ნაკლუვანება თან ახლავს ბევრს ჩვენს მოღვაწეს და არ იყო მისგან თავისუფალი თვით განსვენებულისც. ამიტომ, თუ ეს დანაშაულობაა, იგი საზოგადო—საერთო დანაშაულობაა და რატომ ერთ მხარეს უნდა დააწყდეს თავს ამდენი წყევლა-კრულვა?! მაგრამ, ვთქვათ, გ. წერეთლის მოპირდაპირენი გასაკიცხნი აყვენენ იმიტომ, რომ ყოველისფერში არ თანაუგრძნობდნენ მას. განა ამ გაკიცხვისთვის სხვა დრო და ადგილი არ მოიძებნებოდა? როგორ ვერ მოისაზრეს „გპირ-ვაჟბატონებმა“, რომ

უცხოეთის მიმოხილვა

ბრძოლა სამხრეთ-აფრიკაში

მეცხრამეტე საუკუნემდე შავ-კანიან ერთა ქვეყანას—აფრიკას—ევროპიელნი ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან კი ეს ყურადღება თან-და-თან ძლიერდებოდა და ამ ბოლო ხანებში აფრიკამ ისეთივე ადგილი დაიკავა საერთაშორისო პოლიტიკაში, როგორც უჭირავს აზიას. ჩრდილოეთი, სამხრეთი და ცენტრალური აფრიკა შეიქმნენ ევროპის ერთა ბრძოლის ველად, სადაც ისეთივე რთული და ძნელი ნასკვი გამოიკვანდა, როგორც აზიის აღმოსავლეთში. უპირველესი ადგილი იმ ერთა შორის, რომელნიც ეტანებიან „შავს მატერიკს“, უჭირავს, რასაკვირველია, ინგლისელთ. მათ დააარსეს სამხრეთ-აფრიკაში უმდიდრესი ახალშენები—ნატალი, კაპლანდი და ბოლოს დროს როდეზია, გაბატონდნენ ჩრდილოეთ-აფრიკაში, სადაც ხელთ იგდეს ეგვიპტე და გზა გაიკაფეს აფრიკის შუა გულში, სადაც დაიმორჩილეს სუდანი. მათ მეტად გაძლიერებულს ვაჭრობა-მრეწველობას ფრიად დიდი ასპარეზი და ფართო ბაზარი ეჭირვება და ამიტომაც ინგლისის ბურჟუაზია განუწყვეტლივ გზავნის „საექსპედიციო რაზმებს“ აფრიკაში და განუწყვეტლივ ღვრის იქ კაცის სისხლს. მეტად გაძლიერდა ინგლისის აგრესიული პოლიტიკა აფრიკაში ამ უკანასკნელს 10—15 წლებში მაინც: აქ იმდენად ბაზარი აღარ არის საჭირო, რამდენადაც დიდი-ბრიტანიის სახელისა და ძლიერ-მოსილებების გაძლიერება... მაგრამ ამ ძლიერ-მოსილებას ამ ქამად მოულოდნელად წინ გადაეღობა წინაა-

ღმდეგობა ორის პატარა რესპუბლიკისა, რომელთა თაე-განწირულ ბრძოლასაც განცვიფრებაში მოჰყავს დღეს მთელი კაცობრიობა!...

სამხრეთი აფრიკა ყოველთვის უფრო იზიდავდა ევროპელთ, ვიდრე სხვა რომელიმე ნაწილი აფრიკისა. იქ უკვე მეჩვიდმეტე საუკუნეში ინგლისელებმა დააარსეს ახალშენები ნატალი და კაპლანდი. შემდეგ, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, იქ მიაწყდა დიდძალი ევროპიელი, უმთავრესად ჰოლანდიელი, რომლებიც თავდაპირველად ინგლისის ხსენებულ ახალშენებში დასახლდნენ. გადმოსახლებულ ჰოლანდიელთ, რომლებმაც ახალ სამშობლოში „ბურებს“ სახელწოდება მიიღეს, არ ეპყრობოდნენ მაინცა და მაინც ლმობიერად ინგლისელები და ამიტომ მათი უმრავლესობა დაიძრა ჩრდილოეთისაკენ, გადავიდა მდინარე ვაალის იქითა ნაპირზე და იქ დასახლკარდა; ხოლო ნაწილი ბურებისა დაბინავდა მდინარე ორანჟეს ნაპირებზე. ამნაირად დაიღო საძირკველი ბურების ორის სახელმწიფოსი: ტრანსვაალისა (ესე იგი, მდინარე ვაალის იქითა მხარე) და ორანჟეს რესპუბლიკისა.

ახალი სამშობლო ბურებისა აღმოჩნდა მეტად მდიდარ ქვეყნად. მშვენიერი ჰავა და ნოყიერი მიწა საუკეთესო და მეტად ნაყოფიერ სახნაე-სათეს ადგილებად ხდიან იქაურს ხეობებს და მდინარების ნაპირებს, ხოლო მთები სავსენი ყოფილან აუარებელის სიმდიდრით. იქ აღმოჩნდა: სპილენძი, რკინა, თუჯი, ნიკელი, ცინკი, გრაფიტი, მარილი; ოქრო — იმდენი, რამდენიც არსად დედა-მიწაზე; 1898 წელს, მაგალითად, ტრანსვაალში ამოიღეს 9.132.280 გირვანქა სტერლინგისა, ესე იგი, თითქმის ოთხმოც და თერთმეტ ნახევარი მილიონ მანეთისა! დიდძალია აგრეთვე იქ ქვანახშირის მადნები. ხოლო ყველას რჩება თვალი იქაურს აღმასზე: არსად დედა-მიწის ზურგზე არ მოიპოვება იმდენი აღმასი, რამდენიც სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაშია!

რა საკვირველია, რომ ასეთს მდიდარს ქვეყანას ხარბი ინგლისი ადელიათ არ დაანებებდა სხვას და ამიტომ მას არა ერთხელ განუზრახავს ბურების ქვეყნის დამორჩილება. საცოდავს

ბურებს ახალ სამშობლოში, დასახლების დღეიდანვე, აღარ გაუგდიათ ხელიდან მახვილი. ხელში თოფით—მაშინაც კი, როდესაც საქონელს მწყესავდა — ნიჭიერმა, მხნემ და მუყაითმა ერმა მოუარა თავის ძვირფას სამშობლოს და გადაარჩინა იგი მარავალს განსაცდელს. ინგლისელების გარდა ბურებს მტრად გადაეკიდნენ სხვა-და-სხვა ველური მკეადრნი, უმთავრესად ბეჩუანები და კაჟურები, რომელთაც არა ერთხელ აუოხრებიათ ქვეყანა, არა ერთხელ ჩაუყენებიათ იგი უკიდურეს მდგომარეობაში!

ერთ ამგვარ ბრძოლით ისარგებლა ინგლისმაც და ჩაერია ტრანსვაალის საქმეებში. ქვეყანა ის იყო აიკლეს ზულუსებმა; ბურებმა ძლივს გადაარჩინეს სამშობლო სრულის დაღუპვისაგან, დაქანცული ბრძოლით ერი ისვენებდა. სწორედ ამ გაჭირვების დროს, 1877 წელს, ინგლისის წარმომადგენელმა სამხრეთ აფრიკაში აღაარა ტრანსვაალი ინგლისის ახალ-შენად. ბურები ძალაუნებურად უნდა დამორჩილებოდნენ ინგლისის ვერაგობას. მაგრამ, გავიდა რამდენიმე წელიწადი და ბურები წინააღმდეგ ინგლისის ბატონობას. ახლანდელის პრეზიდენტის კრიუკერის წინამძღოლობით მათ გაიგდეს წინ ინგლისის ჯარები და რამდენისამე სასტიკის დამარცხების შემდეგ სრულიად განდევნეს ისინი სამშობლოდან. გლადსტონის სამინისტრომ მაშინვე უარჰყო ომიანობა, და პრეტორიის კონვენციით, 1881 წელს, ტრანსვაალი ცნობილ იქმნა დამოუკიდებელ რესპუბლიკად. შემდეგში ეს კონვენცია ხელახლავ იქმნა განხილული და 1884 წელს მის მაგიერ ლონდონში გამოიცა მეორე კონვენცია, რომლითაც ტრანსვაალი ცნობილია სრულიად დამოუკიდებელ რესპუბლიკად, მხოლოდ უინგლისოდნება არა აქვს სხვა რომელსამე სახელმწიფოს დაუკავშირდეს.

ამის შემდეგ ბურებმა, ცოტა არ იყოს, შეისვენეს. ინგლისთან თუ მოუხდებოდათ რაიმე შეტაკება მკვიდრთა რომელისამე ტერიტორიის გამო, მაშინვე საქმე მორიგებით თავდებოდა; მკვიდრნიც წინანდებურად ველარ უბედავდნენ რესპუბლიკას შეწყუბებას...

გავიდა ასე რამდენიმე ხანი. ინგლისს იმ დროში სრულიად არ სცალოდა გარეშე პოლიტიკისთვის; ის გატაცებული იყო ირ-

ლანდიის საქმეებით. დიდ ბრიტანიის მართვა-გამგეობის საქმე რამდენჯერმე გადვიდა ლიბერალებისაგან კონსერვატორების ხელში ზე კონსერვატორებისაგან ისევ ლიბერალებისაში; მაგრამ ორივე პარტიის პოლიტიკურს პროგრამაში ირლანდიას ეჭირა უმთავრესი ადგილი და სხვა საკითხებისთვის მაინცა და მაინც არავის სცალოდა. საქმე ასე გაგრძელდა 1895 წლამდე. ამ წელს მოხდა უკანასკნელი შეტაკება ინგლისის პარტიათა შორის ირლანდიის საქმეებისა გამო. გლადსტონის მომხრეები დამარცხდნენ, ირლანდიის საქმე დიდის ხნით მაინც გადიდვა და ინგლისის მართვა-გამგეობის საქმე ჩაბარდა კონსერვატორებს გაძლიერებულთ ლიბერალთა ჯგუფით, რომელიც ირლანდიის საკითხში გადუდგა გლადსტონს და დანარჩენ ლიბერალებს. ამ დროიდან, ინგლისის პოლიტიკა იცვალა: შინაური საქმეები დავიწყებას იქმნენ მიცემული და მათ მაგიერ იწყება აგრესიული გარეშე პოლიტიკა ახალშენთა მინისტრის ჩემბერლენის ხელმძღვანელობით. ინგლისელები ჩაერივნენ ოსმალეთის საქმეებში, მისწვდნენ ჩინეთს, გააჩაღეს ომი სუდანში და ბოლოს ყურადღება მიაპყრეს სამხრეთ-აფრიკას. იქ ტრანსვაალიისა და ორანჟეს რესპუბლიკები ჰყოფენ ინგლისის სამფლობელოს ორ ნაწილად. თუ ორი ხსენებული სახელმწიფოც შეუერთდა ინგლისს, მაშინ მთელი სამხრეთი აფრიკა დიდ ბრიტანიის ახალშენად გადიქცევა და ინგლისელთ აფრიკაშიაც გაუჩნდებათ ინდოეთი. ინგლისის პლუტოკრატის, რომელიც დიდი ხანია ხარბის თვალთ უცქერის ტრანსვაალის სიმდიდრეს, უმთავრესად მის ოქროსა და ალმასის მადნებს, სრულიად აეშალა საღერღელი და კიდევ უფრო წააქეზა ისედაც მხნედ და მოაურიდებლად მომქმედი ჩემბერლენი... გარემოება თითქო ხელს უწყობდა ჩემბერლენს. სწორედ ამ დროს სამხრეთ-აფრიკაში მოჰხდა ამბავი, რომელმაც მშვიდობიანობა დაურღვია ბურებს და ამასთანავე ყველას დაანახვა, რა მისწრაფებითა და სურვილებით არის გატაცებული ინგლისი.

ტრანსვაალში ძალიან ბევრი (50 ათასამდე) ინგლისელი სცხოვრობს. უმეტესობა მათგანი ოქროს მადნებში მუშაობს

ქალაქ იოჰანესბურგში. მიუხედავად იმისა, რომ ესენი დროებით მცხოვრებნი არიან ტრანსვაალში, მათ ზოგიერთი პოლიტიკური უფლებაც აქვთ მინიჭებული. ტრანსვაალის რესპუბლიკის კანონმდებლობა მინდობილი აქვს ერის წარმომადგენელთა კრებას, რომელიც განიყოფება ორ პალატად ანუ „რაადად“. პირველი რაადი განაგებს საზოგადო კანონმდებლობას და ირჩევს პრეზიდენტსა და რესპუბლიკის სხვა უმთავრესს მოხელეთ. ამ რაადის წევრებად მხოლოდ ბურები არიან. მეორე რაადი განაგებს ქვეყნის ვაჭრობა-მრეწველობის საქმეებს. ამ რაადში მონაწილეობას იღებენ ტრანსვაალში დროებით მცხოვრებნი ინგლისელებიც ანუ „უიტლენდერები“, როგორც მათ უწოდებენ იქ. ამაყ ინგლისელებს არ მოსწონთ, რომ მათ სრული პოლიტიკური უფლებები არა აქვთ, ივაწყებენ, რომ სხვის სახელმწიფოში არიან და თხოულობენ, გაგვათანასწოროეთ ბურებთან.

აი, ამ უკმაყოფილო უიტლენდერებით ისარგებლა აფრიკაში სახელ-განთქმულმა კაპის ახალშენის მინისტრად ნამყოფმა სესსილ როდსმა. მან შეადგინა ჯარი ვილაც ავანტურისტის ჯემსონის წინამძღოლობით და გაგზავნა იგი ტრანსვაალში. განზრახვა იყო, რომ ჯარი შევა იოჰანესბურგში, იქ ააჯანყებს უიტლენდერებს და შეერთებული ძალა თავს დაესხმის ბურების სატახტო ქალაქს პრეტორიას. ამასობაში აჯანყებულთ მიეშველება ინგლისი და ბოლოს ჩვეულებრივ გამოაცხადებს, რომ ტრანსვაალში რჩება „დროებით“, რათა მშვიდობიანობა ჩამოაგდოს მებრძოლ ერთა შორის და წეს-რიგი დაამყაროს სახელმწიფოში. ხოლო რას ჰნიშნავს „დროებითი“ დარჩენა, ყველამ კარგად იცის ეგვიპტის მაგალითით... მოხდა უმაგალითო ამბავი: მშვიდობიანობის დროს, მშვიდობის მოყვარე ერს თავს დაესხა განათლებულ და თავის ცივილიზაციით ამაყ ინგლისელთა ბრბო. თითქოს ავაზაკებს შეუყრიათ თავი და ძარცვა-გლეჯისათვის გამოსულან! ბურები საკვირველის სისწრაფით გადაელობნენ წინ მოულოდნელს მტერს და კრიუგერსდორპთან მომხდარ ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხეს იგი...

ინგლისელთა ამგვარ ვერაგობამ და ავაზაკურმა მოქმედებამ ააღელვა მთელი ქვეყანა. ინგლისის მთავრობამ მაშინვე გამოაცხადა, — სესილ როდსის განზრახვას ჩვენ არ თანავუგრძნობთო და არც წილი გვიძევს მის მოქმედებაშიო. ამ თავის მართლებამ ვერაფერს დააჯერა, პირიქით ყველა დარწმუნდა, რომ დადგა უამრავი განსაცდელისა პატარა რესპუბლიკისათვის, რომ ინგლისი ყოველ ღონისძიებას იხმარს და თავისს საწადელს კი მიაღწევსო. მართლაც, ინგლისელებმა მალე სხვა გზა გამოსძებნეს ტრანსვაალის შევიწროებისათვის.

შარშან გაზაფხულის დამდეგს უიტლენდერების წარმომადგენელმა წარუდგინა კაპის ახალშენის მმართველს, მილნერს, დედოფლისათვის გასაგზავნად 20 ათასი კაციისაგან ხელმოწერილი თხოვნა. უიტლენდერები სთხოვდნენ დედოფალს, — გვიშველე რამ, დაგვიარეს ბურებმაო. შემდეგ დაიწყა მიწერ-მოწერა ინგლისსა და ტრანსვაალს შუა. მიწერ-მოწერას მოჰყვა პირის-პირ მოლაპარაკება პრეზიდენტის კრიუგერისა და მილნერისა ორანჟეს დედა-ქალაქ ბლუმფონტენში. მილნერმა განაცხადა ინგლისის მთავრობის მოთხოვნილება, რომ უიტლენდერებს, რომელნიც ხუთს წელიწადს დაჰყოფენ ტრანსვაალში, მიეცეთ ყოველგვარი პოლიტიკური უფლებაო, როგორიც თვით ბურებსა აქვსო; ხოლო იმ ინგლისელთ, რომელნიც ტრანსვაალის ქვეშევრდომობაში გადასვლის სურვილს განაცხადებენო, მაშინვე მიეცეს ყველა ეს უფლებანიო. კრიუგერი დასთანხმდა ამას, მხოლოდ მოითხოვა, რომ ხუთის წლის მაგიერ, შეიდი წელიწადი იქნას საჭირო პოლიტიკურ უფლებათა მიღებისათვისო. ყველას ეგონა, რომ საქმე ამით გათავდებოდა: ორი წელიწადი არაფერს განსხვავებას არ შეადგენდა და უიტლენდერებს თავისი სურვილი ადვილად უსრულდებოდა. მაგრამ მაგარიც ის არის, რომ ინგლისელები გულ-წრფელად არ მოქმედებდნენ: მათ უიტლენდერების საქმე მხოლოდ ხელზე დაიხვიეს და განზრახვანი კი სრულიად სხვა ჰქონდათ. მილნერმა გამოაცხადა, — არ შემოიძლია, დავთმო რამაო და შესწყვიტა მოლაპარაკება. ჩემბერლენმა მოითხოვა, დაინიშნოს

კომისია ინგლისელებისაგან და ბურებისაგან და ამ შეერთებულ-
მა კომისიამ განიხილოს უიტლენდერებისთვის პოლიტიკურ უფ-
ლებათა მინიჭების საქმეო. ამგვარი მოთხოვნილება არღვევდა
უბრალო, ელემენტარულს პოლიტიკურს კანონებს: ინგლისი
აპირობდა ტრანსვალის შინაურ საქმეებში ჩარევას. ამ უსირ-
ცხვო მოთხოვნილებამ გააკვირვა მთელი ქვეყანა და ბურებმაც
უარი შეუთვალეს ინგლისის მთავრობას. ხოლო შეტაკების ასა-
ცილებლად ბურების მთავრობამ შეუთვალა ინგლისს, თანახმა
ვარ მილნერის მიერ წარმოდგენილი წინადადება მივილოო; ესე
იგი, ხუთი წელიწადი დაენიშნო ვადად, რომლის შემდეგ უი-
ტლენდერებს მიენიჭებათ პოლიტიკური უფლებანიო. ამგვარად
ბურები ასრულებდნენ იმას, რაც ინგლისელებმა მოითხოვეს
ბლუმფონტენში მოლაპარაკების დროს. მაგრამ ინგლისელებმა,
რომელთაც გარდაწყვეტილი ჰქონდათ უთუოდ ომი დაეწყოთ
რესპუბლიკასთან, ეხლა ეს აღარ იკმარეს და მოითხოვეს უთუოდ
შეერთებულის კომისიის დაარსება. ბოლოს კრიუგერი ამაზედაც
დასთანხმდა, ხოლო ინგლისელებმა კიდევ მოუმატეს თავის მოთ-
ხოვნას: ჰოლანდიური და ინგლისური ენები თანასწორად
იზარებოდეს პარლამენტშიო; მოქალაქეთაგან, ესე იგი ინგლი-
სელთაგან მეტი წარმომადგენელი იყოს პარლამენტშიო და სხვ.
ერთის სიტყვით, რამდენსაც მეტს უთმობდნენ ბურები, ინგლი-
სელები იმდენსვე უმატებდნენ. ყველასათვის ცხადი იყო, რომ
ინგლისს განზრახვა ჰქონდა, სრულიად გაბატონებულიყო ტრან-
სვალაში და ამ მიზნის მისაღწევად ომში ჩაეთრია ბურები. ამას
ამტკიცებდა ის გარემოებაც, რომ ინგლისი განუწყვეტლივ გზა-
ვნიდა ჯარებს სამხრეთ-აფრიკაში.

კრიუგერმა, რა კი დაინახა, რომ მოლაპარაკებიდან არა-
ფერი გამოდისო, რომ ინგლისელები განგებ აგრძელებენ საქ-
მეს, რათა დრო მოიგონ და რაც შეიძლება მეტი ჯარი შეაგ-
როვონ სამხრეთ-აფრიკაშიო, თვითონვე შეუდგა ომისთვის მზა-
დებას და ინგლისს 9 ოქტომბერს მისწერა: — დაუყოვნებლივ
შეაჩერეთ ჯარების გზავნა, თორემ ტრანსვალის მთავრობა
იძულებული გახდება, თვით გაგზავნოს ჯარები ინგლისის ახალ-
შენებში, თავ-დასხმის ასაცდენადო. ეს ულტიმატუმი ომის გა-
მოცხადებას მოასწავებდა, რასაკვირველია, და ომი მარტლაც
დაიწყო.

დაიწყო ომი, შეიძარწუნებელი, უსამართლო. უდიდესი და უძლიერესი იმპერია დაეტაკა პაწაწინა რესპუბლიკას, რომელშიაც სულ ერთი მილიონი მცხოვრებიც არ არის, დაეტაკა მხოლოდ იმიტომ, რომ მისს გაუმადლარს პლუტოკრატიას შეუშურდა ტრანსვაალის სიმდიდრე! მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულში ინგლისმა, განათლებულმა, მოწინავე ინგლისმა, იმ ინგლისმა, რომელიც შარშანვე, გააგის სამშვიდობო კონფერენციის დროს, ყველაზე უფრო ხმა-მაღლა ჰღაღადებდა ომიანობისა და მილიტარიზმის წინააღმდეგ, წაბილწა თავისი სახელი სასირცხვო ძალ-მომრეობით!... რასაკვირველია, მთელი ინგლისის ერი აქ არაფერს შუაშია: მუშა ხალხი, ინგლისის დემოკრატია და ისეთი წარმომადგენლები ინგლისის ერისა, როგორიც არიან ფილოსოფოსი სპენსერი, ჯონ მორლი და ბევრი სხვანიც, თავიდანვე არ თანაუგრძნობდნენ ბურჟუაზიის წინააღმდეგ გალაშქრებას, მაგრამ ძალა ჯერ-ჯერობით ინგლისის იმ ელემენტებს ეკუთვნის, რომლებსათვისაც ახალი ქვეყნების დაპყრობა და მათი გაყვლიფა აუცილებელ საჭაროებას შეადგენს!... ყველა განათლებული ქვეყნების თანაგრძნობა, რასაკვირველია, ბურჟუაზიის მხარეზეა, რადგანაც ამ პატარა, მშრომელს და ნიჭიერს ერს სრულიად უმიზეზოდ უპირებს განადგურებას ხარბი და ძლიერი ერი. ბურჟუაზია თავის საყვარელ სამშობლოს იცავენ, თავის დამოუკიდებლობისათვის იბრძვიან, ხოლო ინგლისელები კი—ერთ მუჟა გაუმადლარ კაპიტალისტებისათვის... არ შეიძლება, მწუხარება არ განაცხადო იმის გამო, რომ განათლებულს და მოწინავე ერს, ასე სასირცხვოდ მიჰყავს თავისი საქმე, რომ ის ასე მოუფიქრებლად ასუსტებს თავის ძლევა-მოსილებას, რომელიც ჯერ-ჯერობით ძალიან საჭიროა კაცობრიობისათვის...

სანამ ომი დაიწყებოდა, ინგლისი და მასთან მთელი ევროპაც დარწმუნებული იყვნენ, რომ ინგლისს მხოლოდ თავში გაუჭირდებოდა საქმე; შემდეგში კი იგი ადვილად სძლევდა „ვიღაც მწყემსებს და მაწის უბრალო მუშაკთ“. მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა: ომის დაწყებიდან აგერ ნეოთხე

თვეა და ინგლისელები, მიუხედავად იმისა, რომ მოიკრიბეს დიდი ძალი და ღონე, ჯერაც შორს არიან გამარჯვებიდან. ბურები მშვენიერად მომზადებულნი აღმოჩნდნენ. შორს გამჭვრეტი კრიუკერი თურმე კარგა ხანია ემზადებოდა დღეისთვის, რადგანაც ჯემსონის შემოსევამ დაარწმუნა იგი, რომ ინგლისელები კარგს არაფერს უმზადებდნენ მის საყვარელს ქვეყანას. ტრანსვაალის ბურებს და მათ მოკავშირეთ — ორანჟეს რესპუბლიკის ბურებს გაცილებით ნაკლები ჯარი ჰყავთ ინგლისელებზე, მაგრამ ეს ჯარი მხნე, გამოცდილ და საოცარ მამაცთაგან შესდგება; ბურების არტილერია კიდევაც სჯობს ინგლისისას, ხოლო ის გარემოება, რომ ბურები თავის სამშობლოს, თავის კერას, თავის ცოლ-შვილს იცავენ მტრისაგან, რომ ისინი სიმართლისთვის იბრძვიან, — შესანიშნავ ძალას აძლევს მათ; თუ ყველა ამას დავუმატებთ, რომ ისინი სახლში არიან, იციან ყოველი მოხერხებული ადგილი, რომ იმათი ქვეყანა წარმოადგენს ბუნებრივს სიმაგრეს, რომლის დაპყრობა უცხოთაგან მეტად ძნელია, — მაშინ არ გავიჭირდება გავიგოთ, თუ რა სასწაულის ძალით წავიდა ასე ცუდად გოლიათის საქმე...

ომის გამოცხადებისთანავე ბურები სამს დიდ რაზმად დაყოფილნი შევიდნენ ინგლისის ახალშენში — ნატალში. ადვილად დაიპყრეს პირველი ქალაქი, რომელიც მათ შეხვდათ გზაზე, — ნიუ-კერტლი და მივიდნენ ქალაქ გლენკოსთან. აქ მათ უკვე დაჰხვდა ინგლისის ჯარები გენ. უაიტის წინამძღოლობით. პირველ მათ შეტაკებათა შესახებ მოსული დებეშები ინგლისელების სასარგებლოდ ლაპარაკობდნენ, მაგრამ მალე გამოიჩინა, რომ ინგლისელები თავიდანვე დამარცხებულნი იყვნენ: ბურებმა წინ გამოიგდეს ისინი და იძულებული გახადეს გენ. უატი ლედი-სმიტის სიმაგრეებს ამოჰფარებოდა. ბურები შეგროვდნენ ამ ქალაქთან და, რათა შეეკრათ სრულიად გზა, მოუარეს ლედი-სმიტს და დაიპყრეს ქალაქი კოლენზო, რომელიც მდებარეობს ლედი-სმიტისა და ქალაქ პიტერმარიცბურგის შუა, სწორედ იმ გზაზე, რომლითაც უნდა მოსულიყო

მშველელი ჯარები უაიტის დასახსნელად. ამ რიგად ბურებმა მოუჭრეს ინგლისის უმთავრეს ჯარს გზა და დაამწყვდიეს იგი ლედი-სმიტში. უაიტმა რამდენჯერმე სცადა გაეპო მტრის ჯარი და წასულიყო სამხრეთით, ინგლისელთა სხვა ჯარებთან შეერთებამდის, მაგრამ ამაოდ: ბურები შეუდრეკელად იდგნენ ქალაქის გარშემო.

ამავე დროს ბურების ჯარები შესანიშნავის მხნეობით მოქმედობდნენ დასავლეთით და სამხრეთი, დასავლეთით მათ დაიპყრეს სრულიად ის გზა, რომელიც აერთებს ინგლისელების ორს ახალშენს კაპლანდსა და როდენზიას. აქაც ინგლისელების ჯარები შერეკეს ორ ქალაქში—მეფეკინგსა და კიმბერლეიში და გარს შემოერტყნენ მათ. ამ რიგად აქაც, როგორც აღმოსავლეთით, გზა მოუჭრეს ინგლისელებს.

ასე დასრულდა ბრძოლის პირველი ხანა. ამ რამდენიმე პირველმა შეხვედრამ აღმოაჩინა უკვე ბურების ჯარების მშვენიერი თვისებანი, მათის წინამძღოლების—ჟუბერისა და კრონიეს—გამოცდილება და გამჭრიახობა. ინგლისელებმა კი თავდაპირველადვე დაამტკიცეს, რომ მათ არც სკოდნიათ ადგილები, სადაც ბრძოლა გაჩაღდა, არც საკმაოდ მომზადებულნი ყოფილან. სამი ძლიერ ჯარი მათი დამწყვდეულ იქმნა ქალაქებში და ამ რიგად განდევნილ იქმნა ბრძოლის ველიდან.

ომის მეორე ხანა კიდევ უფრო უბედური იყო ინგლისელთათვის... სამხრეთ-აფრიკაში მოვიდა ახალი ჯარები ინგლისელებისა და ახალი წინამძღოლნი. შედგენილ იქმნა მშვენიერი გეგმა. ყველა ჯარები დაჰყვეს სამ ნაწილად და სამივეს ცალკე განსაკუთრებული საქმე მიანდევს. გენერალს ლორდ მეტუენს დაევალო გარ-შემოერთყმულ კიმბერლეის განთავისუფლება ბურებისაგან. გენერალ გატეკრს დაევალო ორანჟეს რესპუბლიკის ტერიტორიაში შესვლა და სატახტო ქალაქის ბლუმფონტენის აღება. მთავარ-სარდალმა ბულლერმა კი თავს იღვა ლედი-სმიტის განთავისუფლება. მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ გეგმის გამოორკვევა ადვილი ყოფილა, მისი აღსრულება კი, ნამეტურ როდესაც ისეთი მძლავრი მტერი გაყავს, როგორც ბურები არიან, ძნელი.

პირველ კვირაში ინგლისელების საქმე კარგად წავიდა და ლონდონში იმედი მიეცათ—მალე იქმნება აღდგენილი სახელი ინგლისის მხედრობისაო. გენ. მეტუენი მხედ და გაბედვით წავიდა წინ კიმბერლიისაკენ და რამდენსამე მცირე ბრძოლაში კიდევ სძლია ბურებს. ქალაქ ბელმონტთან მას მოუხდა 11 ნოემბერს სასტიკი ბრძოლა. საღამოს მეტუენმა სძლია და ბურებს უკან დააწვია. ამ გამარჯვებამ დიდი სიხარული და იმედები გამოიწვია ინგლისში. მთელი ერი მეტუენის ქება-დიდებაში იყო და მისგან მოელოდა ხსნას. მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ ეს იმედებიც ტყუილი იყო. არ გაუვლია ბელმონტის ბრძოლის შემდეგ ერთ კვირას და მეტუენი ისევ შეებრძოლა ბურებს მდინარე მოლდერზე. გენ. მეტუენმა მოიკრიბა მთელი თავისი ლონე და 15 ათასი კაცით მძლავრი იერიში მიიტანა მტერზე, რომელსაც სულ 9 ათასი კაცი ჰყავდა. მეტუენს ჰსურდა ერთის საერთო იერიშით უკუ ეგლო მტერი და გასულიყო მდინარეზე; შემდეგ კოტა-ლა რჩებოდა კიმბერლიმდე. ბურები შედგარად შეხვდნენ გენ. მეტუენის ჯარებს და ასტყდა უსაშინელესი ბრძოლა. ინგლისელები რამდენჯერმე უკუგდებულ იქმნენ, მაგრამ გაორკეცებულის ენერგიით ისევ ესხმოდნენ თავს ბურებს. უკანასკნელნი შეუდრეკლად იდგნენ ერთ ადგილას. ბრძოლამ საღამომდე გასტანა და მიუხედავად სამაგალითო მოქმედებისა მეტუენი ვერ გაღვდა მოლდერის მეორე ნაპირზე. ორივე მხარემ დიდი ზარალი ნახა. ნამეტური ცუდი დღე ინგლისელთ დადგა. ტყუილად კი არ სწერდა დეპეშაში მეტუენი „ჯოჯოხეთის დღე“ იყო! გენ. მეტუენმა კიდევ სცადა 29 ნოემბერს მდ. მოლდერზე გასვლა, მაგრამ ამაოდ: ათასამდე კაცი დაჰკარგა და იძულებული გახდა უკან დაეწია. ამ ბრძოლის შემდეგ გენ. მეტუენი დაბანაკდა ერთ ადგილას და განცხრომას მიეცა. სანამ მშველელი ჯარები არ მომივაო, წინ ვეღარ წავალო, სწერდა ის სამხედრო სამინისტროს, რომელიც სამი კვირის წინ, მთელ ერთად ერთად, სიამოვნებით და დიდის იმედით თვალ-ყურს ადევნებდა „მამაც ლ მხნე ლორდს“... უფრო მალე, ვიდრე მეტუენი, ძლეულ იქმნა გეგმის მეორე ნაწილის აღმასრულებელი—გენ. გატყერი. დიდძალის ჯა-

რით დაიძრა ის ორანჟეს რესპუბლიკისაკენ. მისი საქმე ყველას ადვილად და მასთანავე მეტად საყურადღებოდ მიაჩნდა. ორანჟეს საზღვრები ცუდად იყვნენ გამაგრებულნი და მათ ცოტა ჯარი იცავდა. გეგმის შემდგენელს იმედი ჰქონდა, რომ გატეკრი ადვილად შეესევა ორანჟეს და აიღებს ბლუმფორტენს, როდესაც ამას გაიგებენ ორანჟეს ბურები, რომელთ დიდძალი ჯარი ლედი-სმიტთან სდგასო, ისინი წამოვლენ სამშობლოში და ლედი-სმიტთან მარტო ტრანსვალის ჯარი დარჩებაო და მით ბულლერს გაუადვილდება თავისი საქმეო. ამ რიგად გეგმის შემდგენელს ორის კურდღლის დაჭერა სურდა ერთის ნახტომით. მაგრამ ყველა ეს იმედები გააცრუა პირველმავე შეტაკებამ, რომელიც მოხდა ქალაქ სტრომბერგთან. მზვერავმა რაზმმა ამბავი მოუტანა გატეკრს, რომ ბურებს ძლიერ ცოტა ჯარი ჰყავსო. გატეკრმა დაიჯერა ეს უცბად შეტყობილი ამბავი, არ გამოარკვია საქმის ნამდვილი ვითარება და მთელი თავისი ჯარით იერიში მიიტანა ბურების პოზიციასზე. ბურებმა უკან დაიწიეს. წათამამებული გატეკრი გამოუდგა მტერს, მაგრამ უეცრად აქეთ-იქიდან გაჩნდა აუარებელი რიცხვი ბურების და გატეკრის ჯარებს გარს შემოერტყნენ. თურმე ბურებს სამს რაზმად გაეყოთ თავისი ჯარი. ერთი ყველაზედ მცირე რაზმი შუაშა დადგა, ხოლო ორი უძლიერესი მარჯვნივ და მარცხნივ ჩაისაფრა. ინგლისის მზვერავმა რაზმმა მხოლოდ შუა პოზიცია აღმოაჩინა და ამით შეიყვანა შეცდომაში გამოუცდიელი გატეკრი. მისმა ჯარებმა გაიგდეს წინ ბურების ჯარების შუაგული, მაგრამ ჩასაფრებულმა რაზმებმა ცუდი დღე დააყენეს ინგლისელთ. რამდენისამე საათის განმავლობაში დახოცილ იქმნა ორ ათასამდე კაცი. სხვათა შორის, დიდი ზარალი ნახეს ინგლისელ ჯარებში—სახელ-განთქმულმა ნორტუმბერლანდის პოლკმა და ირლანდიელთა მსროლელებმა. ტყვედ იქმნა წაყვანილი 700 კაცზე მეტი. ამ ბრძოლამ ისე დაასუსტა გატეკრის კორპუსი, რომ ის იძულებული გახდა მეტუენისთვის მიეხაძნა და ერთ ადგილას გაჩერებულიყო!...

ამ გენერლებზე უფრო უარესი საქმე მოუვიდა თვით მთავარ-სარდალს ინგლისის ჯარებისას, გენერალს ბულლერს, რომ-

მელმაც ლედი-სმიტის განთავისუფლება იკისრა. მან დიდის რიხითა და თავ-მოწონებით გამოაცხადა:— „ერთის კვირის შემდეგ ლედი-სმიტში ვიქმნებო“ და დაიძრა დიდის ძალებით. რამდენისამე დღის შემდეგ ის მიაღვა მდინარე ტუგელს; ლედი-სმიტი მხოლოდ 25 ვერსის სიშორეზე იყო. მთავარ-სარდალი თავდაპირველად შეუღლა მდგომარეობის გამორკვევას და მალე დარწმუნდა, რომ მას მოელოდა მეტად მძიმე საქმე, რომლის შესრულებაც ისე ადვილი არ იყო, როგორც შორიდან ეგონა, გეგმის შედგენის დროს. აღმოჩინდა, რომ ბურები უსაქმოდ არ ყოფილიყვნენ გაჩერებულნი ლედი-სმიტთან, მათ სამხრეთითაც და ჩრდილოეთითაც, ესე იგი, საიდანაც უფრო მოსალოდნელი იყო ინგლისელების შესვლა, აეგოთ შესანიშნავი სიმაგრეები. გარდა ამისა, ადგილის მდებარეობა, გარშემო მაღალი მთები და განიერი მდინარე,— ყოველივე ესე ხელს უწყობდა ბურებს. გამოცდილი და გამჭრიახი მთავარ-სარდალი შეჩერდა. მან სამართლიანად გადასწყვიტა— ტყუილად არ მივაკლავ ძალას; უმჯობესი იქმნება კიდევ მოვიშველიო ჯარები და ეგების ურიცხვი ჯარებით აღვასრულო მძიმე საქმეო. მისდა საუბედუროდ ლონდონში სულ სხვა აზრისანი იყვნენ. იქ მოუთმენელად მოელოდნენ ბულლერის გამარჯვების ამბებს. მეტუნისა და გატეკრის დამარცხებამ სასოწარკვეთილებაში ჩააგდო ინგლისის ერიცა და მთავრობაც და ყველას ჰსურდა, რომ ბულლერს გაექარწყლებინა ცუდი შთაბეჭდილება. ლონდონიდან აგ-ძნობინეს მთავარ-სარდალს, რომ მისი უძრავად გაჩერება იქ ძალიან არ მოსწონთ... ბულლერმაც ველარ გაუძლო საზოგადო მოლოდინს და მდეკემბერს გარდასწყვიტა მდინარე ტუგელზე გასვლა. მან გაპყო მთელი თავისი ჯარები ორ ნაწილად, მოსძებნა ორი ფონი და დაიძრა. ამ მოძრაობის შედეგი საშინელი იყო ინგლისელებისათვის. თვით ბულლერმა დებეშით აცნობა ლონდონში: „მწუხარებით უნდა გაუწყოთ, რომ მე ძალიან დავმარცხდი“. მართლაც ძნელი წარმოსადგენია ისეთი დამარცხება, როგორიც წილად ხვდა ბულლერს: მას მოუკლეს ათას ორა-

სამდე, დაუქრეს ათასამდე ღ ტყვედ წაიყვანეს ათასზე მეტი კაცი! ამგვარმა საშინელმა დამარცხებამ სრულიად დააუძლორა ბულ-
 ლერი და რალა-საკვირველია, რომ მან შემდეგაც (იანვარში)
 ვერ მოახერხა ლედი-სმიტამდე მისვლა და მისი განთავისუ-
 ჟლება...

ბულლერის დამარცხებამ საშინელი აღფლავება გამოიწვია
 ლონდონში მსწრაფლ გამოიცა ბრძანება ორის ახალის დივი-
 ზიის გაგზავნის შესახებ; სამინისტროს სხდომაზე გარდაწყდა
 პარლამენტის მოწვევა და ახალის კრედიტის მოთხოვა იმპე-
 რიის ჯარების გაძლიერებისათვის. ბრძოლის ველზე გაგზავნილ
 იქმნა ახალი მთავარ-სარდალი რობერტი და შტაბის ახალი
 უფროსი კიტჩენერი.

ასე სასირცხვოდ დასრულდა ინგლისისათვის მეორე ხა-
 ნა სამხრეთ-აფრიკის ომისა...

ინგლისელები აჯობებენ თუ ბურები? აი საკითხი, რო-
 მელიც აინტერესებს დღეს ყველას. უმეტესობას ბურებისთვის
 ჰსურს გამარჯვება, მაგრამ ეჭვობს, რომ ამ პატარა ერმა ბო-
 ლომდე გაუძლოს დიდ ბრიტანიას. უმცირესობას კი ძტკიცედ
 სწამს, რომ ომიდან გამარჯვებულნი ბურები გამოვლენ. ეჭვს
 გარეშეა, რომ ბურების მხარეზე ბევრი ხელშემწყობი გარემო-
 ებაა: კარგი იარაღი, ნამეტურ მშენიერი არტილერია, ადგილ-
 მდებარეობის კარგი ცოდნა, მშვენიერად გაწვრთნილი ჯარი,
 შეჩვეული მთა-გორაკებზე ბრძოლას, ისეთი გამჭირაბი და გა-
 მოცდილი წინამძღოლები, როგორიც არიან ქუბერი, კრონიე,
 დელარეი, ბოტი და სხვანი, ზნეობრივი ძალა, რომელიც გა-
 მოწვეულია მით, რომ ბურები იცავენ თავისუფლებასა, თავის
 ქვეყანას, და რომელიც აორკეცებს ფიზიკურ ძალას. მაგრამ
 ინგლისს ის დიდი უპირატესობა აქვს, რომ მას შეუძლია ოთხ-
 ჯერ მეტი, ხუთჯერ მეტი ჯარი გამოიყვანოს ბრძოლის ველ-
 ზე, ვიდრე ბურებსა ჰყავთ. ამ უპირატესობას დიდი მნიშვნე-
 ლობა აქვს თანამედროვე ომში და ამიტომაც საეჭვოა, რომ
 ინგლისმა ადვილად დაანებოს თავი ტრანსვაალს. პარლამენტის
 სხდომებზე ყველანი, განურჩევლად პარტიისა (გარდა ირლან-
 დიელებისა, რასაკვირველია), დაუღალავად გაიძახიან: ომი იმ

დრომდე, სანამ არ გავიმარჯვებთო! ამ დევიზს დიდი მნიშვნელობა აქვს: ცხადია, ინგლისი არ დაჰზოგავს არც ფულს, არც ხალხს, არავითარს საშუალებას, რათა აღადგინოს თავისი სახელწილი სამხრეთ-აფრიკაში. ბურებისაგან დამარცხებამ, ადვილად შესაძლებელია, დიდი ზარალი მოუტანოს ინგლისს. მისი ეხლანდელი ეკონომიური ვითარება, მსოფლიო ბაზარზე დასუსტება, აიძულებენ ბურჟუაზიას იზრუნოს ახალშენების გაფართოებისთვის და ეწინააღმდეგოს მათ შემცირებას; ხოლო ბურებთან ომის წაგება დიდად დასცემს ბრიტანელთ სახელს აფრიკაში და შეიძლება გამოიწვიოს ინგლისის წინააღმდეგ მოძრაობა. სამხრეთ აფრიკაში—ნატალში და კაპლანდში—ეხლაც მძლავრია აფრიკანდერთა პარტია, რომელიც მოწადინებულია გადაუდგეს ინგლისს და დაააროს სამხრეთ-აფრიკის შეერთებული შტატები. თუ ინგლისი დამარცხდა, მაშინ ეს პარტია გაძლიერდება და ვინ იცის, როგორ წავა ამაყ ბრიტანელთა საქმე?! ეს გარემოება, რასაკვირველია, კარგად ესმით ინგლისის მმართველთ და, ექვს გარეშეა, ისინი მოიკოებენ სრულს თავიანთ ძალ-ღონეს, რათა შერცხვენნილნი არ გამოვიდნენ ომიდან...

ვნახოთ, როგორ წავა საქმე! ეხლა კი ვთქვათ ორიოდ სიტყვა იმ გამოურკვეველ მდგომარეობის შესახებ, რომელშიაც უნებლიედ არის ყოველი, ვინც ყურადღებით უცქერის საქმეს და უფიქრდება ისტორიის ეხლანდელს მომენტს.

ვის ვუსურვოთ გამარჯვება, ბურებს თუ ინგლისელებს? აი, ეს ძნელი საკითხი, რომელიც იწვევს ხსენებულს გამოურკვევლობას. ეკონებ, არასოდეს არ ყოფილა ასე ძნელი ამ საკითხის გადაწყვეტა, როგორც ამ ომში. ბურების დამარცხება სწორედ უდიდესი უსამართლობა და საცოდაობა იქნება. მცირე ერი, მუშაკი, ნიჭიერი, მშვიდობიანობის მოყვარე, მამაცი და კულტურული, სცხოვრობს თავისთვის, არავის არ აწუხებს, მხოლოდ ანვითარებს თავის სულიერსა და ხორციელს ძალებს. მოდის ვილაც, ცხრა მთისა და ზღვის იქითა მცხოვრები და ეუბნება, გინდა, თუ არ გინდა, უნდა დამითმო პირველი ადგილი ამ შენს მშვენიერსა და მდიდარს ქვეყანაშიო. ერი უბასუხებს:

პირველობა ნამეტანია და თანასწორი ადგილი მიირთვია. უცხოელი არა სთანხმდება თანასწორობას და ხელში იღებს იარაღს, რათა მიწასთან გაასწოროს „ბრიყვი“, რომელიც არ აფასებს დიდი ერის „მფარველობას“. ეს პატარა ერი თავგამოდებით იცავს თავის სამშობლოს, თავის თავისუფლებას, სიცოცხლეს და სჯობნის კიდევ, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს იძულებულია ქედი მოიხაროს ურიცხვ და უთვალავ მტრის წინაშე. ამაზე უფრო მეტი უსამართლობა და საცოდაობა ძნელია სხვა წარმოდგინოს კიდევ კაცმა!... ამიტომაცა ჰყავთ ბევრი თანამგრძობი ბურებს და ამიტომაც გვესურს ჩვენც მათთვის გამარჯვება. მაგრამ უბედურება იმაშია, რომ არც ინგლისელების დამარცხებაა სასურველი! ინგლისს დიდი, მეტად დიდი ამაგი მიუძღვის კაცობრიობის წინაშე და მისი დასუსტება ძალიან დიდი დასაკლისი იქნება მთელის ქვეყნისათვის. ინგლისი მდიდარი და ძლევამოსილი უნდა იყოს! ამას მოითხოვს, როგორც საერთაშორისო პოლიტიკა, ისე კულტურული ზრდა და განვითარება ყოველის სხვა ერისა... ამგვარი დიდი მნიშვნელობა ინგლისისა კარგად ესმისთ ყველა ქვეყნების რეაქციონერთ და ამიტომაცაა, რომ ისინი ასეთის, პირველ შეხედვაზე, გასაკვირველის თანაგრძობით აივსნენ ჩაგრულ ბურებისადმი....

ამგვარად, ჩვენი სურვილია—ორივე მებრძოლმა ერმა გაიმარჯვოს და, როგორც სჩანს, ეგონებ ეს ასეც მოხდეს. საქმე იმაშია, რომ ინგლისი, როგორც ვთქვით, დიდძალი ჯარების გაგზავნას აპირებს კიდევ ბრძოლის ველზე. ამ შემთხვევაში ის უთუოდ რამდენჯერმე მოიგებს ბრძოლას და მით დაუბრუნებს სახელს ინგლისის მხედრობასა და ძლევამოსილებას. მაგრამ, რადგანაც საქმე ძალიან გაუჭირდა და საშიშია სხვაგანაც აუტყდეს სახიფათო რამ და აგრეთვე რადგანაც ცხადია, რომ ტრანსვალის სრული დაპყრობა მეტის-მეტად ძნელი საქმეა, ამიტომ ინგლისი დაკმაყოფილდება რამდენისამე სრულის გამარჯვებით და მოიწადინებს საპატიო ზავის ჩამოგდებას, რომელსაც, რასაკვირველია, საფუძვლად დაედება ტრანსვალის დამოუკიდებლობა, დამსახურებული ბურების გმირულისა და თავგანწირულის ბრძოლით.

ლ. ლა

„Биронъ“, „Исторія одного увлеченія“, „Заза“, „Глухая стѣна“ и многія друія.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

за годъ со всѣми приложениями **6 р.** за полгода со всѣми приложениями **4 р.**

Допускается разсрочка: при подпискѣ 2 рубля и по 2 руб.: 1-го марта и 1-го іюня.

Адресъ редакціи и конторы: С.-Петербургъ, Моховая, № 45.

Редакторъ А. Р. Купелъ. Издательница З. В. Тимофеева-Холмская.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

НА

„С.-ПЕТЕРБУРГСКІЯ ВѢДОМОСТИ“

въ 1900 г.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

	Безъ казенныхъ прибавленій.	Съ казенными приб.
	на годъ. 6 мѣс. 3 мѣс.	1 мѣс. на годъ. 6 м.
Съ доставкой по гор. почтѣ	16 р.—к. 9 р.—к. 4 р. 50 к.	1 р. 80 к. 18 р.—к. 10 р.
Съ пересылк. и иногородн.	17 „—“ 10 „—“ 5 „ 50 к.	2 „ — „ 19 „ — „ 11 „
За границу	26 „—“ 14 „—“ 8 „ — „ 3 „ — „	28 „—“ 16 „

Подписка на газету съ казенными прибавленіями принимается только на годовой и полугодовой срокъ. Въ розничную продажу казенныя прибавленія не поступаютъ.

Допускается разсрочка платежа подписныхъ денегъ чрезъ гг. казначеевъ (по особому съ ними соглашенію); для частныхъ же лицъ, обращающихся прямо въ контору редакціи: 7 руб. при подпискѣ, 5 руб. въ концѣ марта и 5 руб. 1 августа.

Для духовныхъ лицъ, воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, преподавателей народныхъ училищъ и всѣхъ среднихъ и высшихъ учебныхъ заведеній а равно для общественныхъ библіотекъ и читаленъ подписная цѣна: 12 руб. въ годъ или по 1 руб. въ мѣсяцъ (только черезъ контору „СПБ. Вѣдомостей“, Шпа-лерная, 26 и книжн. маг. Цинзерлинга, Невскій, 20).

Въ Москвѣ подписка принимается въ конторѣ Н. Печковской, Петровскія нивы, № 61.

Иногородныхъ просятъ адресовать прямо на Шпалерную, 26.

Редакторъ-издатель князь Э. Э. Ухтомскій.

Открыта подписка на 1900 годъ
НА БОЛЬШУЮ ЕЖЕДНЕВНУЮ ПОЛИТИЧЕСКУЮ И ЛИ-
ТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ

безъ предварительной цензуры

„СЪВЕРНЫЙ КУРЬЕРЪ“.

Редакція и Контора С.-Петербургъ, Большая Морская, № 5.

Въ основу своего міросозерцанія „Съверный Курьеръ“ полагаетъ идею единства европейской цивилизаціи, не исключаящей началъ національной самобытности, и ставитъ своей цѣлью добросовѣстное и безпристрастное изученіе русской жизни и освѣщеніе ея въ духѣ справедливости и развитія гражданственности. Въ этомъ смыслѣ „Съверный Курьеръ“ направитъ всѣ. усилія, чтобы быть вѣрнымъ выразителемъ прогрессивныхъ стремленій наиболѣе отзывчивой части русскаго общества. Придавая огромное значеніе совершающейся въ Россіи экономической эволюціи въ области земледѣлія и промышленности, „Съверный Курьеръ“ будетъ внимательно слѣдить какъ за самымъ процессомъ эволюціи, такъ и за всѣми происходящими на этой основѣ измѣненіями въ духовной жизни народа. всюду выдвигая надъ узкоэгоистическими личными и групповыми интересами благо и интересы трудящихся массъ безъ различія сферы приложенія ихъ труда. Серьезное вниманіе будетъ уделено выясненію и установленію правильныхъ отношеній между центромъ и окраинами на основѣ полного признанія и уваженія правъ личности, національности и началъ вѣротерпимости. „Съверный Курьеръ“ вѣритъ въ необходимость органическаго роста областного начала, желательность дальнѣйшаго расширенія сферы общественной самодѣятельности и потому отведетъ подобающее мѣсто вопросамъ земскаго и городского самоуправленія, областными интересамъ и нуждамъ. Не меньшее значеніе придаетъ газета успѣхамъ русской школы и просвѣщенія и въ этой области поставитъ своей задачей сплоченіе и объединеніе усилій разрозненныхъ дѣятелей на просвѣтительномъ поприщѣ. Серьезное вниманіе будетъ уделено интересамъ науки, искусства и литературы.

Въ газетѣ примутъ участіе:

I. Въ отдѣлѣ публицистики, науки и пр.: Андреевскій, А. М., профъ Багалъй, Д. И., Брандтъ, Б. Ф., Василевскій, А. В., Венгеровъ, С. А., Венгерова, З. А., Витмеръ, Б. А., Головинскій, М. В., Довнаръ-Запольскій, М. В., Журавская, З.

Н., проф. Зѣлинскій. О. Ф., Каптеревъ, П. Ф., Котельниковъ, А. Н., проф. Котляревскій, Н. В., Кузнецовъ, И. Д., проф. Кузьминъ-Карабаевъ, В. Д., Купріяновъ, Г. П., Крыштофовичъ, Ф., Лозинскій, А. А., Ляховецкій, Л. Д., Мазаевъ, М. Н., Мазуркевичъ, В. А., Морозовъ, П. О., Назарьева, К. В., проф. Озеровъ, А. Х., проф. Овсяннико-Куликовскій, Д. Н., Панкратьевъ, П. Э., прив-доц. Перетцъ, В. Н., Раппопортъ, С. И., Рейнгольдъ, А. А., Сабинина, М. В., проф. Свѣшниковъ, М. И., Селивановъ, Н. А., Смирновъ, Е. Л., Субботинъ, А. П., Сухонинъ, С. С., д-ръ философіи Филипповъ, М. М., Франко, Ив., Черевковъ, В. Д., Щепкина, Е. Н., Щепкина-Куперникъ, Т. Л., акад. Янжуль, Ив. Ив., Янжуль, Е. Н., Ястребовъ Н. М. и др.

П. Въ отдѣлѣ белетристики и искусствъ: Борманъ, Э. Н., Вербицкая, А. А., Вересаевъ, В. В., Гнѣдичъ, П. П., кн. Голицынъ (Муравлинъ) Д. П., Горкій, М., Далькевичъ, М. М., Заринъ, А. Е., Коринскій, А. А., Луговой, А. А., Медвѣдевъ, Л. М., Михайловскій, Н. Г. (Гаринъ), Мордовцевъ, Д. Л., Соллогубъ, Ф. К., Соломирскій, Э. В., Струве, П. Б., Сѣрошевскій, В. А., Танъ, Н. А., Франко, Ив., Фругъ, С. П., Чюмина, О. Н. и др.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: На годъ. На 6 м. На 3 м. На 1 м.

Въ Россіи	{	съ достав. и				
		пересылкой 10 р.—к.	5 р.—к.	2 р. 50 к.	1 р.—к.	
		безъ дос.	9 " —"	4 " 50 "	2 " 25 "	— " 90 "
Заграницу			16 " —"	8 " —"	4 " —"	2 " —"

Разрочка допускается по четвертямъ, а для служащихъ (черезъ казначеевъ) по 1 руб. въ мѣсяцъ (при подпискѣ на годъ въ теченіе первыхъ десяти мѣсяцевъ).—Подписка принимается только съ 1-го числа каждаго мѣсяца.—За перемѣну адреса городскаго на иногородній—1 р., съ иногородняго на иногородній—20 к. При перемѣнѣ адреса просятъ сообщать полностью прежній адресъ, или присылать бандероль, подъ которой высылалась газета. Деньги за перемѣну адреса можно высылать марками.—Отдѣльные номера газеты продаются въ Конторѣ Редакціи по 5 коп.—Редакция открыта ежедневно отъ 2 ч. до 4 ч.—Контора ежедневно отъ 11 ч. до 5 ч., кромѣ праздничныхъ и воскресныхъ дней.—Рукописи обратно не возвращаются.—Объявленія принимаются по цѣнѣ: 40 к. строка петита впереди текста и 15 к.—позади.

Редакторы: { кн. В. В. Барятинскій.
 { К. И. Арабакинъ.

Издатель: кн. В. В. Барятинскій.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1900 ГОДЪ
НА ЛИТЕРАТУРНЫЙ, НАУЧНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКІЙ ЕЖЕМЪСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛЬ

IV годъ изданія. „**Ж И З Н Ъ**“. IV годъ изданія

Подписная цѣна 7 рублей въ годъ

съ доставкой и пересылкой.

Журналь выходитъ ежемѣсячно книжками отъ 25 до 30 печатныхъ листовъ. Въ каждой книжкѣ помѣщаются иллюстраціи, отпечатанныя на отдѣльныхъ листахъ словной бумаги.

Въ каждой книгѣ помѣщаются иллюстраціи и портреты на отдѣльныхъ листахъ слоновой или мѣловой бумаги. Допускается разерочка отъ одного рубля въ мѣсяць.

Въ журналь ближайшее участіе принимаетъ М. ГОРЬКІЙ.

Въ теченіе 1900 года предполагается помѣстить, между прочимъ, слѣдующія беллетристическія произведенія: *Большая кровь*. Романъ К. С. Баранцевича. *Мужикъ*. Повѣсть. М. Горькаго.—*Дачники*. Очерки Его же.—*Рядъ разказовъ Его же*.—*Изъ лѣтнихъ встрѣчъ*. Очерки В. Вересаева.—*Рядъ разказовъ Е. Чirikова*.—*Повѣсти В. Л. Сѣрошевскаго и Ант. П. Чехова*—*Сумерки духа*. Романъ З. Гринуа.—*Воскреснука*. повѣсть В. Я. Муринова.—*Контрасты* Романъ изъ лондонской жизни. Р. Уайтинга.—*Броженіе*. Романъ. изъ парижской жизни Эстонье и друг.

Кромѣ того въ беллетристическомъ отдѣлѣ общали свое участіе М. Н. Альбовъ, К. Д. Бальмонтъ, И. А. Бунинъ, К. А. Вербицкая, Л. Я. Гуревичъ, К. Ельцова, А. А. Крандѣвская, А. А. Луговой, Д. С. Мережковский, А. П. Мертваго Вас. Ив. Немировичъ-Данченко, Н. А. Тан. Н. Д. Телешовъ, Н. И. Тимковский Я. Свѣтловъ, Алекс. С. Шабельская и др.

Въ отдѣлѣ критики и исторіи литературы принимаютъ ближайшее участіе Д. Н. Овсянко-Куликотскій и Е. А. Соловьева.

Въ научномъ отдѣлѣ будетъ помѣщенъ рядъ статей *русскихъ и иностранныхъ* ученыхъ по естествознанію, философіи, исторіи, общественно-идеологическимъ и т. д. Въ этомъ отдѣлѣ редакция стремится ознакомить читателей съ новѣйшими научными теченіями.

Ставя одной изъ своихъ задачъ популяризацію искусства, редакция помѣститъ въ будущемъ году на страницахъ „Жизни“ обстоятельныя характеристими Микель Анджело, Леонардо-да-Винчи и Рафаэля со множествомъ иллюстрацій, клише для которыхъ приготовляются за-границей. Въ художественномъ отдѣлѣ ближайшее участіе принимаетъ П. Н. Ге.

Постоянные отдѣлы: *Очерки современной русской литературы Андреевича-Библиографія* (обстоятельные отзывы о русскихъ и иностранныхъ книгахъ). *Изъ области знанія и жизни*.—На темы дня Д. Д. Протопопова.—*хроника внутренней жизни*—*Провинціальныя картинки* В. Чirikова.—*Иностранное обозрѣніе* Р. П.—*Новости иностранной литературы* Д. Гуревичъ.—*Письма изъ-заграницы*: изъ Франціи Е. Смирнова, изъ Англіи Д. Сатурнича, изъ Бельгіи Г. Лагорделла, изъ Германіи А. Коврова, изъ Италіи Артура Лабріола, изъ Австріи П. Звѣздича, изъ Северо-Ам. Соединенныхъ Штатовъ И. Гуревича, съ Балканскаго полуострова Діонисія Григорьева и т. д.—*Письма изъ провинціи*. Годовые подписчики получаютъ въ видѣ бесплатнаго приложенія переводный романъ, напечатанный отдѣльной книгой

Для подписывающихся черезъ главную контору допускаются разсрочка отъ 1 рубля въ мѣсяць.

Главная контора и редакция: С.—Петербургъ. Знамен. № 20.
 Отдѣленіе конторы въ Москвѣ: Большая никитская, д. № 23, книжный складъ
 О. Н. ПОПОВОЙ.

Редакторъ-издатель М. С. Ермолаевъ.
 С.-Петербургъ, Знаменская, д. № 20.

три мѣс.

БОЛЬШАЯ

три мѣс.

ЕЖЕДНЕВНАЯ ГАЗЕТА И

р. ДВА ИЛЛЮСТРИРОВАН. ЖУРНАЛА р.

Второе издание „Биржевыхъ Вѣдомостей“ и

самостоятельный въ своихъ сужденяхъ, чуждый тензенціознаго извращенія фактовъ и безусловно независимый органъ печати. Яркое освѣщая все явленія общественной жизни, имѣя огромную сеть корреспондентовъ, эта газета при всей своей твердости и неуклонности, справедливая и безпристрастная, уже много лѣтъ является, несомнѣнно,

наиболѣе полнымъ

выразителемъ нуждъ провинции.

Главные отдѣлы газеты, а въ особенности передовой, политической, столичной и провинціальной общественной жизни съ

ежедневными иллюстраціями

фельетона, телеграммъ, корреспонденцій и пр.—по своей полнотѣ и свѣжести совершенно отвѣчаютъ подобнымъ-же отдѣламъ другихъ большихъ столичныхъ газетъ. Въ ней нѣтъ ненужныхъ и несвязанныхъ, случайныхъ замѣтокъ, а ихъ замѣняютъ

ЖИВОЕ СЛОВО.

Главная Контора „Биржевыхъ Вѣдомостей“ С.-Петербургъ, Невскій, 28. Подписная цѣна: второго изданія „Биржевыхъ Вѣдомостей“ вмѣстѣ съ журналами и съ пересылкою: на годъ 4 руб., на 6 мѣсяцевъ—2 руб., на 3 мѣсяца—1 руб., на 1 мѣсяць—35 коп.

Въ 1899 году больше 70,000 подписчиковъ.

еженедѣльные журналы

- 1) „Новая Иллюстрація“
- 2) „Огонекъ“

какъ по своему содержанию, такъ и по характеру своихъ иллюстрацій совершенно

НОВАГО ДЛЯ РОССИИ ТИПА.

Въ живыхъ наброскахъ нашихъ художниковъ и корреспондентовъ въ нихъ находятъ свои отраженія всѣ

ЗЛОБЫ ДНЯ.

Въ предстоящемъ году будутъ напечатаны

- „Золотой дождь“ романъ Независимаго Г. Г. Ясинскаго.
- „БУЛАВА и ВУНЧУКЪ“ историч. романъ Д. Л. Мардовцева.
- „БОСТРЫ“ повѣсть К. СЛУЧЕВСКАГО.

- „Нежданно-Негаданно“ романъ Вас. И. Немировича Данченко.
- „на слонѣ вѣа“ романъ Е. В. Назаревой
- „СТО ЛѢТЬ НАЗАДЪ“ историч. романъ Е. Panna.

и мног. друг.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА на 1900 годъ на НОВЫЙ ЖУРНАЛЬ ИНОСТРАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

4-й годъ изданія
ИСКУССТВА и НАУКИ.

12 книгъ—4 большихъ тома, болѣе 7,000 столбцовъ больш. in 8° 2,000 иллюстрацій на лучшей бумагѣ.
Книга обходится подписчику менѣе 35 к.

Первое въ Россіи общедоступное иллюстрированное ЕЖЕМЪСЯЧНОЕ ИЗДАНИЕ.
(Едвае больше лучшихъ заграничныхъ иллюстрированныхъ ежемѣсячниковъ).

На годъ	4 р. — к.
Съ доставк. и пересил.	5 " — "
На полгода	2 " 50 "
Съ доставк. и пересил.	3 " — "

Содержаніе «Новаго Журнала Иностранной Литературы» въ теченіе всѣхъ 12-ти мѣсяцевъ 1900 г. будетъ еще богаче, чѣмъ въ предшествующее трехлѣтіе и по выбору наилучшихъ произведеній выдающихся писателей и художниковъ, и по разнообразію и новизнѣ литературныхъ, научныхъ и художественныхъ этюдовъ и статей съ иллюстраціями. Изъ нихъ отмѣтимъ наиболѣе крупныя и значительныя:

Новое произведеніе Эмиля Зола, еще не издававшееся во Франціи.

Новый романъ АНАТОЛЯ ФРАНСА.

Новые рассказы Гюи Де-Мопасана.

Фантастическій романъ Уэльса (автора „Борьбы міровъ“) Послѣ дождика въ четвергъ.

АТМОСФЕРА

Капитальный и увлекательный трудъ знаменитаго ученаго популизатора Камилла Фламариона (въ 6 книгахъ съ 300 иллюстраціями).

Живопись прерафаэлитовъ за все время ея существованія. Съ многочисленными репродукціями съ картинъ 50 художниковъ.

Английскій юмористическій романъ

Венера и Амуръ.

Философскіе романы Вольтера.

ЭПОПЕЯ РАБЛЭ. О героическихъ дѣяніяхъ и реченіяхъ добраго пантагрюэля съ французскаго текста XVI вѣка. Съ многочисленными иллюстраціями ДОРЕ.

Изъ автографіи Марка Твена.

Новое жизнеописаніе Оливера Кромвеля.

Нравственно-общественные этюды
Макса Нордау.

Избранныя страницы Фридриха Ницше.

СЕЗАМЪ и ЛИЛИ. Джона Рескина (John Ruskin), первый полный переводъ. — (Простыя мысли о книгахъ, какъ мы ихъ читаемъ, какъ могли бы и должны бы ихъ читать).

Цѣна англійскаго изданія, послужившаго источникомъ для этой монографіи.—25 руб.

Современный Парижъ.

Этюды объ интереснѣйшихъ фазисахъ современной парижской жизни, промышленной и фешенебельной, официальной, литературной и артистической.

Съ иллюстраціями Андре Кастеня, рисунки котораго для напечатанной нами въ 1899 г. исторической монографіи проф. Уилера „Александръ Великій“ и въ статьѣ „Семь чудесъ міра“ обратили на себя общее вниманіе.

Живописное и красивѣйшее на Всемирной Парижской выставкѣ 1900 г.

Въ рисункахъ знаменитыхъ французскихъ художниковъ и въ налучшихъ фототипическихъ репродукціяхъ.

XIX ВѢКЪ ВЪ КАРИКАТУРАХЪ.

Это—единственная въ своемъ родѣ юмористическая характеристика главнѣйшихъ событий общественной, литературной, художественной и артистической жизни ухолошаго въ вѣчность столѣтія въ произведеніяхъ знаменитыхъ европейскихъ рисовальщиковъ, съ пояснительными текстами.

Подписная цѣна на 1900 г.:

Годовая (съ 1-го января 1900 г.) безъ доставки 4 р., съ достав. 5 р. и пересл.
за границу 8 р. Полугодовая безъ до-
ставки 2 р.
50 к., съ доставкой 3 р. За гра-
ницу 5 р.

Книга обходится подписчику менѣе 35 к.

Для гг. служащихъ въ правительственныхъ и общественныхъ учрежденіяхъ допускается разсрочка за поручительствомъ ихъ казначеевъ.

Редакторъ-издатель О. И. БУЛГАКОВЪ.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЮТСЯ:

Въ редакціи „Новаго Журнала Иностранной Литературы“—С.-Петербургъ, Малая Морская, д. № 9, и въ книжномъ магазинѣ „Новаго Времени“ (Невскій, 40). Въ Москвѣ—въ конторѣ Н. Пѣчковой (Петровскія звыи), гдѣ для московскихъ подписчиковъ допускается и разсрочка, а также принимается только годовая подписка безъ доставки въ Москвѣ—п. 4 р. 50 к. Иногородніе подписчики съ разсрочку благоволятъ адресоваться въ редакцію „Новаго Журнала Иностранной Литературы“ (С.-Петербургъ, Малая Морская, 9).

ГОДЪ
IV

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1900 Г.
На еженедѣльный иллюстрированный журналъ

ГОДЪ
IV

ТЕАТРЪ И ИСКУССТВО

Статьи по общественнымъ вопросамъ и теоріи театра, искусство и литературы, фельетоны, критическіе этюды, беллетристика, режиссерскій отдѣлъ, обширныя корреспонденціи. Полная иллюстрированная лѣтопись театральной и художественной жизни въ Россіи и заграничѣй.

52 №№ ПОДПИСЧИКИ ПОЛУЧАТЬ №№ **52**
журнала около 1000 стр., что составитъ за годъ изящный томъ на хорошей бумагѣ журнала

20 СВЫШЕ ВОСЬМИСОТЪ **20**
иллюстрацій въ текстѣ, репертуарн. пьесъ,
въ отдѣльной продажѣ стоящихъ около 30 руб.

12 ВЫПУСКОВЪ, ОТЪ 1—2 ЛИСТОВЪ КАЖДЫЙ. **12**
БИБЛИОТЕКИ НАУЧНО-ПОПУЛЯН. СТАТЕЙ ПО ИСКУССТВУ

12 нотныхъ приложеній для пѣнія и фортепіано. **12**

2-3 выпуска словаря современныхъ сценическихъ дѣателей — портреты, **2-3**
біографіи, характеристики артистовъ, пѣвцовъ, музыкантовъ, дра-
матическихъ писателей, композиторовъ, театральныхъ критиковъ,
и т. п., (словарь доведенъ до буквы „Г“) въ каждомъ выпускѣ около 100 фами-
лъ портрет. (новые подписчики могутъ получить 3 вышедш. выпуска по 50 к. за вып.).

Въ 1897—99 гг. печатались произведенія: Авсеенко В. Г., Александрова Н. А., Амфитеатрова А. В., Арбенина Н. Ф., Бастунова Э. Д., Бентовина Б. И., Блейхмана Ю. И., Бѣляева К. Д., Вейнберга П. И., Гнѣдича П. П., Гриневской И. А., Далматова В. П., Дѣянова А. И., Измайлова А. И., Карпова Е. П., Кнорозовскаго И. М., Коринфскаго А. А., Кояловича М. М., Ленскаго Ал. П., Немировича-Данченка Вас. И., Немировича Данченко Вл. Ив., Озаровскаго Ю. Э., Плещеева А. А., Потапенко И. Н., Преображенскаго В. П., профес. Сакетти Л. А., кн. Сумбатова А. И., Тихонова В. А., Федорова Н. Ф., Фруга С. Г., Эфроса Н. Е., Южнаго М. Г., Ясинскаго Г. Г., и др.

Въ иллюстраціонномъ отдѣлѣ участвуютъ художники: Асатуровъ П. И., Бакстъ Л., Кравченко Н. И., Овсяниковъ П., Ростиславовъ А. А., Соломко С. С., Суворовъ И. А. и друг.

Въ отдѣльныхъ приложеніяхъ были даны слѣд. пьесы, имѣвшія шумный успѣхъ: „Трильби“, „Волшебная сказка“, „Джентльменъ“, „Золотая Ева“, „Казнь“, „Баба“, „Возчикъ Геншель“, „Девятый валъ“.